

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LXVI/2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LXVI/2

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ,
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР, Др ДРАГА ЗЕЦ, Др МАРИНА КУРЕШЕВИЋ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ,
Др МОТОКИ НОМАЧИ, Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН
Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr MARINA KUREŠEVIĆ, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr MOTOKI NOMACHI,
Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ, Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr VLADISLAVA RUŽIĆ,
Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LXVI/2

НОВИ САД
2023

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Орсат Лигорио: Још о далматороманским реликтима у <i>Etimološkom rječniku hrvatskoga jezika</i> (из балканског латинитета XVI)	7
Марина Курешевић, Александра Цолић Јовановић: <i>Infinitivus pro imperativo</i> у старим српским нелитургијским наративним текстовима	19
Тамара Лутовац Казновац: Континуанти партиципа у писмима Портине српске канцеларије Дубровнику	37
Дејан Средојевић: Перцепција квалитета акцената у стандардном српском језику	51
Едита Андрић, Душанка Звекић-Душановић: Лажни пријатељи у мађарској и српској фразеологији	73
Јована Марчета: Концептуализација <i>жене</i> у француским, италијанским и српским пословицама	89
Иван Милошевић, Тијана Весић-Павловић: Схематска структура просторних значења фразних глагола енглеског језика са партикулом <i>out</i> и глагола српског језика са префиксом <i>из-</i>	103

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Јасмина Грковић-Мејџор: Марина Курешевић. <i>Сему же сице бившу: о синџакси и језичком сџиљу срџскословенских џексџова</i>	125
Марина Курешевић: Борис Стојковски, Ивана Безрукова. <i>Кулџ Свейџџ Бенедикџа код џправославних хриџћана у средњем веку</i>	129
Рајна Драгићевић: Јасмина Дражић. <i>Присџџу џроучавању значења речи</i>	133
Наташа Киш: Ивана Антонић. <i>Временски односи у језику Андрићеве нараџије</i>	140
Анђела Васиљевић: Марина Николић, Светлана Слијепчевић Бјеливук. <i>Срџски јавни дискурс у џандемији</i>	146
Рецензенти	153
Упутство за припрему рукописа за штампу	155
Contents	161

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према уговору бр. 451–03–47/2023–01 који је 17. јануара 2023. склопљен са Инститutom за српски језик САНУ.

2. ЈОШ О ДАЛМАТОРОМАНСКИМ РЕЛИКТИМА У *ЕТИМОЛОШКОМ РЈЕЧНИКУ ХРВАТског ЈЕЗИКА*. Сх. *блѣња* ‘ренде’ те дијал. *блѣња id.* (Сењ) постало је према ERHJ I 63 „od psl. **bolnъ* ‘kožica, strugotina’ (rus. *бóлонъ* ‘meка koža’, *болонá* ‘izraslina na stablima’, polj. *blona* ‘tanka koža’)” дочим је *блѣњайи* [sic] ‘рендисати’ „posuđeno iz njem[ačkoga], usp. stvnj. *blāpōn, plāpōn* ‘ravnati, gladiti, blanjati’”, с изричитом напоменом да је „manje vjerojatno riječ o denominativnom glagolu izvedenom iz iste osnova koja je u *blanja*”. Сасвим другачије Скок, који сх. *блѣња* пореди са дијал. *ѿлѣња* ‘ренде’ те оба облика тумачи као далматороманске реликте влат. **plānia* ‘ренде’ под претпоставком да је *pl-* дало *bl-* као нпр. у лат. *planca* > *blanca*, одакле сх. *блѣнка*, а сх. *блѣњайи* броји међу деноминале сх. *блѣња*; в. ERHSJ II 675. Исто LIGORIO 2014 s.v. **plānia*, EPCJ IV 108. Наведено мјесто из Скоковог рјечника ERHJ се не помиње. Скоково рјешење прече је него ERHJ-ово јер не одваја *блѣњайи* од *блѣња*, не занемарује *ѿлѣња* поред *блѣња* те не изводи *блѣња* на силу од претпостављеног етимона; наиме, псл. **bolnъ* не би правилно дало *блѣња*, него сх. *блан(а)*, а сх. *блѣња-ѿи* не би имало прије бити германизам, него романизам, јер се дијалекатски простире по територији сјеверне Далмације и Хрватског приморја гдје су романске позајмљенице много обичније од германских (Бибиње, ŠIMUNIĆ 2013: 147; Лика, ERHSJ II 675; Сењ, MOGUŠ 2002: 8; Омишаљ, MAHULJA 2006: 26; Бели, VELČIĆ 2003: 41). Додатно, акценат сх. *блѣњайи* треба исправити тако да гласи *блѣњайи*, не *блѣњайи*; уп. *блѣњайи* у Скоковом и Шимунићевом рјечнику те *блѣњайи* у Велчићевом, Могушевом и Махуљином рјечнику.

Сх. *бѣчѣи* ‘сланкаст’ (о слаткој води, која се помијешала са морем те није за пиће) и дијал. *бѣчѣи* (Брач, Вргада, Повљана) је према ERHJ I 69 „nejasne etimologije”, с напоменом да је „zasiјelo posuđenica iz nekog romanskog idioma” те да је највјероватнија веза са „tal. *boccia* ‘рјена на текућинама’, *boscia* ‘kožica na mliјеku’ (Milano)”. Другачије Скок, који пореди сх. *бѣчѣи* ‘сланкаст’ са сх. дијал. *баћ* ‘бунар поред обале; врело сланкасте воде, слатина’, с напоменом да ће због *-аѿи* < *-atus* највјероватније посриједи бити далматоромански реликт; в. ERHSJ I 225. Сх. дијал. *баћ* налази се у средњој Далмацији: *баћ* средња Далмација, ERHSJ I 225, *баѿ* Трогир, GEIĆ 2015: 31. Овамо такође *бѿч* ‘*гѿијожији* за рибу’ Муртер, LIGORIO – VULETIĆ 2013: 465. С друге стране сх. дијал. *бѣчѣи* простире се од средње Далмације све до Хрватског приморја: *бѣчѣи* Питве и Завала, BARBIĆ 2011: 18, Вргада, JURIŠIĆ 1973: 26, Бибиње, ŠIMUNIĆ 2013: 150, Повљана, TIĆIĆ 2004: 40; *бѣчѣи* Кукљица, MARIĆIĆ KUKLIČANIN 2000: 25; *бѣчѣи* Омишаљ, MAHULJA 2006: 27; *бѣчѣи* Брбињ, RANČIĆ 2013: 21, Ошљак, VALČIĆ 2012: 20; *бѣчѣи*ан Сали, PIASEVOLI 1993: 39; *боћѣи* Паг, KUSTIĆ 2002: 127; *боѿѣи* Хвар, BENČIĆ 2013: 106; *бѣчѣи*ан Трогир, GEIĆ 2015: 46; *боѿѣи*ан Вис, ROKI-FORTUNATO 1997: 33; *бучѣи* Крк, ERHSJ I 225. Скоково рјешење прече је него ERHJ-ово јер се не заснива на произвольној промјени ‘који је са скрамом’ → ‘сланкаст’ него полази од саморазумљивог ‘који је из бунара поред обале; који је из врела сланкасте воде, слатине’ → ‘сланкаст’. Из Скоковог поређења ја схватам и то да је сх. дијал. *баћ* по његовом мишљењу далматоромански реликт лат. *puteus* ‘бунар’, одакле је још сх. дијал. *ѿѿч* ‘бунар’ (Дубровник итд.), с тим што у *баћ* ваља рачунати са спорадичним озвучењем почетног плозива, као нпр. у *ѿарбун* < *carbōnem*

или *Госѣиљ* < *castellum*, као и са специјализацијом ‘бунар’ → ‘бунар покрај мора; врело сланкасте воде, слатина’. Ако је то тако, онда би *бочаи* било од изведенице *puteus* ⇒ **puteatus* у значењу ‘који је из бунара покрај мора; који је из врела сланкасте воде, слатине’ → ‘сланкаст’.

Дијалекатски облици сх. *џисѣерна* позајмљени су према ERHJ I 100 „iz posredovanje različitih romanskih idioma” од лат. *cisterna* ‘спремник за воду’; то су 1. облици типа *чаѣрња*, и то *чаѣрња* (западна Херцеговина, Требиње, Лика, Огулин, Студенци, Каштела) и *чеѣерна* (Самобор); 2. облици типа *џиѣерна*, и то *џиѣерна* (Сењ, Гацка, Гробник), *џиѣерна* (Орбанићи), *џиѣерна* (Орлеац, Бели), *џиѣерна* (Жумберак, Босиљево) и *џиѣерна* (Омишаљ); 3. облици типа *ѣисѣијерна*, и то *ѣисѣијерна* (Ошљак), *ѣисѣијерна* (Ривањ), *ѣисѣијерна* (Дубровник), *ѣисѣијерна* (Жирје), *ѣисѣијерна* (Повљана, Зларин, Кукљица, Божава), *ѣисѣијерна* (Ластово), *ѣисѣијерна* (Врбоска, Питве, Завала, Брач), *ѣисѣијерна* (Сумартин), *ѣисѣијерна* (Смоквица), *ѣисѣијерна* (Куна), *ѣисѣијерна* (Вргада) и *ѣисѣијерна* (Колан); и 4. облици типа *бисѣијерна* (Црна Гора). Без примједбе на етимологију. Старији типови су *чаѣрња* и *џиѣерна*; они настављају лат. *cisterna* > кпсл. **čitirnja* и *čiterna* / (*čī*)šterna. С њима се пореди још сргрч. *κιστέρνα*, нгрч. *στέρνα* и слн. *štërna*, све ‘спремник за воду’; в. Андрић 2001³: 339; ESSJ IV 110. Млађи су пак типови *ѣисѣијерна* и *бисѣијерна*; они настављају лат. *cisterna* > **gisterna* / **gusterna*. С њима се пореди још нгрч. дијал. *γιστέρνα* (Карпатос), стсрд. *gistera*, и грек. *gusterna* (Катанцаро, Ређо Калабрија), све ‘спремник за воду’; в. Rohlf 1964: 108; REW 1951. Типови *ѣисѣијерна* и *бисѣијерна* броје се – како треба изријеком у ERHJ додати – међу далматороманске реликте. Напосљетку ERHJ додаје да *ѣу-* у типу *ѣисѣијерна* и *би-* у типу *бисѣијерна* није до краја разјашњено, што је тачно; Росси 1990: 135. Што се тзв. псеудојата у далматороманским реликтима лат. *cisterna* тиче, в. Лигорио 2015: 57.

Сх. *гѣсѣијик* ‘лаванда’ позајмљено је према ERHJ I 158 „iz tal. *di spico* ‘od lavande’, što je vjerojatno apstrahirano iz *olio di spico* ‘ulje od *Lavandule spice*’”. Другачије Скок, који сх. *гѣсѣијик* тумачи као далматоромански реликт лат. израза *de spīco* ‘од класа, тј. класасте биљке’; в. ERHSJ III 410. Наведено мјесто из Скоковог рјечника ERHJ не помиње. Такође, ERHJ прескаче преко чињенице да се у једном од далматороманских дијалеката, крчкороманском, налази континуанта лат. *spīcum* ‘клас’; уп. вел. *spraica* ‘клас’. (Из материјала Ђ. Кубића; в. Bartoli 1906: II 123.) С друге стране, Скок здраво за готово узима да се у далматороманским реликтима лат. *spīcum* ‘клас’ десила иста промјена значења као и у италороманским континуантама *spico* и *spigo*, тј. лат. ‘клас’ → ‘биљка са класастим цвијећем; лаванда’, што тај предлог чини упитним. Према томе, није јасно које од ова два рјешења је прече.

Сх. дијал. *гѣм* ‘дон’ (Дубровник) позајмљено је према ERHJ I 185 „iz šp. i mlet. *don* < vlat. *domnus* < lat. *dominus* ‘gospodar’”. Другачије Скок, који сх. дијал. *гѣм* тумачи као далматоромански реликт лат. *dom(i)nus*; в. ERHSJ I 455. Исто Росси 1990: 163; LIGORIO 2014 s.v. *dominu*. Наведено мјесто из Скоковог рјечника ERHJ не помиње. Скоково рјешење прече је него ERHJ-ово јер далматоромански предлог за разлику од млетачког или шпанског може да објасни и облике који иду уз *гѣм* а које ERHJ не наводи, тј. дубровачко *гѣман*

‘велечасни’ и *гумна* ‘часна сестра’; в. *loc.cit.* у Скоковом рјечнику. Додатно треба напоменути и то да би примјер који ERHJ наводи у прилог тобожњег *don* > *гум*, тј. *δρόμος* > *грѹм*, могао послужити само као паралела само за *o* > *y*, не и за *-n* > *-m*.

Сх. *жѹка* ‘*Spartium iuncum*’ те дијал. *зѹква id.*, *жѹква id.* (Дубровник) и *жѹк id.* (Раб) је према ERHJ II 625 „rana pozajmljenica iz vulgarnoalatinškoga, usp. lat. *iuncus*”. Нагласити да се ради о *далматороманским реликвијима* лат. *iuncus*, што в. ERHSJ III 664; LIGORIO 2014 s.v. *junci*. Детаљније в. HOLZER 2011: 168.

Сх. *јѣрбол* те дијал. *јѣрбул* (Брач, Питве, Завала), *јѣрбѹ* (Вргада), *јѣрбул* (Сењ) и *јѣрбол* (бачки Хрвати) позајмљено је према ERHJ I 396 „iz nekog romanskog izvoga” уз напомену „usp. veljot. *juarbul*, furl. *arbul* ‘drvo’ < lat. *arbor* ‘drvo, stablo; jarbol’”. Нешто другачије Скок, који сх. *јѣрбол* тумачи као далматоромански реликт лат. *arbor* ‘drvo, stablo; jarbol’; в. ERHSJ I 56. Исто Росси 1990: 59; JE II 33; LIGORIO 2014 s.v. *arbore*. Скоково рјешење прече је него ERHJ-ово јер панадријатичко простирање дијалекатских облика сх. *јѣрбол* говори против заимања из вељотског или фурланског. Пореди: *јѣрбол* Брач, Раб, ERHSJ I 56, Трогир, GEIĆ 2015: 144, *јѣрбо* Божава, ERHSJ I 56, *јѣрбо* Рачишће, ERHSJ I 56, *јѣрбѹ* Омишаљ, MANUJLA 2006: 100, *јѣрбор* Првић-Шепурине, JE II 56, Зларин, VLAŽIĆ – DEAN 2002: 140, *јѣрбуо* Мљет, ERHSJ I 56, *јѣрбу* Муртер, JURAGA 2010: 118, Кукљица, MARIČIĆ KUKLIČANIN 2000: 101, Рава, VOŽIN 2017: 138, Иж, MARTINOVIĆ 2005: 120, *јѣрбѹ* Вргада, JURIŠIĆ 1973: 89, *јѣрбул* Бибиње, ŠIMUNIĆ 2013: 290, Сењ, MOGUŠ 2002: 48, Повљана, TIČIĆ 2004: 138, *јѣрбул* Бели, VALČIĆ 2003: 143, *јѣрбул* Брбињ, RANČIĆ 2013: 67, Сали, PIASEVOLI 1993: 118, *јѣрбул* Колан, OŠTARIĆ 2005: 163, Ривањ, RADULIĆ 2002: 118, Сеструњ, FATOVIĆ 2017: 83, Уније, NIKOLIĆ 2002: 130, *јѣрбѹл* Блато, MILAT PANŽA 2021: 179, *јѣрбул* Паг, KUSTIĆ 2002: 191, *јѣрбул* Питве и Завала, BARBIĆ 2011: 113, Хвар, VENČIĆ 2013²: 223, Брусје, DULČIĆ – DULČIĆ 1985: 491, *ѣрбуо* Пераст, Доброта, Дубровник, ERHSJ I 56 итд.

Сх. дијал. *јарѹна* ‘сипка земља; шљунак’ (Брач, Хвар, Вргада) те топ. *Јарѹновица* (Хвар) и *Рина Вела* (Дрвеник) позајмљено је према ERHJ I 24 од лат. *arēna* ‘пијесак’. Нагласити да се ради о *далматороманским реликвијима* лат. *arēna*, што в. ERHSJ I 57. Исто JE I 23, 25; LIGORIO 2014 s.v. *arena*.

Сх. дијал. *крѣлијеш* ‘круница’ те ик. *крѣлѹш id.* је према ERHJ I 493 „nesigurne etimologije”, с напоменом да је највјероватније „u vezi s osnovom koja je u *koralj*” те би могла бити „iz neposvjedočenog dalmatskog odraza lat. *coralium*”. Сасвим другачије Скок, који сх. дијал. *крѣлијеш*, *крѣлѹш* тумачи као далматороманске реликте лат. *Kyrie eleison* < грч. *Κύριε ἐλέησον* ‘Господи помилуј’; в. ERHSJ II 83. (*Госѹоди ѹомилуј* чини дио крунице.) У далматороманском *Kyrie eleison* гласило је према Скоку **K(y)ri’ aleson(n)*; уп. ит. дијал. *crialeso* (Арецо) и сх. дијал. *киралес* (Туропоље) с идентичним појавама, тј. *y*, *e* > *ø*, *e*–*e* > *a*–*e* и *ei* > *e*. Скоково рјешење прече је него ERHJ-ово јер би лат. *coralium* по правилу дало *к(о/у)раљ-*, не *к(о/у)рал-*, дочим **K(y)ri’ aleson(n)* по правилу даје управо *крѣлијеш* / *крѣлѹш*. Псеудо-јат у сх. **kralěš* очекивана је појава јер лат. *e* у слоговима који су и акцентовани и отворени по правилу даје дром. [e:], односно сх. *ě*; в. више Лигорио 2015: 55–64.

Сх. *кѡмѡрча* ‘орада, *Sparus aurata*’ је према ERHJ I 466 „нејасне етимологије”, с напоменом да је „*možda izvedena od neke neposvjedočene dalmatoromanske riječi koja je posuđena iz grč. κομαρίς ‘vrsta ribe’*” те да је „*takva pretpostavka, naravno, posve spekulativna*” с обзиром на то да тачно значење грчког ихтионима није познато. Исто JE II 93. Сасвим другачије Скок, који сх. *кѡмѡрча* тумачи као далматоромански реликт синтагме *кон* (= *конац*) *марча* ‘крај марта’ ослањајући се на народске изреке попут *од њѡ марча* (< лат. *martius*, такође далматоромански реликт) *крају сѡиѡ и комарча*; в. ERHSJ II 132, 375. Изгледно је да су оба понуђена рјешења погрешна. Скоково рјешење граничи са фантастичним, а Вињино, тј. ERHJ-ово рјешење је, мада семантички привлачно, формално немогуће. Према томе, слажем се са ERHJ-овом оцјеном да је етимологија сх. *кѡмарча* у суштини нејасна.

Сх. дијал. *кѡрѡѡн* ‘мандал’ те дијал. *кѡрѡѡн id.* (Сењ, Вргада) и *кѡрѡѡн id.* (Брач) је према ERHJ I 492 „*možda postalo od psl. *korčunъ*” што је у вези са **korčiti* > *крочиѡи* и **korkŭ* > *крак*. Сасвим другачије Скок, који сх. *кѡрѡѡн* изводи од грч. χαράκιον ‘колац’; в. ERHSJ II 175. Исто LIGORIO 2014 s.v. **characione*. Скоково рјешење прече је него ERHJ-ово јер грчки предложак за разлику од прасловенског може да објасни још и дијалекатско *кѡрѡѡн* ‘мандал’ и крчкороманско *carassáun* ‘мандал’ које ERHJ не наводи; в. *loc.cit.* у Скоковом рјечнику те BARTOLI 1906: II 121. Дијал. *кѡрѡѡн* поред *кѡрѡѡн* је као нпр. грч. (τὰ) βράχια ‘шкрге’ > *бранче* / *брѡнке* ‘шкрге’; в. ERHSJ I 198.

Сх. *лѡѡѡ* је према ERHJ I 551 „posuđenica iz lat. *lō(l)īgō*” ‘лигѡа’. Нагласити да се ради о *далмѡѡроманском реликѡу* лат. *lōlīgō* / *lollīgō*, што в. ERHSJ II 294. Исто Россни 1990: 218. Поред тога треба исправити још два мјеста у наставку ове одреднице. Прво је оно на којем ERHJ тврди да латинска „*riječ nije potvrđena u romanskim jezicima, te da se ne zna kako je glasila u vulgarnolatinskom*”, али онда додаје да су „*stoga hrvatski dijalekatski oblici mogli imati i različite romanske izvore*”, што једно другом противријечи. Мјесто тога треба рећи нешто као: „*Latinska riječ potvrđena je samo u dalmatoromanskim reliktima; prema tome, vulgarnolatinski oblik ne dā se rekonstruirati. Hrvatski dijalektni oblici, ma kako različiti među sobom bili, svi potječu od dalmatoromanske kontinuantе nesaznatljivog vulgarnolatinskog oblika*”. (Заправо, није тачно да је лат. *lōlīgō* / *lollīgō* потврђено само у далматороманском. Потврђено је осим тога још у и стистр. *lulina* ‘лигѡа’; в. *loc.cit.* у Скоковом рјечнику.) Друго мјесто које треба исправити тиче се дијалекатских облика сх. *лѡѡѡ*, међу којим разликујемо типове *лѡѡѡ*, *лиѡѡ*, *лиѡѡѡ*, *лиѡѡн*, *улиѡѡѡ*, итд. ERHJ тврди да је сх. *лѡѡѡ* постало „*iz kosih padeža latinske riječi*”, дочим су „*stariji i dijalektni oblici liganj, uliganj postali od nominativa latinske riječi*”, што у другом дијелу није тачно. Наиме, од косих падежа латинске ријечи, тј. од основе акузатива *lōlīginem* / *lollīginem*, постали су сви српскохрватски дијалекатски типови. Лат. *-inet* правилно даје **-īnŭ*; одатле је и **-īnŭ* > *-(а)н(-)* у типовима *лиѡѡн*, *-ѡѡ* и *лиѡѡ* као и **-īnŭ* > *-(а)н(-)* у типовима *лиѡѡѡ*, *лиѡѡѡѡ*, *-ѡѡѡ*, *улиѡѡѡѡ*, *-ѡѡѡ* (уз правилно *-ѡѡ* > *-ѡѡѡ* као нпр. у **dīgŭna* > *гаѡѡѡ* > *гаѡѡѡѡ*). Ниједан дијалекатски наш облик није постао од основе латинског номинатива изузев, можда, врло ријетког *олиѡ*. Више в. LIGORIO 2014 s.v. *lōllīgine*.

Сх. *лѡѡ* би према ERHJ I 555 могло бити од лат. *lām(i)na* ‘лим’, с напоменом да се, иако „*glasovni razvoj nije očekivan*”, ипак дā поредити „*dalmat.*

toponim *Kimp* < lat. *campus* ‘polje’”. Вељ. *kimp* плурал је; в. BARTOLI 1906: II 412. Према томе, треба да буде *Kimp* < *campī*, не *Kimp* < *campus*. Није извјесно да ли се *campī* > *Kimp* заиста може поредити са *lāminae* > *lim*. По сриједи је тзв. метафонијски плурал који је документован у крчкороманском. У плуралу *o*-основа латинско акцентовано *a* пред наставком *-i* дејством метафоније постаје *i*; уп. *sanctus* > *suant* ‘светац’, али *sanctī* > *sinč* ‘свеци’ или *slcavus* > *schuav* ‘слуга’, али *sclavī* > *skliv* ‘слуге’. Иста појава на дјелу се налази и у далматороманском. Уп. нпр. лат. *Vibiānī* > сх. *Bibin-je*; в. ERHSJ I 45. (*Vibiānī* је локатив сингулара, не номинатив плурала; но, локатив сингулара *o*-основа у формалном је погледу идентичан номинативу плурала.) Не да се искључити да је у далматороманском *a*-метафонија на дјелу била и пред *-ae*, односно у локативу сингулара и номинативу плурала *a*-основа; уп. лат. *Barbariae* > сх. *Bribir*. Ако је тако, онда би се *lāminae* > *lim* дало поредити са *Barbariae* > *Bribir* и, како тврди ERHJ, са *campī* > *Kimp*. Но, за такве случајеве постоји и другачије објашњење. Наиме, у неким далматороманским реликтима *a* постаје *e* или *i* под условом да за њим слиједи палатални консонант, не палатални вокал; уп. нпр. лат. *pithārium* ‘посуда’ > сх. дијал. *īiīīēp* ‘саксија’ или *lapidārium* ‘камењар’ > сх. дијал. топ. *Лабгџр* (путем дром. **pitarū*, **lap(i)darū*, са палаталним *r*’ које је постало услијед правилног далматороманског јотовања *lapidārīu*, *pitārīu* > **pitarū*, **lap(i)darū*). Ако је тако, онда се *lām(i)nae* > *lim* не би дало поредити са *campī* > *Kimp* јер би у *campī* > *Kimp* на дјелу била *a*-метафонија пред *i*, у *Barbariae* > *Bribir*, *lapidārium* > *Лабгџр* *a*-палатализација пред *r*’, а за *a*-метафонију пред *-ae* примјера не би било. Било како било, у ERHJ треба додати референцу на ERHSJ II 265 одакле је спорно поређење и преузето.

Сх. дијал. *мѣрач* ‘март’ (Вргада, Сењ, Гробник) и *мѣрач id.* (Брач, Питве, Завала) је према ERHJ I 593 „posuđeno iz latinskoga *Mārtius mēnsis* ‘Marsov mjesec’”. Нагласити да се ради о *галмајџороманском реликту* лат. *Mārtius*, што в. ERHSJ II 375. Исто LIGORIO 2014 s.v. *Mārtiu*.

Сх. *мојрањ* ‘нар’ те дијал. *мојр’ањ id.* (Вргада), *мојр’ањ id.* (Колан), *мојр’ањ id.* (Раб) и *мујр’ањ id.* (Црес) позајмљено је према ERHJ I 628 „iz nekog romanskog izvora (usp. tal. *melagrana*, *melograno*, starije *melagranata*) < lat. *mālum granatum*, *mālus granata* ‘šipak’”. Другачије Скок, који сх. *мојрањ* тумачи као далматоромански реликт влат. **mālum grāneum*; в. Скок 1934: 438. Исто LIGORIO 2014 s.v. *mālu grāneu*. Наведено мјесто из Скокова рада ERHJ не помиње. Скоково рјешење прече је него ERHJ-ово јер далматоромански предлогачак за разлику од италороманског може да објасни *-ањ* у сх. *мојрањ*. Влат. **mālum grāneum* налази се поред далматороманског још и у млет. *magragno* ‘нар’; в. Росcни 1990: 226.

Сх. дијал. *мѣрѣа* ‘мирта’ позајмљено је према ERHJ I 616 „od lat. *myrta*” ‘мирта’, а сх. дијал. *мѣрча id.* „od lat. *myrtea* (poimeničeni ženski rod pridjeva *myrteus* ‘mirtov’)”. Нагласити да се ради о *галмајџороманским реликту* лат. *myrta*, *myrtea*, што в. ERHSJ II 471. Исто Росcни 1990: 250; LIGORIO 2014 s.vv. *myrta*, *myrtea*.

Сх. дијал. *ојресѣа* ‘врста винове лозе, ситног и тврдог зрна’ и *ојресѣѣа* ‘огрозд, *Ribes uva-crispa*’ је према ERHJ II 58 позајмљено „iz tal. *agresto* ‘divlji, poljski’”. Другачије Скок, који сх. дијал. *ојресѣа*, *ојресѣѣа* тумачи као далма-

тороманске реликте лат. *agrestis* ‘дивљи, пољски’; в. ERHSJ II 548. Исто ЈЕ I 14; LIGORIO 2014 s.v. *agreste*. Скоково рјешење прече је него ERHJ-ово јер је промјена *a > o* карактеристична за старије далматизме; в. ТЕКАВЋИЋ 1976: 44.

Сх. дијал. *ѿлѿжа* ‘плажа’ (Брач) је према ERHJ II 135 „posuđeno iz fr. *plage*” ‘плажа’. Другачије Скок, који тумачи сх. дијал. *ѿлѿжа* као далматоромански остатак влат. *plagia* ‘плажа’; в. ERHSJ II 673. Исто Росни 1990: 277; LIGORIO 2014 s.v. *plagia*. Наведено мјесто из Скоковог рјечника ERHJ не помиње. Скоково рјешење прече је него ERHJ-ово јер је за галицизам *ѿлѿжа* својствен узлазни акценат дочим је за далматизам *ѿлѿжа* својствен силазни акценат (*ѿлѿжа > ѿлѿжа* правилним дужењем, в. КАРОВИЋ 2015: 606–19); в. ЈЕ III 51. Силазни акценат налази се стога и у топонимизовнаим апелативима који су наравно старији од француских интернационализама у српскохрватском; уп. *Plāža* Селца, *Plāža* Комижа, ЈЕ III 51, *Plāže* Питве и Завала, ВАРВИЋ 2011: 225, *Plāža*, *Pitovska plāža* ВЕНЧИЋ 2013²: 356 итд.

Сх. *сѿгро* је према ERHJ II 334 „posuđeno, vjerojatno preko vlat. **siderus*, iz grč. σίδηρος ‘željezo’”. Нагласити да се ради о *далматороманском реликту* влат. **siderus*, што в. ERHSJ III 229. Исто LIGORIO 2014 s.v. **sideru*.

Сх. *сѿѿа* је према ERHJ II 339 „posuđeno iz nekog romanskog idioma (usp. mlet. *sepa*, tal. *seppia*, istromletački *sipa*), što je postalo od lat. *sēpia*” ‘сипа’. Другачије Скок, који сх. *сѿѿа* тумачи као далматоромански реликт лат. *sēpia*, што в. ERHSJ III 240. Исто ЈЕ III 162; LIGORIO 2014. s.v. *sēpia*. Скоково рјешење прече је него ERHJ-ово јер далматоромански предлогак за разлику од италороманског може да објасни *и* у сх. *сѿѿа*. Наиме, лат. **sēpia* правилном метатезом јода даје дром. **seipa* одакле монофтонгацијом *ei* сх. *и* у *сѿѿа*; уп. нпр. лат. **lophium* ‘крестица’ > дром. **loipi* одакле сх. *лѿѿа* ‘лица’ или лат. *rubea* ‘црвен’ > дром. **ruiba* одакле сх. *руѿба* ‘упала’, в. ERHSJ II 327, III 168. Детаљније в. HOLZER 2011: 147

Сх. дијал. *скѿла* ‘школа’ је према ERHJ II 430 „posuđeno, možda preko mlet. *scuola* (i tal. *scuola*) iz vlat. *scola* < lat. *schola*” ‘школа’. Другачије Скок, који сх. дијал. *скѿла* тумачи као далматоромански реликт влат. *scola* ‘школа’, што в. ERHSJ II 272. Исто LIGORIO 2014 s.v. *schola*. Наведено мјесто из Скоковог рјечника ERHJ не помиње. Скоково рјешење прече је него ERHJ-ово јер далматоромански предлогак за разлику од италороманског може да објасни и кратак акценат у сх. *скѿла*; наиме, влат. *scóla* правилним дужењем акцентованог вокала у отвореном слогу даје дром. **skóla*, а у словенском се *ó* мијења акутским вокалом који ће се касније правилно скратити, откуд најзад *ѿ* у сх. *скѿла*; в. HOLZER 2011: 36–38, 74–75. Додатно, млетачки облик треба исправити тако да гласи *scola*, не *scuola*; в. BOERIO 1867: 629.

Сх. *ѿрѿи* ‘морски краставац’ те дијал. *ѿрѿи id.* (Вргада) је према ERHJ II 485 „непознате етимологије”, с напоменом да је „*могуће извођење od lat. turpis ‘ružan, odbojan’*”. Другачије Виња, који помишља на везу са лат. *torpeō* ‘бити укочен’ и *torpidus* ‘укочен’, што в. ЈЕ III 281. (Морски краставци се на додир укоче.) ERHJ тврди да је заимање од далматороманског реликта лат. *torpeō*, *torpidus* „мање вјеројатно”, али у замјену нуди облик који је, иако формално нешто податнији, са семантичке стране упитан. Према томе, није јасно које од ова два рјешења је прече. Додатно, у литератури одреднице *ѿрѿи*

референцу на Вињине *Jadranske etimologije* треба исправити тако да гласи *Vinja III 281*, не *Vinja IV 281*. IV књигу чине казала.

Сх. *џѣѣал* је према ERHJ I 109 „posuđeno iz nekog romanskog izvora, od lat. *cephalus*” ‘ципал’. Другачије Скок, који сх. *џѣѣал* тумачи као далматоромански реликт лат. *cephalus*, што в. ERHSJ I 268. Исто JE I 100; LIGORIO 2014 s.v. *cephalu*. Скоково рјешење прече је него ERHJ-ово јер само далматоромански предложак може да објасни *џ* у *џѣѣал*; наиме, лат. *cephalus* у далматороманском правилно даје **kifalu* (без палатализације, за разлику од свих других романских језика), а у словенском се **ki-* правилно палатализује, откуд најзад *ci-* у сх. *џѣѣал*; в. Skok 1926: 327. ERHJ затим тврди и то да су дијалекатске варијанте сх. *џѣѣал* са *h*, као нпр. *ћѣѣал*, „posuđene iz nekog drugog romanskog izvora” те пореди млет. *tsievolu* ‘ципал’. Другачије Скок, који сх. *ћѣѣал* тумачи као позајмљеницу од грч. κέφαλος ‘ципал’; в. *loc.cit.* у ERHSJ I. Исто VASMER 1944: 49. Скоково рјешење опет је прече него ERHJ-ово јер се сх. *h* и *ф* очевидно боље слаже са сргрч. меким *κ* (= [с]) и *φ* него са млет. *ts* и *v*. Примјера за сргрч. *κ* [с] > сх. *h* има још много; уп. нпр. грч. Κυρίλλος > сх. *Кирило* или грч. κέλλια > сх. *ћелија*. SKRACIĆ – VULETIĆ 2020: 805 за разлику од Скока тумаче сх. *ћѣѣал* као далматоромански реликт лат. *cephalus*, с тим да по њиховом мишљењу **ki-* > *či-* дејством сјевернодалматске палатализације, што је такође могуће; уп. лат. *cīmtiset* > *ћѣмак* (Божава). Било како било (ја остајем при Скоковом схватању), јасно је да сх. *ћѣѣал* није млетачка позајмљеница.

Сх. *џкарѣѣина* те дијал. *џкарѣѣина* [sic] (Брач) и *џкарѣѣина* (Сењ) позајмљено је према ERHJ II 429 „iz nekog sjevernotalijanskog, možda mletačkog dijalekta (usp. tal. *scorpena*)” ‘шкрпина’). Другачије Скок, који тумачи сх. *џкарѣѣина* као далматоромански реликт лат. *scorpaena* ‘шкрпшина’, што в. ERHSJ III 258. Исто JE III 173; LIGORIO 2014 s.v. *scorpaena*. Скоково рјешење прече је него ERHJ-ово јер далматоромански предложак за разлику од италороманског може да објасни и кратак акценат у варијантама *џкрѣѣина* и *џкрѣѣина* које ERHJ не наводи; наиме, лат. *scorpaena* правилним дужењем акцентовног вокала у отвореном слогу даје дром. *skorpéna*, а у словенском се *é* мијења акутским вокалом који ће се касније правилно скратити, откуд најзад *и*, *ѣ* у сх. *џкрѣѣина*, *џкрѣѣина*; в. HOLZER 2011: 36–38, 74–75. Додатно, у одредници *џкарѣѣина* треба исправити двије ствари. Прво, акценат брачког облика треба да буде *џкарѣѣина*, не *џкарѣѣина*. И друго, у литератури одреднице *џкарѣѣина* референцу на ERHSJ треба исправити тако да гласи *Skok III 258*, не *Skok III 400*.

3. Закључак. Прегледајући далматороманске реликте који су у *Etimološkom rječniku hrvatskoga jezika* оцијењени као упитни, дошао сам до следећих закључака:

1) У случају сх. *бисѣѣјерна* / *ѣусѣѣјерна*, *јарѣѣна* / *Јарѣѣновица* / *Рина*, *жѣѣка*, *лиѣѣна*, *лиѣѣм*, *мѣѣрач* / *мѣѣрач*, *мѣѣча* / *мѣѣѣѣа*, *сѣѣдро* *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* не напушта нужно далматску етимологију, али неће изријеком ни да је подржи; мјесто тога каже да се ради о позајмљеници од те и те латинске (*бисѣѣјерна* / *ѣусѣѣјерна*, *јарѣѣна* / *Јарѣѣновица* / *Рина*, *лиѣѣна*, *лиѣѣм*, *мѣѣрач* / *мѣѣрач*, *мѣѣча* / *мѣѣѣѣа*) или вулгарнолатинске ријечи (*жѣѣка*, *сѣѣдро*). У свим

случајевима ове врсте ја сам предложио да се нагласи да је посриједи *галма-ѿоромански реликѿи* те и те латинске односно вулгарнолатинске ријечи.

2) У случају сх. *блѿња, бѿчаѿ, гѿм, јарбол, кра̀лијеш, кра̀чѿн, мѿтрањ, ѿ̀ресѿа / ѿ̀ресѿѿа, ѿ̀лѿжа, сѿѿа, скѿла, цѿѿал, ѿ̀ка̀риѿна* *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* напушта далматску етимологију и у замјену нуди нову, алоглотску етимологију, и то прасловенску (*блѿња, кра̀чѿн*), латинску (*кра̀лијеш*), вељотску (*јарбол*), италијанску (*бѿчаѿ, мѿтрањ, ѿ̀ресѿа / ѿ̀ресѿѿа, скѿла, цѿѿал*), млетачку (*гѿм, сѿѿа, скѿла, ѿ̀ѿфал, ѿ̀ка̀риѿна*), истромлетачку (*сѿѿа*), фурланску (*јарбол*) и шпанску етимологију (*гѿм*). У свим случајевима ове врсте ја сам показао да предложене етимологије нису одрживе из формалних разлога, те сам их стога одбацио и предложио да се на њихово мјесто врате утврђене далматороманске етимологије.

3) У случају сх. *гѿсѿѿик, кѿмѿрча, ѿ̀рѿѿ* *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* напушта далматороманску етимологију и у замјену нуди одрживу алоглотску етимологију, и то латинску (*ѿ̀рѿѿ*), италијанску (*гѿсѿѿик*) и грчку етимологију (*кѿмѿрча*). У свим случајевима ове врсте ја сам указао на то да постоји неслагање међу понуђеном и далматороманском етимологијом, те сам нагласио да коначни етимолошки суд тек предстоји.

Већина далматороманских реликата који су у *Etimološkom rječniku hrvatskog jezika* стављени под знак питања релативизиована је, закључујемо, или с непомње (тач. 1) или без праве алтернативе (тач. 2). Успјешно су релативизиована тек 3 од свега 24 случаја (тач. 3).

СКРАЋЕНИЦЕ

алб.	албански
вељ.	вељотски
влат.	вулгарнолатински
грек.	грекански
грч.	грчки
дијал.	дијалекатски
дром.	далматоромански
кпсл.	каснопрасловенски
лат.	латински
нгрч.	новогрчки
псл.	прасловенски
слн.	словеначки
сргрч.	средњегрчки
стистр.	староистриотски
стсард.	старосардинијски
сх.	српскохрватски
топ.	топоним
шп.	шпански

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ЕРСЈ: Александар Лома (ур.). *Етимолошки рјечник српског језика*. Св. I–IV. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2003–23.
- ЛИГОРИО, Орсат. Такозвани псеудо-јат у далматској романштини и балканском латинитету: (из балканског латинитета VIII). *Јужнословенски филолоџ* 71/3–4 (2015): 43–72.
- ЛИГОРИО, Орсат. Далматоромански реликти у *Etimološkom rječniku hrvatskoga jezika*: (из балканског латинитета XV). *Зборник Мајнице српске за филолоџију и лингвистику* 65/2 (2022): 7–18.
- *
- BARBIĆ, Ante. *Rječnik Pitava i Zavale*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011.
- BARTOLI, Matteo Giulio. *Das Dalmatische: Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der apennino-balkanischen Romania*. Bd. I–II. Wien: A. Hölder, 1906.
- BENČIĆ, Radoslav. *Rječnik govora grada Hvara: Förske rici i štōrije*. Hvar: Muzej hrvatske baštine – Hvar, 2013².
- BJAŽIĆ, Slavko, Ante DEAN. *Zlarin: Kratka povijest i rječnik*. Zagreb: Prometej, 2002.
- BOERIO, Giuseppe. *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia: Gi. Cecchini, 1867.
- BOŽIN, Davor. *Rječnik i govor starih žitelja otoka Rave*. Zagreb: Matica hrvatska, 2017.
- DULČIĆ, Jure, Pere DULČIĆ. Rječnik bruškoga govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7/2 (1985): 373–747.
- ERHJ: Ranko Matasović (ur.). *Etimološki rječnik hrvatskog jezika*. Sv. I–II. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016–21.
- ERHSJ: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sv. I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–74.
- ESSJ: France Bezljaj. *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Knj. I–IV. Ljubljana: SAZU – Inštitut za slovenski jezik, 1977–2005.
- FATOVIĆ, Svetko. *Rječnik govora otoka Sestrinja*. Zadar: Matica hrvatska, 2017.
- GEIĆ, Duško. *Rječnik i gramatika trogirskoga čakavskoga govora*. Split: Književni krug Split – Združeni artisti Trogir, 2015.
- HOLZER, Georg. *Glasovni razvoj hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011. (Ispravljeno i dopunjeno izdanje njemačkoga izvornika. Prev. Barbara Štebih Golub.)
- JE: Vojmir Vinja. *Jadranske etimologije: Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. Knj. I–III. Zagreb: JAZU – Školska knjiga, 1998–2004.
- JURAGA, Edo. *Rječnik govora otoka Murtera*. Murter – Šibenik: Matica hrvatska, 2010.
- JURIŠIĆ, Blaž. *Rječnik govora otoka Vrgade: Uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima*. Zagreb: JAZU, 1973.
- KAPOVIĆ, Mate. *Povijest hrvatske akcentuacije: Fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
- KUSTIĆ, Nikola. *Čakavski govor grada Paga s rječnikom*. Zagreb: Društvo Pažana i prijatelja grada Paga, 2002.
- LIGORIO, Orsat, Nikola VULETIĆ. Dopune Skokovim kornatskim etimologijama: Toponimi predslavenskog i dalmatoromanskog podrijetla. Vladimir Skračić (ur.). *Toponimija kornatskog otočja*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2013, 457–485.
- LIGORIO, Orsat. *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici*. Doktorski rad. Zadar: Filozofski fakultet, 2014.
- MAHULJA, Ivan. *Rječnik omišaljškoga govora*. Rijeka – Omišalj: Riječki nakladni zavod – Općina Omišalj, 2006.
- MARIČIĆ KUKLIČANIN, Tomislav. *Rječnik govora mjesta Kuklija na otoku Ugljanu*. Zadar: Matica hrvatska, 2000.
- MARTINOVIĆ, Žarko. *Rječnik iškoga govora*. Zadar: Gradska knjižnica, 2005.
- MILAT PANŽA, Petar. *Rječnik govora Blata na Korčuli*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2021.
- MOGUŠ, Milan. *Senjski rječnik*. Zagreb – Senj: HAZU – Matica hrvatska, 2002.
- NIKOLIĆ, Margita. *Unije: Kuželj vafsrcu*. Mali Lošinj: Katedra čakavskog sabora Cres–Lošinj, 2000.
- OŠTARIĆ, Ivo. *Rječnik kolanjskoga govora, ili Ričnik mista Kolana na otoku Pagu*. Zadar: Matica hrvatska, 2005.
- PIASEVOLI, Ankica. *Rječnik govora mjesta Sali na Dugom otoku, oliti libar saljski besid*. Zadar: Matica hrvatska, 1993.
- RADULIĆ, Ladislav. *Rječnik rivanjskoga govora*. Zadar: Matica hrvatska, 2002.
- RANČIĆ, Gordana. *Zavičajni rječnik i kronika mjesta Brbinj*. Zadar: 3000 godina Za dar, 2013.

- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Dio I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- ROCCHI, Luciano. *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali*. Udine: Campanotto, 1990.
- ROHLFS, Gerhard. *Lexicon Graecanicum Italiae inferioris: Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität*. Tübingen: M. Niemeyer, 1964.
- ŠIMUNIĆ, Božidar. *Rječnik bibinjskoga govora*. Zadar: Matica hrvatska, 2013.
- SKOK, Petar. Zur Chronologie der Palatalisierung von *c, g, gu, gu* vor *e, i, y, ĭ* im Balkalatein. *Zeitschrift für romanische Philologie* 46 (1926): 385–410.
- SKOK, Petar. Zum Balkalatein IV. *Zeitschrift für romanische Philologie* 54 (1934): 175–214, 424–499.
- SKRAČIĆ, Vladimir, Nikola VULETIĆ. Specifični leksik morske faune (s posebnim osvrtom na sjevernu Dalmaciju). Josip Bratulić, Gordana Čupković, Josip Galić (ur.). *Dijalekti, jezična povijest i tradicija*, Zagreb – Zadar: Matica hrvatska – Sveučilište u Zadru, 2020, 799–818.
- ROKI-FORTUNATO, Andro. *Libar viškiga jazika*. Toronto: Libar Publishing, 1997.
- TEKAVČIĆ, Pavao. O kriterijima stratifikacije i regionalne diferencijacije jugoslavenskog romanstva u svjetlu toponomastike. *Onomastica Jugoslavica* 6 (1976): 35–56.
- TIČIĆ, Ante. *Rječnik govora mjesta Povljane na otoku Pagu*. Zadar: Matica hrvatska, 2004.
- VALČIĆ, Ante Toni. *Rječnik govora otoka Ošljaka*. Zadar: Matica hrvatska, 2012.
- VASMER, Max. *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*. Berlin: Akademie der Wissenschaften, 1944.
- VELČIĆ, Nikola. *Besedar bejske tramuntane*. Mali Lošinj – Beli – Rijeka: Katedra Čakavskog sabora Cres–Lošinj, 2003.

*

ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ, Ν. Π. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης — Ινστιτούτο νεοελληνικών σπουδών (Ιδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 2001³).

Orsat Ligorio

FURTHER REMARKS ON DALMATIAN ROMANCE LOANWORDS
IN THE ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF THE CROATIAN LANGUAGE
(ON BALKAN LATIN XVI)

S u m m a r y

This paper discusses the treatment of Dalmatian Romance loanwords in the *Etymological Dictionary of the Croatian Language* (*Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, 2016–21) and focuses on those that are deemed dubious, viz. *blānja* ‘smoothing plane’, *bōcat* ‘salty’, *děspik* ‘lavender’, *čipal* ‘mullet’ (fish), *dūm* ‘reverend’ (title), *jārbol* ‘mast’, *krāliješ* ‘rosary’, *kōmārča* ‘gilt-head bream’ (fish), *krāčūn* ‘gate latch’, *lignja* ‘squid’, *līm* ‘sheet metal’, *mōgranj* ‘pomegranate’, *sīdro* ‘anchor’, *sīpa* ‘cuttlefish’, *škārpīna* ‘red scorpionfish’, *tīp* ‘sea cucumber’ (echinoderm), and *žūka* ‘Spanish broom’ (plant), as well as *gūstijerna*, *bistijerna* ‘well’ s.v. *cisterna*, *jarīna* ‘gravel’, PN *Јаруиновица*, *Рина* s.v. *arēna*, *mārač*, *mārač* ‘March’ s.v. *mārt*, *mīrča*, *mīrta* ‘common myrtle’ s.v. *mīrta*, *ōgrešta*, *ōgrešta* ‘a grapevine’ s.v. *ōgrozd*, *plāža* ‘beach’ s.v. *plāža* and *skūla* ‘school’ s.v. *škōla*. The paper concludes that in some of the cases Dalmatian Romance provenance is inadvertently understated (*gūstijerna* / *bistijerna*, *jarīna* / *Јаруиновица* / *Рина*, *žūka*, *lignja*, *līm*, *mārač* / *mārač*, *mōgranj*, *mīrča* / *mīrta*, *sīdro*) while in others it is unduly dismissed (*blānja*, *bōcat*, *dūm*, *jārbol*, *krāliješ*, *krāčūn*, *ōgrešta*, *plāža*, *sīpa*, *skūla*, *čipal*, *škārpīna*); in both instances the author advocates for the reinstatement of etymologies which favor Dalmatian Romance provenance. The cases that are truly dubious are in fact only few (*děspik*, *kōmārča*, *tīp*).

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за класичне науке
Чика Љубина 18–20, 11000 Београд, Србија
orsat.ligorio@gmail.com

(Примљено: 13. септембра 2023;
прихваћено: 26. октобра 2023)

Марина Курешевић
Александра Цолић Јовановић

INFINITIVUS PRO IMPERATIVO У СТАРИМ СРПСКИМ НЕЛИТУРГИЈСКИМ НАРАТИВНИМ ТЕКСТОВИМА*

У овом раду испитују се синтаксичко-семантичка и прагматичка својства те функционалностилски потенцијал инфинитива уз комуникативне глаголе када се њим преноси императивно значење из директног говора. Основни корпус за истраживање чине стари српски нелитургијски наративни текстови различитих жанрова (апокрифи, романи, повести) и различитих језикостилских реализација. Сачувани преписи потичу из XV и XVI века, са различитих подручја штокавског наречја. Инфинитив у функцији преношења императивног значења из директног говора разматра се, с једне стране, у свом односу према императиву, тј. према директном говору, а с друге, према конкурентној финитној структури *ga* + презент.

Кључне речи: комуникативни глаголи, инфинитив, императив, *ga* + презент, српскословенски, старосрпски.

This article deals with the syntactic, semantic and pragmatic properties as well as the functional-stylistic potential of the infinitive used with verbs of communication when it conveys an imperative meaning from direct speech. The basic corpus for this research consists of old Serbian non-liturgical narrative texts of different genres (apocryphs, novels, stories) and of various linguistic and stylistic realizations. The chosen texts originate from the 15th and 16th centuries from different areas of the Štokavian dialect. The infinitive with the function of conveying the meaning of an imperative from direct speech is analyzed in relation to the imperative (i.e. direct speech), on the one hand, and the competing finite structure *da* + present, on the other.

Key words: verbs of communication, infinitive, imperative, *da* + present, Serbian Church Slavonic, Old Serbian.

1. Увод. Инфинитив је категорија речи која је у старословенском језику и његовим редакцијама имала широк спектар употреба. Налазимо га уз именице, придеве и глаголе различитих семантичких класа како у тим синтагмама гради перифрастични предикат или попуњава позицију субјекта, објекта, атрибута, одредбе или предикатива (ГРАМАТИКА 1991: 308–309; КУРЕШЕВИЋ 2014: 64). Поред ових, инфинитив је у раним словенским текстовима забележен и у самосталној предикатској употреби (РАСNEROVÁ 1958: 265; WEDEL 1981).² Употребљен уз глаголе могао је да гради са њима таутосубјекатске

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на основу уговора бр. 451-03-47/2023-01-/200166, склопљеног с Филозофским факултетом Универзитета у Новом Саду.

² Овако широк спектар синтаксичко-семантичких реализација инфинитива произилази из његовог номиналног порекла и инваријантне семантике. Наиме, инфинитив у индоевропским језицима настаје граматиализацијом глаголских именица, прелазећи тако из номиналног у вербални систем (МЕЈЕ 1965: 204–205; LENMANN 1974: 166–167; DISTERHEFT 1981). Словенски инфинитив потиче од глаголских именица с формантом *-ti-*, по свој прилици од њиховог

2. ИНФИНИТИВ УЗ КОМУНИКАТИВНЕ ГЛАГОЛЕ У СТАРОСЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ.

2.1. СТАТУС У СТАРОСЛОВЕНСКОМ. У литератури посвећеној проблематици инфинитивне фразе у старословенском језику о статусу инфинитива и инфинитивних конструкција уз комуникативне глаголе срећемо донекле разнолика запажања.⁶

Већина аутора само констатује присуство инфинитива у тој синтаксичко-семантичкој позицији (уп. нпр. VAILLANT 1977: 166, 224; LUNT 2001: 159). У студијама чешких аутора инфинитивна фраза је детаљније описана, а представљен је и њен статус из перспективе технике превођења. К. Хадерка, говорећи о конструкцијама датива и акузатива са инфинитивом, наводи да се уз глаголе говорења оне срећу само у језику образованијих новозаветних писаца (Лука, Павле), што овај аутор сматра књишком цртом, док, према његовим истраживањима, у осталим случајевима доминира допунска реченица (HADERKA 1964: 509–510, 519). Инфинитивом у старословенском с тачке гледишта преводне технике бавила се и Љ. Пацнерова, која његову употребу уз глаголе *показѣти*, *рѣшити*, *глаголати* и сл. сматра заједничком особином и старословенског и грчког језика, убрајајући те глаголе у модалне у ширем смислу (PACNEROVÁ 1964: 541–543). С друге стране, Р. Вечерка бележи спорадичне случајеве напоредне употребе инфинитива и императива у истом контексту (*И тѣ запрѣти емоу никомоу не глаголати нѣ шѣдѣ показѣти са нерѣшени*) и у различитим реписима истога текста (*Изъ ти велѣж изиди изъ него / Изъ ти велѣж изиди изъ него*), који су га највероватније и подстакли на употребу термина *infinitivus pro imperativo*. Сматра да је овде реч о синтаксичкој синонимији, а у оваквој употреби инфинитива уз комуникативне глаголе види извесну стилизацију према грчким предлошцима (VEČERKA 1996: 84–85).

Својим истраживањем инфинитива у Маријином јеванђељу И. Чанчар обухватила је и конструкцију *ga* + презент као његово конкурентно средство. Уз комуникативне глаголе забележила је превагу инфинитива и инфинитивних конструкција (ЧАНЧАР 2011: 109, 114, 116–117).

2.2. ТИПОЛОГИЈА СТРУКТУРА. Међу комуникативним глаголима начелно се могу разликовати они *чистио референцијалној каракѣра*, којима се само реферише о догађају и тзв. *јусивни* глаголи, који укључују и специфичну модалну нијансу, тј. иницијативни импулс за акцију (ИВИЋ 1970: 47; VAN VALIN 2005: 206). Како се чини, и у старословенском језику ова семантичка разлика диктира њихово другачије синтаксичко понашање.

Јусивни глаголи (типа *показѣти*, *просити*) као управни граде хетеросубјектске везе преко заједничких аргумената (индиректни / директни објекат јусивног глагола истовремено је и вршилац инфинитивне радње), а њихов пропозитивни садржај увек је субјунктивног карактера. Глаголи говорења референцијалног карактера (типа *глаголати*, *рѣши*), пак, могу да граде и тауто-субјектске и хетеросубјектске релације, док њихов пропозитивни садржај

⁶ Треба имати у виду да се ова истраживања заснивају на другачијим методолошким поставкама у погледу теме (инфинитив уопште / поједине инфинитивне конструкције) и корпуса (стање у старословенском канону уопште / стање у једном тексту).

може имати и индикативну и субјунктивну природу.⁷ Имајући ово у виду, инфинитиве уз комуникативне глаголе можемо одредити помоћу три критеријума: а) да ли управни глагол уз инфинитив припада групи референцијалних или јусивних, б) да ли инфинитив ступа у таутосубјекатске или хетеросубјекатске односе са управним глаголом (или је пак део апсолутне инфинитивне конструкције), те в) да ли се инфинитивом преноси императив или неки други глаголски облик из директног говора. Уп. следеће примере употребе инфинитива уз комуникативне глаголе из Маријиног јеванђеља:

3) И повелѣвъ народомъ възглаголю на трѣвѣхъ (Мт 14:19).

‘И заповедивши народу да поседају по трavi’;

4) И ставъ нсѣ рече възглаголю и (Мр 10:49)

‘И ставши Исус рече да га позову’;

5) И приѣждоу кѣмъ немоу иже глаголютъ не быти въскрѣсенню (Мр 12:18)

‘И дођоше му садукееји, који кажу да нема васкрсења’.

Наведени примери сведоче о следећем: 1) инфинитив уз јусивне глаголе исказује радњу која има субјунктивни карактер (пр. 3); 2) субјунктивна семантика инфинитива уз глаголе говорења референцијалног карактера присутна је једино када се њиме преноси императив из директног говора, при чему такав инфинитив гради хетеросубјекатске везе са управним глаголом (пр. 4); 3) инфинитив који је део апсолутне конструкције (датив + инфинитив или акузатив + инфинитив) увек реферише о индикативној радњи (пр. 5).

3. СТАЊЕ НА ШИРЕМ СЛОВЕНСКОМ ПЛАНУ. Примери из старих словенских вернакулара које износи Ф. Миклошич потврђују да је субјунктивно обележени инфинитив био могућ како уз јусивне, тако и уз референцијалне глаголе говорења. Уп. примере: *казаѣи* ‘iubere’: стсл. кѣто съказа вамъ бѣжати отъ гнѣва; стчеш. Apoštol jim udatnými býti rozkázal; стполъ. *Kazać mu iść piesz.*; *молиѣи* ‘precari’: стсл. Моляше са не отължчити са отъ него; *речиѣи* ‘dicere; iubere’: стсрп. Реко сам ти сестру поклонити (MIKLOSICH 1868–1874: 852–855).

Слично стање забележено је и у хрватској редакцији црквенословенског. Уп. примере: *zap(o)v(ě)dě pilatъ plъku vъnъ iti razvѣ dvѣma na desete mužema; g(lago)lei ne prѣlûbi tvoriti prѣlûbi dѣeši* (VELA 2018: 140–143).

4. ИНДОЕВРОПСКИ КОРЕНИ И СИТУАЦИЈА У ГРЧКОМ. Д. Дистерхефт инфинитив (тј. глаголску именицу) у функцији императива реконструира и за праиндоевропски, поред његове употребе у функцији намерне одредбе и глаголске допуне (DISTERHEFT 1980: 20, 191). Тако употребљен инфинитив је, према речима Вакернагела, код Хомера добро потврђена категорија, мада је и даље знатно чешћи императив (WACKERNAGEL 2009: 335). С временом бива све ређи, да би у новозаветном грчком била потврђена само два таква облика (BLASS – DEBRUNNER 1961: 196). Р. Алан овакву употребу инфинитива у класичном грчком

⁷ Под индикативним структурама подразумевамо оне које су изјавног / изричног / декларативног карактера, док су субјунктивне оне које изражавају ставове попут жеље, намере и др. (уп. KRISTAL 1985: 99, 125).

објашњава са прагматичког аспекта – то је посреднији тип директивног изражавања, којим се изражавају практичне инструкције или уврежене процедуре (ALLAN 2010). Треба нагласити, међутим, да се сви ови ставови односе на слободни инфинитив у императивној функцији (тј. прескриптивни инфинитив).

Када је у питању порекло инфинитива у индиректном говору у грчком, А. Мурхаус наводи да је такав инфинитив у комбинацији са акузативом у функцији (логичког) субјекта уобичајена конструкција уз јусивне глаголе и глаголе говорења референцијалног карактера и да служи за изражавање индиректног говора (MOORHOUSE 1955), али позивајући се на А. Хан (HANN 1950), исказује сумњу у њихово заједничко порекло.⁸ Поред тога, А. Мурхаус указује и на могућност да је семантика управног глагола утицала на синтаксичко уобличавање пропозитивне допуне. У хомерском грчком различити глаголи су могли уводити индиректна наређења (εἶπον, ἔρω, λέγω) и индиректне изјаве (φημί). Касније, само прва група глагола уводи индиректни говор помоћу *оти*-конструкције, која има субјунктивни карактер. Закључује да разлика у значењу произилази из основне семантике управног глагола: прву групу чине глаголи објективног значења који истичу говор као физиолошки процес усмерен ка другом лицу, а другу глаголи субјективног значења са семантиком ‘потврђујем, подржавам, проглашавам, мислим’, којима се исказује сопствено мишљење или суд.

5. СИТУАЦИЈА У СТАРОЈ СРПСКОЈ ПИСМЕНОСТИ.

5.1. О ЈЕЗИКУ СТАРЕ СРПСКЕ ПИСМЕНОСТИ – УКРАТКО. Познато је да је основно обележје старе српске писмености хомогена диглосија, при чему се српско-словенски језик у начелу везује за сферу сакралног, а старосрпски за сферу профаног. У конкретном тексту језик и стил били су условљени пре свега жанром (тј. степеном његове сакралности) (в. Толстој 2004), али и другим факторима, као што су стил епохе, типологија текста, тип дискурса, садржина и тематика, однос аутора према тексту или теми саопштавања, литерарна школа којој писар припада, друштвена намена текста (адресат), језик оригинала у случају преводне литературе, образованост писара (Грковић-Мелџор 2007а: 443–459; Курешевић 2022: 11–15). У оквиру српскословенског начелно се могу разликовати два његова функционална стила, виши и нижи – први је карактеристичан за литургијске текстове и, као један од симбола православне културно-језичке заједнице *Slavia orhodoxa*, тежио је да остане непромењен, док се други реализује у текстовима нелитургијске садржине и релативно је отворен ка иновацијама из вернакулара. Отвореност нижег стила за црте из вернакулара могла је довести и до појаве тзв. мешаног језика, у којем долази до *ad hoc* преплитања књишких и вернакуларних елемената на свим

⁸ Према мишљењу А. Хан та конструкција уз јусивне глаголе и глаголе говорења референцијалног карактера нема исто порекло, јер уз глаголе говорења у грчком инфинитив не исказује индиректну команду. Односно, она сматра да инфинитив уз јусивне глаголе јесте у вези са конструкцијама каузативног типа, те да се то значење касније проширило и на глаголе говорења референцијалног карактера (HANN 1950).

језичким нивоима. Овакав тип језичке реализације био је нарочито карактеристичан за текстове профаног карактера настајале у познијем периоду старе српске писмености (Курешевић 2022: 173–176). Када је реч о старосрпском језику, треба напоменути да је и њему било својствено функционалностилско раслојавање, при чему се могу издвојити барем два стила – пословноправни и књижевни (Грковић-Мелџор 2007б: 260–261).

5.2. Инфинитив уз комуникативне глаголе у старој српској писмености – стање ствари. Прагматички потенцијал инфинитива уз комуникативне глаголе у старој српској писмености донекле је познат у текстовима који се у хијерархизованој пирамиди жанрова Н. И. Толстоја налазе на њеним крајњим тачкама – на врху и у основи – тј. у српскословенском вишег стила и у старосрпском пословноправних списа. У делима писаним релативно чистим српскословенским инфинитив као допуна јусивних глагола има субјунктивни карактер и начелно је фреквентнији у односу на конкурентну структуру *ga* + презент, док инфинитив уз глаголе говорења референцијалног карактера најчешће има футурску интерпретацију (уп. нпр. Грковић-Мелџор 1993: 173–174; 2007а: 279; 2011).⁹ С друге стране, у студији посвећеној зависној реченици у старосрпском језику пословноправних списа XII–XV века наводи се да допунској реченици уз волунтативно-директивне глаголе „може конкурисати инфинитив”. Такође, истакнуто је и да се у својству волунтативно-директивне предикације „често” јављају и информативно-констативни, па чак и комисивни глаголи,¹⁰ из чега произилази да су допунске реченице волунтативног типа довољан индикатор волунтативности саме по себи (BĚLIČOVÁ – SEDLÁČEK 1990: 79–80; Павловић 2009: 53, 58).

5.3. Циљ и корпус истраживања. Овај рад, као што је на почетку већ поменуто, посвећен је синтаксичким, прагматичким и функционалностилским карактеристикама инфинитива у функцији преношења императива из директног говора уз комуникативне глаголе јусивног и референцијалног типа у нелитургијској наративној прози, тј. у жанровима који се у Толстојевој пирамиди налазе у граничној зони (Пиккио 2003: 415–416; Грковић-Мелџор 2007а: 453) – апокрифима, романима и повестима. За тако употребљен инфинитив коришћемо и назив *infinitivus pro imperativo*. Сачувани преписи текстова укључених у корпус потичу махом из XV и XVI века, са различитих подручја штокавског наречја. У корпус су укључени: Варухово открочење (ВО)¹¹ и

⁹ Уп. примере у Псалтиру из штампарије Црнојевића: глагола *умножити* *семе* *них* *яко* *звѣзды* *небсны* ‘Рече да ће умножити њихово семе као звезде небесне’; *мѡиѡ се* *ѡуѡ* *ѡѡу* *нашеѡу* *избавити* *раба* *своеѡ* ‘Молимо се Господу Богу нашем да избави слугу својег’. Истакнуто је и да глагол *реци* може добити императивну нијансу, с тим да тада има допуну у виду структуре *ga* + презент (*рѡи* *ѡуѡ* *ен* *да* *ѡи* *помогне*) ‘Реци јој да ми помогне’ (Грковић-Мелџор 1993: 173–174).

¹⁰ Терминологија која се користи у овој студији нешто је другачија од наше и инспирирана је теоријом говорних чинова. Информативно-констативни глаголи у начелу одговарају референцијалним, док се термин волунтативно-директивни делимично преклапа са јусивним глаголима. Грађа пословноправне писмености изискивала је да се као посебан тип издвоје информативно-комисивни глаголи, тј. глаголи обећавања и глаголи усаглашавања (Павловић 2009: 11, 18, 50–51). Њихово присуство је у наративној прози занемарљиво.

¹¹ Текст ВО је из XV века, из југозападних штокавских предела. За ову прилику коришћено је његово издање у Јовановић 1996.

Српска Александрида (СА)¹², оба на српскословенском језику нижег стила (уп. КУРЕШЕВИЋ 2013; 2014), затим Слово о Акиру Премудром (САП)¹³, које је писано мешаним језиком (уп. КУРЕШЕВИЋ 2016), те Роман о Троји (РТ)¹⁴ и Гајева Александрида (ГА)¹⁵ као представници старосрпског језика у књижевним текстовима (уп. ЦОЛИЋ ЈОВАНОВИЋ 2020; КУРЕШЕВИЋ 2022: 158). Ради контрастирања резултата са вишим стилем српскословенског језика одабран је текст Житија Светога Симеона Светог Саве (ЖСС)¹⁶ (уп. ЈЕРКОВИЋ 1977; КУРЕШЕВИЋ: 2020). Инфинитив у функцији преношења императива из директног говора у овим текстовима разматран је, с једне стране, у свом односу према императиву,¹⁷ тј. према директном говору, а с друге, према финитној структури *ga* + презент,¹⁸ еволутивно млађем конкурентном средству.¹⁹

5.4. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. Процентуални односи употребе инфинитива у поређењу са императивом и структуром *ga* + презент уз јусивне и референцијалне глаголе говорења приказале смо у табели, истовремено водећи рачуна и о типу језика којим је дело писано:

¹² Под ознаком СА крије се критичко издање текста Српске Александриде (Маринковић – Јерковић 1985). У његовој основи налази се Академијин рукопис бр. 352 призренско-тимочке провенијенције, који потиче из друге половине XVI века (Јерковић 1983).

¹³ Текст САП је западнобосанске провенијенције, а настао је у трећој четвртини XVI века (Штављанин-Ђорђевић и др. 1986: 117–118). За ову прилику коришћено је његово издање у Курешевић 2019.

¹⁴ Текст РТ потиче из југоисточних штокавских крајева, а настао је крајем XV века (Ringheim 1951). За ову прилику коришћени су његови снимци у Милутиновић – Караангов 1987.

¹⁵ Текст ГА представља дубровачку редакцију Српске Александриде и смешта се у прву половину XVI века (Маринковић 1976). За потребе овог рада коришћени су фотографски снимци овог рукописа који се чувају на Филозофском факултету у Новом Саду, у оквиру легата Јована и Вере Јерковић (Lvj 2067–2068).

¹⁶ Анализирано је издање овог текста настало на основу преписа из 1619. године (Свети Сава 1998: 147–191). Приликом статистичке обраде података делимично смо се ослањале на податке изнете у раду Михалловић 2018: 64–67.

¹⁷ Императив је глаголски облик (начин) којим се изражава подстицај, наредба, забрана или молба. Словенски императив обично се изводи из праиндоевропског опатива (Minačević 214: 166) – уп. у том смислу речи А. Белића (1998: 246) да је „заповест у ствари жеља у наредби”. Императив се реализује искључиво у оквиру директног говора (Ивић 1970: 47).

¹⁸ Примарна опативна / емфатичка партикула *ga* највероватније води порекло од аблатива индоевропске показне заменице **do-* (варијанте **to-*), те се њена инваријантна семантика може одредити као експектаивност, тј. указивање на радњу која тек треба да се догоди. У јужнословенским језицима се, преко фазе јукстапозиције, даље развија у хипотактички везник. У својству индикатора субјунктивно обележених зависних реченица стабилизује се уз подршку балканског језичког савеза, задржавајући своју примарну семантику. Треба истаћи да императив и *ga* + презент заправо припадају истом когнитивном домену (Грковић-Мелџор 2007а: 69–71, 204–226). С обзиром на то да је граматикализација првобитне партикуле *ga* у везник била изразито градуалан процес, нећемо говорити о допунској реченици, већ о конструкцији, структури, споју и сл. *ga* + презент.

¹⁹ Главни синтаксички процеси у индоевропским, а тиме и словенским језицима, манифестација су њиховог кретања ка номинативном језичком типу, чија је централна одлика синтаксичка транзитивност, тј. реченица централизована око предиката. Тиме се стварају неопходни предуслови за развој површинске хипотаксе, што ће, између осталог, довести до замене инфинитивних структура (инфинитива, партиципа и њихових конструкција) финитним (тј. зависним реченицама). В. Грковић-Мелџор 2007а: 77–97; 2013: 8–32, 33–54).

тип језика	текст	јусивни глаголи			глаголи говорења референцијалног карактера		
		импера- тив	инфини- тив	ga+ презент	импера- тив	инфини- тив	ga+ презент
српсл. вишег стила	ЖСС	/	87,5%	12,5%	100%	/	/
српсл. нижег стила	ВО	/	100%	/	92,3%	3,85%	3,85%
	СА	1,71%	97,44%	0,85%	70,9%	29,1%	/
мешани језик	САП	/	/	/	87,1%	12,9%	/
старосрпски	РТ	/	100%	/	77,65%	20%	2,35%
	ГА	12,5%	56,25%	31,25%	44,94%	52,25%	2,81%

5.4.1. Инфинитив као допуна јусивних глагола. Инфинитив се у скоро свим анализираним текстовима, независно од језика и стила којим су писани, појављује као апсолутно доминантан тип допуне јусивних глагола. У појединим текстовима (ВО, РТ) његов учинак је чак стопостотан. По правилу је реч о инфинитиву чији је агенс кореферентан индиректном (код глагола типа повелѣти) или директном објекту (глаголи типа молити) управног глагола, а забележени су и случајеви у којима агенс инфинитивне радње није исказан. Уп. примере:²⁰

- 6) Заповѣдааше емоу ѿ цр(ь)к(ь)вах(ь) пещи се. н ѿ слоужещиѣх[ь]. въ ннх[ь]. с(вѣтн)телѣ въ сласть послоушати. н цр(ь)ковных(ь) слоугѣ. н ерсе чисти. н чрьноризьце набѣдѣти (ЖСС 158);
- 7) И повелѣ емоу пити ѿт[ь] мора сего по лакѣу на д(ь)нѣ (ВО 570);
- 8) н тѣ сабѣ н ола[о]пн н шлѣмовѣ ковати повелѣ. на шнто[х] же велегѣ свон львовѣ главѣ шпсати повелѣ. на хѣмлове[х] же василѣнсковѣ рогове съ аспѣдовѣн крьлан сдѣсати повелѣ. (СА 34г);
- 9) н се рекъ на бранѣ конциѣ направити се повелѣа. н съ четирѣ[х] странѣ градѣ рвати повелѣа. (СА 49г);
- 10) въсемѣ западнѣмѣ ц(а)ремѣ повеле емо слышати. (СА 61г);
- 11) н м(о)лю ва[с] храбро патѣ ннѣ[х] боевъ на сн бон донти. (СА 100v);
- 12) н прощенѣ ѿ[т] мене прѣсти пом(о)ли се. (СА 175v);
- 13) заповѣдѣ конска^и брати се на пагажню понтн (РТ 232а);
- 14) коа кѣ тан лоудѣ повелѣла ва^и бѣжати (РТ 245а);
- 15) н заповнедѣ расписати кннѣ по странахъ земли своѣ (ГА 43б);
- 16) н када ен вѣтерѣ тада заповнедѣ свакоуѣ вонникѣ юганѣ наложити (ГА 50а);
- 17) н тебн сада заповнедаѣ мюаа роукъсандѣ александрѣ ѣ часть имати н негѣ свесрьдоу какоу цара господина лѣвити (ГА 65а)²¹.

У текстовима ЖСС и СА посведочено је и неколико примера конструкције датив + инфинитив уз јусивне глаголе. По свој прилици, ова структура индоевропских корена била је продуктивна у раном прасловенском (Грковић-Мелџор 2013: 85–86), док у старосрпској пословноправној писмености није потврђена (уп. Павловић 2009: 296–300). Потврде из наше грађе могле би представљати књишку црту, или пак траг дубоке старине. Појам у дативу

²⁰ Примери се дају редоследом којим су дела наведена у табели, уз ознаку текста и стране. Приликом одабира примера водиле смо се начелом репрезентативности, како у погледу броја, тако и у погледу синтаксичко-семантичких карактеристика.

²¹ Облици крњег инфинитива јављају се од краја XIV века (Brozović – Ivić 1988: 35).

представља агенс (пр. 18 и 19) или, ређе, пацијенс инфинитивне радње (пр. 20), док је у примеру (21) уз инфинитив забележен појам у акузативу којим је маркиран пацијенс зависне предикације, што би представљало иновативнију структуру и уједно сведочанство о губљењу продуктивности исказивања пацијенса формом у дативу (Курешевит 2014: 84–85). Уп. примере:

18) н вѣзе еговѣ дѣщерѣ. за бл(а)город(ъ)наго н любнѣаго сына. стефана егоже н на рете быти ема себѣ не мѣстника. (ЖСС 152);

19) троубаи же гласовнѣицѣ н на кара|д|(а)мѣ н праскавнѣа|д| около нн|х| быти повелѣ. (СА 27v);

20) н ѿ|т| того отрочицѣ бл(аго)|с|(ао)внѣи се молаше. (СА 13v–14r);

21) александър же по срѣ|д|(ѣ) н|х| на волюе главоуѣ конѣ езде. сѣю прѣстатн молаше |с|(е) (СА 53r–53v).

Пропозитивни садржај јусивних глагола могао је бити исказан и финитним средством, структуром *ga* + презент (текстови ЖСС, СА и ГА), при чему је статистички најзначајнији удео финитне структуре забележен у тексту ГА. Уп. примере:

22) он же бл(а)женнын старѣ прѣмоудрыи словесы оувецава нх|ѣ|. како ѿт|ѣ|цѣ. да прѣстануѣтѣ ѿт|ѣ| рыданїа н слѣзѣ. (ЖСС 158);

23) вонсѣ же вѣсон повѣла. вѣсакы чл(овѣ)кѣ свон огнь да наложиѣтѣ. (СА 97r);

24) н ннхъ александър ѡбѣри н ѡ свою землѣ пѣсти н заповѣдаѣ ѿ|д| идѣ лнеть данакѣ да донесѣ н ѣ тнсѣѣ вонсѣ да пошнѣа на годнѣ ѿ|д|~тѣда (ГА 36б);

25) молахѣ се да нмѣ каже (ГА 30б).

Убедљиво најмање уобичајен вид експлицирања пропозитивног садржаја јусивних глагола у нашој грађи јесте директни говор, тј. форма императива. Будући да управни глагол у довољној мери спецификује комуникативну намеру говорника, употреба императива чини се редундантна. Те структуре забележене су само у текстовима СА и ГА, а занимљиво је да се по правилу ради о глаголима са значењем молбе:

26) да молимо се тебѣ мољбы наше не прѣзрѣ. нѣ образе свон ѡписанѣ кѣ на|м| допоустн. како да намѣ мѣсто тебѣ царствоуѣтѣ (СА 197r–197v);

27) да молю васъ веѣѣ ѿ|д| нннехъ вѣѣѣ на ѿвн вѣон храбрн доѡѣте (ГА 52а).

У тексту САП анализиране структуре уз јусивне глаголе нису пронађене.

5.4.2. Инфинитив као допуна глагола говорења РЕФЕРЕНЦИЈАЛНОГ КАРАКТЕРА. Када је реч о глаголима говорења референцијалног карактера на позицији управне предикације чија пропозитивна допуна добија субјунктивни карактер, ситуација је нешто сложенија.

Инфинитив сасвим изостаје у тексту ЖСС, посведочен је у ВО и САП, са значајнијим уделом јавља се у средњовековним романима СА и РТ, а доминира у односу на конкурентна средства у тексту ГА. Основна обележја структуре коју граде управни глагол и његова пропозитивна допуна у виду инфинитива начелно су иста као код јусивних глагола – агенс инфинитивне радње кореферентан је са индиректним објектом управног глагола, или се испушта. Занимљиве су и поједине потврде из текста РТ у којима је директни објекат инфинитива смештен испред њега (пр. 36). Уп. примере:

- 28) Поет ме аг(ь)г(е)ль н в[е]де ме на второе н(е)бо н сказа мн дв(ь)рн от[ь]ворьстн великы (ВО 570);
 29) вели тн црѣ синагрьнѣ принти къ немѣх да те дарѣ (САП 536);
 30) н рекши елѣхъ блнзѣхъ полати ц(а)р|ц|кѣе клетцѣхъ малѣхъ сътворити. (СА 12г);
 31) вонсцѣхъ рѣ|т|(е) ѡ|т| гра|д|(а) двнхнзѣхн се. н самѣхъ съ нмнн отнде. (СА 50v);
 32) г(о)|с|(подн)нѣхъ мѡн великы алѣхандръ ц(а)рѣмѣхъ ц(а)рѣ. тебѣхъ персидскоу|хъ| ц(а)рю мнѡмѣхъ пороуѣа радовати се. (СА 116v);
 33) н бѣше рѣкъ^а вѣ^и направляти срамѡтна едрнаа (РТ 2636);
 34) рѣцн прнвѣсти село свою хчерь (РТ 2366);
 35) н рече нзвѣстн роухоу коуе бѣше писано златѡу н бысерѡмѣхъ н трѣлненимѣхъ маргаритѡу · (РТ 2416);
 36) да рѣчете га оухватн (РТ 234а);
 37) н тѣхъ оружья ковати рече (ГА 176);
 38) к нмѣхъ н рече кннгѣхъ ѡд|писати ка дарню (ГА 196);
 39) н са четнрнехъ страна рѣвати мѡхънѡ рече · (ГА 27а);
 40) н рече негѣ сѣшати свнѣмѣхъ царѣмѣхъ западннѣмѣхъ свѣмѣхъ (ГА 34а);
 41) н вѣсь градѣхъ развѣнн рече (ГА 496);
 42) н тѣхъ рече царѣхъ дарне дѡвѣстн кѣрѣхъ свою рѡксандѣхъ н царнцѣхъ свою (ГА 64а);
 43) н пакн рече александарѣхъ мѡсть хннннн на тѡхн рнецн (ГА 69а);
 44) александарѣхъ рече пѣшати ннѣхъ (ГА 86а).

Да примарно глагол говорења референцијалног карактера у оваквим структурама поприма исто значење као и јусивни показују случајеви њихове напоредне употребе. Уп. следећи пример:

- 45) нѡу заповѣгѣхъ н рѣцн га ѡвѣнн (РТ 2216).

У тексту СА забележено је и неколико примера конструкције датив + инфинитив (пр. 46). И у тексту РТ има случајева који би се могли на тај начин интерпретирати, али није сасвим јасно је да ли је посреди поменута конструкција или само „необичан” ред речи као последица динамике говорне синтаксе (пр. 47 и 48).²² Уп. примере:

- 46) сам же кннгѣхъ расписавѣхъ. по вѣсѣхъ(х) градовѣхъ н страна|хъ| егѣпѣ|т|скыи|хъ|. готовнннн се вѣсаком|хъ| на бранѣхъ. за бѣшннннѣхъ бѣтн се землю, н за ѡ|т|(ь)т(ь)скоуе ц(а)рѣство. (СА 6г–6v);
 47) н рече ѡблѣкы се внтѣзе^и ѡу оружѣхъ (РТ 2446);
 48) н рѣкѡу внтѣзо^и ѡблѣкы се ѡу оружѣхъ (РТ 264а).

Заправо, у скоро свим анализираним текстовима уз референцијалне глаголе говорења процентуално најчешће је заступљен директни говор са императивом. У текстовима РТ и ГА спорадично се среће и, с једне стране, стари императив 3. лица (пр. 55),²³ и с друге, употреба перифразе *ga* + презент у 2. лицу (пр. 57)²⁴. Уп. примере:

²² Према речима К. Хадерке (HADERKA 1964: 513), положај конституента у дативу представља главни критеријум у оваквим случајевима. Што је он удаљенији од управног глагола, већа је вероватноћа да је реч о инфинитивној конструкцији са (логичким) субјектом у дативу.

²³ Српски језик представља својеврсну прелазну зону између севернословенских језика, где се прост императив 3. лица одржао у пуној мери све до историјске епохе, и старословенског, у коме је појава *ga* + презент релативно честа. Процес замене простог императива спојем *ga* + презент у 3. лицу у српском језику кретао се са југа на север и северозапад, у чему се највероватније спајају балкански утицај и унутарјезичка мотивација (SEDLÁČEK 1970: 59–61).

²⁴ Појава описне форме *ga* + презент уместо императива 2. лица представља балканизам. У српски језик није продрла у већој мери и своди се на устаљене спојеве (SEDLÁČEK 1970: 62).

49) кѣ в(е)терю бывшоу, г(лаго)ла. чедо мое сѣврѣши любовь. възложн на мѣ расоу еже ес(тъ) погребенїа моего. н оустрон мѣ сѣврѣшено образомъ с(ве)тымъ. како н въ гробѣ мн възлещи. н прострн рогозинуу на землн н положн мѣ на нѣн. н положн каинкѣ под[ъ] главоу мою. да тоу лежю. до[нѣ]даже посѣтитъ мѣ г(оспод)ъ възѣти ѿт[ъ] соудоу. (ЖСС 180);

50) Н р(е)те мн аг(ъ)г(е)ль санши н внжѣ авароше (ВО 574);

51) рте црѣс нагнѣ 'б' птника ноевника н исплетн мрежѣ н нзѣлн кобѣгѣ нсковн гнж^алн да кѣде све то нагѣшь поши по днѣ (САП 40б);

52) дарѣ же велнкы ц(а)рѣ прнзѣвъ велнкаго воеводѣ своего мнланта н кѣ нѣмѣ рѣт(е). || възлн ,š. тнсѣщѣ персн нзѣбранны|х| н ,č. тнсѣщѣ ефѣопѣ коныкѣ. н ,č. тнсѣщѣ пѣшцѣ съ стреламн. н снхѣ възмѣ н тѣгрѣ рѣкѣ прѣшь|д|. алѣзандра с(ы)на фнлїпова кѣ ц(а)р|с|твїю моемѣ прнвѣдн. аще лн прѣ|д| тобою побѣгнетѣ. нѣ оставн его прѣко въсѣга свѣта терѣ. н ѣ мнн нарѣкѣ походн. когы перснндѣмн крѣпакѣнѣ вѣдн. (СА 98г–98v);

53) н рекоше мою г^нне соудн на^у н кажн на^а кога кѣ ѿ на^с лѣпша подан нон сїю златоу табль-коу тоузн пр^мрнцѣ (РТ 227б);

54) н рѣ^т тагоупа г^нпга по заповѣстн твоѣн г^нне да сѣтворнт се сїе : (РТ 221б);

55) н рѣ^т парнжѣ алѣзн^р ѿ г^нпге оннѣшь нѣ хоцоу тебѣ оставнтн кѣ^а-лн те оставлю тѣдн рѣка кышандоушь оузопѣтъ потѣцн (РТ 228б);

56) гвоксорахѣ пн царѣ н всселн се всола сн женѣ ѿ|д| прѣве ѣзѣо (ГА 12а);

57) рте да знате вн персн ннднннн (ГА 67б).

Финитна структура *ga* + презент уз глаголе говорења референцијалног карактера употребљене у значењу јусивних потврђена је у симболичном броју примера, и то само у текстовима ВО, РТ и ГА:

58) Ноу рѣн мн да нѣ ѣложнш(ъ) м(н) нн да прнлѣжншѣ все нже скажѣ тн (ВО 569);

59) рѣцѣ^т грѣсцн ѣроке оуриксншѣ^ѣ страшнокомѣ^ѣ шоуницѣ да пролѣкн дѣла своа (РТ 262а);

60) н трѣбѣ гласнѣ н бѣбнѣвѣ н накарѣде рте да ѣладе (ГА 12а).

Када је реч о конкуренцији императива и инфинитива начелно се може рећи да се императив чешће јавља у дужим пасажима, што је нарочито карактеристично за опширније текстове писане српскословенским језиком, вишег (ЖСС) и нижег стила (СА), док је инфинитив уобичајен у краћим, језгровитим исказима који махом садрже различите инструкције везане за ратовање (припрема оружја, покретање војске, рушење објеката и сл.) или прикладно понашање (пр. 17). Ово се може довести у везу са већ раније изнетим налазима, заснованим на грађи из класичног грчког језика, да се императивом формулишу разнолике личне жеље субјекта, док се упутства уобличена инфинитивом базирају на релативно устаљеним „процедурама” практичне или социјалне природе (ALLAN 2010).

Такође, једно од функционалностилских обележја наративних текстова нелитургијског карактера представља и разлика у заступљености јусивних и глагола говорења референцијалног карактера којима се уводи индиректни говор. Генерално речено, у делима писаним књижевним језиком доминирају јусивни, док у текстовима на старосрпском ту улогу преузимају глаголи говорења референцијалног карактера употребљени у значењу јусивних. Ову разлику најбоље ћемо илустровати увидом у апсолутни број примера у средњовековним романима, а разлика је најоштрија у случају СА и ГА (в. табелу). Можемо претпоставити да је реч о утицају разговорног језика, који преферира комуникативно универзалније и мање специфично средство, тј. глагол говорења референцијалног карактера.

текст	глаголи говорења референцијалног карактера			јусивни глаголи		
	императив	инфинитив	реченица	императив	инфинитив	реченица
СА	61	25	/	2	114	1
РТ	66	17	2	/	6	/
ГА	80	93	5	2	9	5

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. Након детаљне анализе употребе инфинитива уз комуникативне глаголе којим се преноси императив из директног говора у старој српској наративној нелитургијској прози покушаћемо да сумирамо резултате и затим изведемо одговарајуће закључке.

1) Истраживање је показало да је инфинитив типична допуна јусивних глагола у свим разматраним наративним нелитургијским текстовима, без обзира на језик и стил којим су писани. С друге стране, уз њих се веома ретко бележи директни говор са императивом, по свој прилици зато што сам управни глагол у довољној мери спецификује комуникативну намеру говорника.

2) Глаголи говорења референцијалног карактера најчешће су праћени императивом, тј. директним говором, мада је и инфинитив заступљен у знатној мери. Може се закључити да је однос двеју форми у великој мери прагматички условљен – док се инфинитив чешће среће у кратким исказима којима се исказују прецизна упутства (упутства везана за ратовање или понашање), дотле се императив чешће јавља у дужим монолошким пасажима.

3) Запажена је и разлика у заступљености јусивних и глагола говорења референцијалног карактера међу српским нелитургијским наративним текстовима. У делима писаним књижевним језиком *infinitivus pro imperativo* се доминантно појављује као допуна јусивних глагола, а у текстовима на старо-српском као допуна глагола говорења референцијалног карактера употребљених у значењу јусивних. У томе се, претпостављамо, крије особина говорног језика у којем се чешће употребљава универзалније и мање специфично средство (глаголи говорења референцијалног карактера), при чему је инфинитивна допуна, како се чини, довољан маркер субјунктивности.

4) Индикативно је да је финитна структура *ga* + презент забележена веома ретко у нашој грађи, и то уз обе групе комуникативних глагола. Српски језик је несумњиво био интензивно захваћен процесом развоја синтаксичке транзитивности, чија је једна од главних последица формирање површинске хипотаксе, тј. замена инфинитних структура финитним. С обзиром на то да је реч о изразито градуалној промени, упитно је у којој мери је *ga* у оквиру споја *ga* + презент заиста граматикализовано као везник зависне, допунске реченице. У недостатку интерпункције у савременом смислу речи, која би указала на то да ли се ради о простој јукстапозицији или комплементацији, на субординацију би указивало присуство енклитике иза везника – када померањем реченичне границе везник дође у иницијалну позицију допуне, он привлачи енклитику у вакернагеловску позицију (Грковић-Мелџор 2018: 93). Такви случајеви у нашој грађи нису забележени, *ga* и презент увек су у контактної позицији, што указује на то да *ga* из тог споја још увек

чува карактер партикуле. Треба напоменути да се и у вези са грађом старосрпске пословноправне писмености заправо говори о партикули / везнику *ga* (уп. Павловић 2009: 87–92). Са овим је у сагласју и шира словенска перспектива, будући да се у староруском језику зависна допунска реченица у својству индиректног говора са императивним значењем стабилизује тек у периоду XV–XVII века (Лопатина 1979: 441).

Савремена словенска ситуација показује да је, по свему судећи, инфинитив уз јусивне глаголе и даље виталан на словенском северу (више у источнословенским него у западнословенским језицима), мада су свуда забележене и конкурентне финитне структуре (BĚLIČOVÁ – SEDLÁČEK 1990: 79–80). Слично наводи и Ломтјев (Ломтев 1954: 46) када је руски језик у питању.²⁵ Ове ставове у својим истраживањима потврђује и О. Мишеска Томић (2006: 484–498), која говори о слободној варијацији инфинитива и субјунктивних финитних конструкција у српском и хрватском стандардном језику, али истиче да, како се иде од северозападних ка југоисточним дијалектима тог језичког континуума, учесталост употребе инфинитива опада. Уз јусивне и глаголе говорења референцијалног карактера даје само примере са субјунктивним конструкцијама на месту допуне, напомињући да се уз глаголе говорења референцијалног карактера, по правилу, налазе индикативне допуне (Мишеска Томић 2006: 495, 498). У српском стандардном језику процес губљења инфинитива уз комуникативне глаголе доведен је до краја (Ивић 1970: 46–47; Ivić 1972: 121–122),²⁶ што би се могло приписати утицају балканског језичког окружења.²⁷ Када је реч о допунској реченици с везником *ga*, њена неутралност у погледу семантичке опозиције субјунктив ~ индикатив, специфична за западнојужнословенски простор (SEDLÁČEK 1970: 63–64; Грковић-Мелџор 2007а: 204–226; Павловић 2009: 87–98),²⁸ видљива је и на плану исказивања индиректног говора (Марић 2018: 646–647).²⁹

5) Српски језик је најмање до разматраног периода (XV–XVI век) познавао две стратегије за изражавање индиректне заповести – инфинитив и структуру *ga* + презент. Поред тога што ова два средства репрезентују различите хронолошке слојеве (инфинитив, будући нефинитно средство, типолошки је старији, док је финитна структура млађа), намеће се питање да ли

²⁵ Током историје руског језика инфинитив чији је агенс изједначен са дативом индиректног објекта замењује се зависном реченицом са финитним глаголом: *Приказал Ивану ђерегаѣ ѡ ѡбѣмѣ Пеѣру : Приказал Ивану, чѡѡбы ѡерегал ѡѡсѡ Пеѣру* (Ломтев 1954: 46).

²⁶ М. Ивић (1970: 46–47), говорећи о савременом српском стандардном језику, истиче да се немобилни презент као позициона варијанта императива из директног говора не може заменити инфинитивом. Темељни узрок повлачења таквог инфинитива највероватније лежи управо у његовој природи, будући да „srpskohrvatski ne neguje u odgovarajućoj meri konstrukcije s infinitivom uz tranzitivne glagole pod okolnostima nejednakosti vršilaca imenovanih akcija”. Иначе, критеријум једнакост ~ неједнакост субјеката има одлучујући утицај на статус инфинитива и у другим како словенским, тако и несловенским језицима (Ivić 1972: 122).

²⁷ У овом смислу индикативно је то што речници словеначког језика наводе примере попут: *Zapovedal je kmetu napreči konja* (SSKJ 2014), *Psu je rekel sesti* (ŽELE 2011: 338).

²⁸ Наиме, од XIV века *ga* се шири и у сферу индикатива, што је ексклузивна одлика западнојужнословенских језика.

²⁹ Уп. примере: – Иди – рекла ми је. → Рекла ми је да идем; – Идеш – рекла ми је. → Рекла ми је да идем (Марић 2018: 647).

међу њима има и других разлика.³⁰ Уочена склоност инфинитива ка изражавању кратких и прецизних упутстава, заснованих на увреженим процедурама, могла би се поткрепити запажањем да је инфинитив као наративно средство био у већој мери интегрисан у наративни оквир у односу на конкурентну финитну структуру, управо због своје нефинитне природе, тј. изостанка обележја времена, начина и лица (COLLINS 1996: 59). То би значило да је инфинитив имао прелазан карактер у односу на императив (директни говор) и *ga* + презент (индиректни говор). Као такав, свој прагматички потенцијал испољио је у старој српској нелитургијској прози – доминира као допуна јусивних глагола, док је уз глаголе говорења референцијалног карактера употребљене у значењу јусивних присутан у знатној мери. У том смислу, ова грађа, уз податке које нам пружа старосрпска пословноправна писменост XII–XV века, доноси нека нова сазнања о природи и статусу инфинитива уз комуникативне глаголе у ранијим развојним фазама српског језика, као и о његовој стилски мотивисаној употреби у нелитургијској наративној литератури.

ИЗВОРИ

- ЖСС: Житије Светога Симеона. Издање: Свети Сава 1998: 147–191.
 ВО: Варухово откровење. Издање: Јовановић 1996.
 СА: Српска Александрида. Издање: Маринковић – Јерковић 1985.
 САП: Слово о Акиру Премудром. Издање: Курешевић 2019.
 РТ: Роман о Троји. Снимци: Милутиновић – Караангов 1987.
 ГА: Гајева Александрида. Снимци: фотографије из легата Јована и Вере Јерковић, Филозофски факултет у Новом Саду, Lvj 2067–2068.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. *Ошћиа линивисћика. О језичкој љриподи и језичком развљйку. Књига I и II*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
 ГРАМАТИКА: *Грамаћика на сћпаробљјарския език. Фонетћика. Морфолоћия. Синћаксис*. Иван Дуриџанов (ред.). Софија: БАН, 1991.
 ГРКОВИЋ-МЕЉДОР, Јасмина. *Језик Псалћира из шћамљарије Црнојевћиа*. Подгорица: ЦАНУ, 1993.
 ГРКОВИЋ-МЕЉДОР, Јасмина. *Сћиси из истћоријске линивисћике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановћиа, 2007а.
 ГРКОВИЋ-МЕЉДОР, Јасмина. Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. Срето Танасић (ур.). *Шездесетћ јодина Инсћићућиа за срћски језик САНУ: зборник радова*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007б, 249–266.
 ГРКОВИЋ-МЕЉДОР, Јасмина. Синтакса инфинитива у „Животу деспота Стефана” Константина Филозофа. *Търново и идеяћиа за хрисћиянския универсализъм XII–XV век*. Велико Търново, 2011, 436–456.
 ГРКОВИЋ-МЕЉДОР, Јасмина. *Истћоријска линивисћика. Коћинћивно-шћиолошке сћудије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановћиа, 2013.
 ГРКОВИЋ-МЕЉДОР, Јасмина. Развој клаузалне допуне когнитивних предиката у српском језику. Рајна Драгићевћић, Велћко Брборић (ур.). *Срћска слависћика: колекћивна моноћрафија*

³⁰ Овде имамо на уму принцип језичке економије, те потенцијал конкурентних средстава да се реализују „као стилски или жанровски условљене варијанте исте дубинске структуре” (ГРКОВИЋ-МЕЉДОР 2007а: 14).

- (радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта). Том 1: Језик. Београд: Савез славистичких друштва Србије, 2018, 89–105.
- Ивић, Милка. О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником *да*. *Зборник за филологију и лингвистику* XIII/1 (1970): 43–55.
- Јерковић, Вера. Апсолутни датив у „Житију светог Симеона” од светог Саве. *Зборник Владимира Моћина*. Београд: [б. и.], 1977: 117–124.
- Јерковић, Вера. *Српска Александрида: академијин рукопис (бр. 352): љалеографска, ортографска и језичка истраживања*. Београд: САНУ, 1983.
- Јовановић, Томислав. Варухово откривење у преписима манастира Савине и Никољца. *Српски језик – студије српске и словенске* I/1–2 (1996): 568–574.
- Курешевић, Марина. Хипотактичке структуре у Варуховом откривењу (у препису из рукописног зборника манастира Никољца број 52). *Зборник радова са међународној научној скупи: Српско језичко наслеђе на њосијору данашње Црне Горе и српски језик данас*. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори – Матица српска у Новом Саду, 2012 [2013], 181–195.
- Курешевић, Марина. *Хипотактичке стурктури у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014.
- Курешевић, Марина. Језик Слова Акира Премудрог из рукописног зборника Народне библиотеке Србије бр. 53. *Јужнословенски филолој* 72/1–2 (2016): 105–126.
- Курешевић, Марина. Уз целовито издање приче о Акиру Премудром из рукописног зборника бр. 53 Народне библиотеке Србије. *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 67/1 (2019): 165–177.
- Курешевић, Марина. Од књишког ка вернакуларном: два начина језичког изражавања у списима Светог Саве. Радић, Јованка, Виктор Д. Савић (ур.). *Наслеђе и стварање. Свети Ђурило. Свети Сава (869–1219–2019)*. Институт за српски језик САНУ, 2019 [2020], 361–382.
- Курешевић, Марина. *Сему же сице бившу: о синтакси и језичком стилу српкословенских текстова*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2022.
- Ломтев, Тимофеј П. *Из историји синтаксиса русског језика*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1954.
- Лопатина, Л. Е. Способы передачи чужой речи в рамках сложного предложения. В. И. Борковский (ред.). *Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. Сложное предложение*. Москва: Издательство „Наука”, 1979, 422–447.
- Марић, Биљана. Управни и неуправни говор и друга средства изражавања туђег говора. Предрат Пипер (ред.). *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2018, 635–662.
- Маринковић, Радмила, Вера Јерковић (прир.). *Српска Александрида: свеска друја*. Београд: САНУ (Одељење језика и књижевности, Критичка издања српских писаца, II), 1985.
- Милутиновић, Милан, Петар Караангов (ур.). *Софијска илустрирана Александрида*. Београд – Софија: Народна библиотека Србије – Народна библиотека „Кирил и Методиј”, 1987.
- Михалловић, Марија. *Реченичне стурктури за исказивање семантичке субординације у „Житију Светиоја Симеона” Светиоја Саве*. Мастерски рад. Нови Сад: Филозофски факултет, 2018.
- Павловић, Слободан. *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 2009.
- Пиккио, Риккардо. *Slavia Othodoxa: лијераијура и језик*. Москва: Знак, 2003.
- СВЕТИ САВА. *Сабрана дела*. (Прир. и превео Томислав Јовановић). Београд: Српска књијевна задруга, 1998.
- Толстол, Никита И. Однос старог српског књишког (писаног) језика према старом словенском језику. *Студије и чланци из исијорије српској књијевној језика*. Београд – Нови Сад: Завод за учбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, 2004, 148–156.
- Цолић Јовановић, Александра. Синтакса инфинитива у *Роману о Троји*. Neža Kočnik, Lucija Mandić, Rok Mrvič (ur.). *Zgodnji novi vek in njegova dediščina v slovanskem prostoru*. Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije, 2020, 59–73.
- Чанчар, Ивана. Синтакса инфинитива у „Маријином јеванђељу”. *Konstantinove listy roč. 4*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta (2011): 95–123.
- ШТАВЉАНИН-ЂОРЂЕВИЋ, Љубица и др. *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*. Књига прва. Београд: Народна библиотека Србије, 1986.

*

- ALLAN, Rutger J. The *Infinitivus pro Imperativo* in Ancient Greek. The Imperative Infinitive as an Expression of Proper Procedural Action. *Mnemosyne* 63 (2010): 203–228.
- BĚLIČOVÁ, Helena, Jan SEDLÁČEK. *Slovanské souvětí*. Praha: Academia, 1990.
- BLASS, Friedrich, Albert DEBRUNNER. 1961. *A Greek Grammar of the New Testament and Other Early Christian Literature* (translated and revised by Robert W. Funk). Cambridge: Cambridge University Press – Chicago: University of Chicago Press, 1972.
- BROZOVIĆ, Dalibor, Pavle Ivić. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski grafički zavod „Miroslav Krleža”, 1988.
- COLLINS, Daniel E. The Pragmatics of Indirect Speech in Old Church Slavonic and Other Early Slavic Writings. *Studies in South Slavic and Balkan Linguistics*, Vol. 23 (1996): 21–86.
- DISTERHEFT, Dorothy. Remarks on the History of the Indo-European Infinitive. *Folia Linguistica Historica* 2/1 (1981): 3–34.
- HADERKA, Karel. Сочетания субъекта, связанного с инфинитивом, в старославянских и церковнославянских памятниках. *Slavia* XXXIII/4 (1964): 505–533.
- HAHN, Adelaide E. Genesis of the Infinitive with Subject-accusative. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 81 (1950): 117–129.
- IVIĆ, Milka. Problematika srpskohrvatskog infinitiva. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XV/2 (1972): 115–138.
- KRISTAL, Dežvid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1985.
- KUREŠEVIĆ, Marina. The Status and Origin of the *Accusativus cum Infinitivo* Construction in Old Church Slavonic. Jasmina Grković-Major, Björn Hansen, Barbara Sonnenhauser (eds.). *Diachronic Slavonic Syntax: The Interplay between Internal Development, Language Contact and Metalinguistic Factors*. Berlin – Boston: Mouton de Gruyter, 2018, 261–283.
- LEHMANN, Winfred P. *Proto-Indo-European Syntax*. Austin – London: University of Texas Press, 1974.
- LUNT, H. G. *Old Church Slavonic Grammar*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 2001.
- MEJE, Antoan. *Uvod u uporedno proučavanje slovenskih jezika*. Beograd: Naučna knjiga, 1965.
- MIHALJEVIĆ, Milan. *Slavenska poredbena gramatika. 2. dio*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- MIKLOSICH, Franc. *Vergleichende Syntax der slavischen sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1868–1874.
- MIŠESKA TOMIĆ, Olga. *Balkan Sprachbund Morpho-Syntactic features*. Dordrecht: Springer, 2006.
- MOORHOUSE, Alfred C. The Origin of the Infinitive in Greek Indirect Statement. *American Journal of Philology* 76/2 (1955): 176–183.
- PACNEROVÁ, Ludmila. K syntaxi infinitivu k staroslověnských evangelních kodehech. *Studie za slovenské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka*, 1958, 263–269.
- PACNEROVÁ, Ludmila. Синтаксис инфинитива в старославянских евангельских кодексах с точки зрения техники перевода. *Slavia* XXXIII/4 (1964): 534–557.
- RINGHEIM, A. *Eine altserbische Trojasage*. Prague – Upsal: Imprimerie de l'État à Prague, 1951.
- SEDLÁČEK, Jan. Srpskohrvatske potvrde o razvitku rečenica sa *da* u južnim slovenskim jezicima. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XIII/2 (1970): 59–69.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2014. <<https://fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjižnega-jezika>> 31.08.2023.
- VAILLANT, André. *Grammaire comparée des langues slaves. Le syntax*. Paris: Klincksieck, 1977.
- VAN VALIN, Robert D. *Exploring the Syntax-Semantics Interface*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax III: Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg: Weiher Verlag, 1996.
- VEČERKA, Radoslav. The influence of Greek on Old Church Slavonic. *Byzantinoslavica* LVIII/2 (1997): 363–386.
- VELA, Jozo. *Sintaksa infinitiva i supina u hrvatskom crkvenoslavenskome jeziku*. Doktorska disertacija. Rijeka: Filozofski fakultet, 2018.
- WACKERNAGEL, Jacob. *Lectures on Syntax with Special Reference to Greek, Latin, and Germanic*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- WEDEL, Erwin. Zum sog. historischen Infinitiv im Altrussischen. *Festschrift für Linda Sadnik zum 70. Geburtstag. Monumenta linguae slavicae dialecti veteris* XV (1981): 25–31.
- ŽELE, Andreja. *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2011.

Marina Kurešević
Aleksandra Colić Jovanović

INFINITIVUS PRO IMPERATIVO IN OLD SERBIAN
NON-LITURGICAL NARRATIVE TEXTS

S u m m a r y

This article deals with the syntactic, semantic and pragmatic properties as well as the functional-stylistic potential of the infinitive used with verbs of communication (with referential meaning and jussive) when it conveys an imperative meaning from the direct speech. The basic corpus for this research consists of old Serbian non-liturgical narrative texts of different genres (apocryphs, novels, chronicles) and of various linguistic and stylistic realizations. The chosen texts originate from the 15th and 16th centuries and from different areas of the Štokavian dialect. The infinitive with the function of conveying the meaning of an imperative from direct speech is analyzed in relation to the imperative (i.e., direct speech), on the one hand, and the competing finite structure *da* + present, on the other.

The most important findings are the following: 1) infinitives represent typical complements of jussive verbs in all the narrative non-liturgical texts regardless of the registers and styles in which they were written; 2) verbs of communication with referential meaning are most frequently accompanied by imperatives, i.e., direct speech, but infinitives are also present to a considerable degree; 3) one of the functional and stylistic features of narrative non-liturgical texts is the fact that, in the works written in the literary language, infinitives that convey imperative meaning are primarily embedded under jussive verbs while in texts written in Old Serbian they are typically embedded under verbs of communication with referential character used with meanings of command; 4) the finite structure *da* + present is attested very rarely with both classes of verbs of communication; whereby the element *da* always retains the character of a particle, i.e., it is not completely grammaticalized into a complementizer; 5) it was noticed that infinitives have the tendency to express short and precise instructions based on conventional procedures that are of practical or social nature (instructions related to battle or behavior), while imperatives are used in longer passages.

It can be said that this material, together with the data based on the Old Serbian legal texts 12th–15th centuries, brings fresh insights into the nature and status of the infinitive used with verbs of communication in the earlier stages of the development of the Serbian language as well as its stylistic uses.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Зорана Ђинђића 2, 21 000 Нови Сад, Србија
marina.kuresevic@ff.uns.ac.rs
aleksandra.colic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 1. септембра 2023;
прихваћено: 26. октобра 2023)

Тамара Лутовац Казновац

КОНТИНУАНТИ ПАРТИЦИПА У ПИСМИМА ПОРТИНЕ СРПСКЕ КАНЦЕЛАРИЈЕ ДУБРОВНИКУ*

У раду се испитује употреба континуаната партиципа у писмима насталим изван матичног подручја српске средњовековне писмености, у писарским канцеларијама турских султана Мурата II, Мехмеда II, Бајазита II, Селима I и Сулејмана I од 1430. до 1566. године. Писма су писана српским језиком уз појаву изолованих црта српскословенског језика у формулама адресације и клишеизираним датумским формулама. Примарни циљ истраживања био је усмерен на сагледавање континуаната партиципа са морфосинтаксичког аспекта. Проведена анализа показује да се писма Портине српске канцеларије Дубровнику по неким употребама ових форми разликују од српских средњовековних повеља, а приближавају средњовековним витешким романима.

Кључне речи: партиципи, глаголски придеви, српска средњовековна пословноправна писменост, Портина српска канцеларија, историја српског језика.

This paper investigates the use of participial continuants in the letters originating outside the base area of medieval Serbian literacy, in the scribal offices of Turkish Sultans Murad II, Mehmed II, Bayezid II, Selim I and Suleiman I from 1430 to 1566. The letters were written in Serbian, with occasional traits of Serbian Church Slavonic in the forms of address and formulaic structures expressing dates. The primary goal of the research was to study participial continuants from the morpho-syntactic aspect. The conducted analysis shows that the letters of the High Porte Serbian Office to Dubrovnik are different from Serbian medieval charters in this respect and that they increasingly began to resemble medieval chivalric romances.

Key words: history of the Serbian language, participles, deverbal adjectives, deverbal adverbs, Serbian medieval commercial and legal literacy, High Porte Serbian Office.

1. Увод. Основни корпус досадашњих истраживања употребе партиципа у српској средњовековној писмености углавном су чинили споменици српскословенске писмености, оригинални и преводни (уп. Јерковић 1983: 194–206; 2002; Грковић-Мелџор 1985; 1993: 182–201; 2007: 231–259; Курешевић 2014: 27–63; 2018: 173–188; Цолић 2016; Петровић 2018). У њима се по правилу, с варијацијама у зависности од тога да ли је споменик писан високим или средњим стилом српскословенског, посебно у домену књишких средстава¹,

* Истраживање је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (уговор о финансирању и реализацији научноистраживачког рада НИО бр. 451-03-47/2023-01/200198). Претходна верзија рада изложена је на VI међународној интердисциплинарној научној конференцији *Словенство у прошлости и данас* (23–24. II 2023, Институт за словенску филологију у Вроцлаву, Пољска).

¹ Према Курешевић (2018: 175–176) „[м]ноге птц. конструкције су [...] добиле стилски маркирану улогу поставши одликом књишког начина изражавања од почетка словенске писмености, док су друге, испрва заједничке књижевном језику и вернакулару, стицале статус књишког средства тек након њиховог губљења из вернакулара, тј. њихове замене сентанцијалним структурама, или након трансформације кратких форми конгруентних партиципа у неконгруентне форме (герунде)”.

реализују старословенски синтаксички обрасци, будући да српскословенски, као варијанта заједничког књижевног језика у културном ареалу *Slavia orthodoxa*, наслеђује старословенске синтаксичке моделе, укључујући и употребу партиципа (уп. Грковић-Мелџор 2007: 231).

Истраживања употребе континуаната партиципа у документима писаним српским језиком² нешто су мањег обима. Скрећемо пажњу на испитивање функције и порекла структура са предикативним герундом у старосрпском језику проведено на текстовима старих српских повеља и писама од XII до XV века (уп. Грковић-Мелџор 2007: 174–187), употребу партиципа и њихових континуаната у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 288–297), као и на употребу активних партиципа у витешким романима – Гајевој Александриди и Роману о Троји (уп. Курешевић 2018: 173–188; Цолић Јовановић 2022: 268–273). Вредне податке налазимо и у студијама у којима се анализира мешовити језик (уп. Јовић 2011: 79–86).

Циљ овога рада јесте морфосинтаксичка анализа употребе некадашњих партиципа и њихових континуаната у текстовима профаног карактера који припадају жанру пословноправне писмености. У том погледу, наше истраживање³ се надовезује на поменута испитивања спроведена на жанровски различитим текстовима писаним српским народним језиком.

Основни корпус за ово истраживање чине писма писана на српском језику, настала изван матичног подручја српске средњовековне писмености, у Портиној српској канцеларији у писарским канцеларијама султана Мурата II, Мехмеда II, Бајазита II, Селима I и Сулејмана I⁴. Анализирана преписка турских султана са Дубровником⁵ обухвата 104 писма настала од 1430. до 1566. године⁶. У обзир су узета само она писма која по свом дипломатичком садржају несумњиво представљају оригиналне текстове⁷, а критеријум за такво разграничење била је тугра – султански потпис који је уклопљен у одређени орнаментални облик (уп. Накаш 2016: 272).

Иако се сматра једним од позних изданака средњовековне ћирилске писмености (уп. Ивић 1986: 131), о преписци турских султана са Дубровни-

² О развоју партиципа у историји српског језика и њиховим континуантима в. Даничић 1874: 346–398; Белић 2006: 468–475.

³ Терминологија коју ћемо користити у овом раду преузета је из студије Грковић-Мелџор 2007: 174–187.

⁴ Ћирилска преписка између турских султана и Дубровачке републике започета је владином султана Мурата II (1421–1451), а окончана је у другој половини XVI века, када су уједно последњи документи послати из писарске канцеларије султана Сулејмана I (1520–1566) (уп. Костић 1924: 7; Ђорђевић 1971: 163).

⁵ Истраживање је реализовано на основу фотографских снимака из фонда научног пројекта *Историја српског језика* Филозофског факултета у Новом Саду, као и на основу издања текстова објављених у Miklošić 1858: 526–528, 534–535, 548; Truhelka 1911: 65–70, 73–74, 76–77, 85, 91, 93–94, 105–107, 113–116, 137–140; Стојановић 1934: 284–294, 298–299, 301–310, 315–317, 319–334, 340–343.

⁶ Оригинални документи ове преписке данас се чувају у Државном архиву у Дубровнику, у оквиру фонда *Acta et diplomata* под сигнатуром HR-DADU-7.

⁷ Искључивање превода и преписа мотивисано је чињеницом да се они „не могу равноправно третирати са оригиналима сличних докумената јер постоји могућност писарске интервенције, свесне или несвесне, при преписивању одговарајућих споменика, и то не само на графичком већ и на језичком плану” (Младеновић 1972: 9).

вн · Мех 1479₃: 17–19, 22–25; (3) такон ꙗ дао · ѿ знаннѣ · ѿиен висоти · гворекн крѣ
 ѿгрь · кон сѣ ѿ новоу · вѣседа племѣтво вн · нн послаан ꙗе · хранѣ н гл҃ове · Бај 1481₂:
 7–11; (4) н каѣанн к ѡ н пратеѣн ѡ продаваю · ннедн каѡѡ ѿ новн не доходи · велекн
 казѣ неколнкра кннѣ писѣ н к ѡ пнсѣан н говорн да запсѣатнтѣ снннѣ сѡске ваше Бај 1499₂:
 14–16; (5) за ѿтра хокѣм делн велекн за тѣ не забавѣ н заврѣтннѣ да н не задавате Бај
 1499₂: 31–32; (6) како доге племѣнтн · н вѣсакѣ пѡтене хвале достѡнн · н нѣ венн н
 любннн склѣ цаѣтва дн · ѡмѣ пѣш хѣсегѡвнн н ѿспоменѣ цаѣтѣ дн · гворекн · да ꙗ негѡ отац
 · тарн хѣсѣ ѿ ваше градѣ много нмѣнн на предаѡѡ ѡтавно · Бај 1488₁: 4–8; (7) како доге ·
 вѣскота · н тѣжн се на пѡтн цаѣтва дн · гворекн · да мѣ сѣтѣ вашн людн · брѣта · прѣ ваше
 градѣ · ѿмрннн · Бај 1489₁: 4–7.

Као посебан, издваја се пример онѣ ѿ тндарѣ далеко бѣдѣкн · не мѣже се тан
 раѡота · седа вндѣтн · Бај 1489: 12–13, у коме се агенс радње исказане глаголским
 прилогом садашњим разликује од агенса радње исказане личним глаголским
 обликом. Овде је реч о апсолутном номинативу, синтаксичкој конструкци-
 ји која је позната у старосрпском језику (уп. Грковић-Мелѡор 2015: 161; Јовић
 2011: 81–82).

2.2. ПАРТИЦИП ПРЕЗЕНТА ПАСИВА (ППЗП). С обзиром на то да су писма
 Портине српске канцеларије Дубровнику писана српским језиком, не оче-
 кујемо присуство партиципа презента пасива. Будући да је употреба ППЗП
 била типична књишка црта (уп. Јерковић 1983: 202), његова употреба „изван
 споменика у којима претеже црквени језик” (уп. Даничић 1784: 370) била је
 веома ретка, а из народних говора је нестао веома рано (уп. Белић 2006: 386).

За разлику од повеља и писама Српске деспотовине где се облици ППЗП
 јављају у атрибутској функцији у великом броју примера (уп. Поломац 2016:
 293–295), у писмима Портине српске канцеларије присутни су само клише-
 изирани облици ППЗП двају глагола – *љубиши* и *ведеши*, који се бележе у
 устаљеним конструкцијама у уводној формули писама – у инскрипцији и
 промулгацији.

Облици некадашњег ППЗП глагола *љубиши* јављају се у атрибутској
 функцији искључиво у формули инскрипције у писарским канцеларијама
 султана Мурата II, Мехмеда II и Бајазита II¹³, а овде наводимо само мањи
 број примера илустрације ради:

(1) н часнн н славнн н ѡ свѣ любннн госпѡѡ дн кнезѣ дѣбровѣткн Мур 1430₁: 5–6; (2) кнезѣ
 дѣбровѣткѡм · н всѣ властѣм · мнѡлюбнмѡ херетнзмѡ · да принн плѣнство вн Мех 1466:
 4–5; (3) пишѣм нѣ венн н любннн кнезѣ нзѣбраномѣ · н влаѣлѡм дѣбровѣткн · Бај 1481–1482:
 2–4¹⁴; (4) пишѣм си нашѣ лнѣ · кнезѣ ѡранѡ · н ѡасѣлѡм дѣбровѣткѣ · послаѡм ѡдѡсѣ ·
 любнмѡ поздрављеннѣ Бај 1485₂: 2–3; (5) да вн ꙗ веѡмѡ · како доге племѣнтн · н вѣсакѣ
 пѡтене хвале достѡнн · н нѣ венн н любннн склѣ цаѣтва дн · Бај 1488₁: 3–6.

Облици ППЗП глагола *ведеши* потврђени су у свим писарским канцела-
 ријама у формули промулгације¹⁵. Од великог броја забележених примера,

¹³ Присуство овог облика забележено је и у повељама и писмима Српске деспотовине (уп. Поломац 2016: 294), као и у клишеизираној уводној формули у писму султана Бајазита II краљу Матији Корвину (уп. Поломац 2023: 45).

¹⁴ Потпуно идентична инскрипција присутна је и у Бај 1488, Бај 1489, Бај 1489₂, Бај 1489₃.

¹⁵ Идентична ситуација посведочена је и у писму турског султана Бајазита II краљу Матији Корвину (уп. Поломац 2023: 45).

наводимо само по један из сваке канцеларије: да бѣде ведомѣ вашемѣ племенствѣ Мур 1430: 5–6; н пѣ ведомѣ да вн є · Мех 1474: 6; по тѣ да вн є ведомѣ · Бај 1481₁: 4; н х ѿ вѣдомѣ да вн є Сел 1513: 8; паке ведомѣ да вн є Сул 1520–1566: 7.

Посебан коментар завређују два писма из писарских канцеларија султана Мехмеда II и Бајазита II у којима се облици ППЗП глагола *ведеѣти* као лексички део предиката бележе у основном тексту писма: нѣ да вн є ведомѣ · кѣ се окрете х катѣтихѣ на живана н на крѣтофана · блнзѣ · в · дѣкѣ Мех 1479₃: 43, по тѣ да вн є ведомѣ за ракоуѣ онен оѣсѣ дѣкѣ · кон сѣ блнл ѣзете · за залѣ · за кѣкѣ вишерѣченога живана · Мех 1479₃: 70–72, да да вн є ведомѣ · кѣ кѣтѣ нѣдѣ племенѣтѣо вн · мѣ н приязѣ сѣ мѣо прѣвѣлоуѣ · Бај 1481₂: 15–17. Појава ППЗП глагола *ведеѣти* у основном тексту писма вероватно представља артикулацију саме формуле промулгације, будући да се ради о реализацији идентичног прагматичког циља – експлицитног исказивања директивности. Овакава употреба ППЗП изван формуле промулгације, такође, може упутити и на претпоставку да је писар / да су писари познавали српскословенску норму¹⁶. С обзиром на чињеницу да се јавља искључиво у окамењеној формули *да је ведомѣ*, не може се искључити ни могућност да ју је писар / да су је писари памтили као клишеизирани образац, широко заступљен у српским средњовековним повељама.

2.3. ГУБЉЕЊЕ ПАРТИЦИПА ПРЕТЕРИТА АКТИВНОГ (ППТА) И ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ ПРОШЛИ. У писмима Портине српске канцеларије потврђен је велики број примера глаголског прилога прошлог са суфиксима *-в*, *-вши* и *-ши*, при чему без изузетка суфиксе *-в* и *-вши* имају глаголи са инфинитивном основом на самогласник, а суфикс *-ши* глаголи са инфинитивном основом на сугласник. Док се у повељама и писмима Српске деспотовине бележи само у трима примерима, као и у неколико примера у којима је ППТА прешао у категорију правих придева (уп. Поломац 2016: 293), у писмима Портине српске канцеларије Дубровнику је веома фреквентан и није потврђен једино у писарској канцеларији султана Мурата II.

У писмима Портине српске канцеларије Дубровнику забележено је укупно 98 потврда глаголског прилога прошлог. У нашем корпусу се глаголски прилог прошли реализује у трима функцијама: (1) у функцији секундарног предиката, тј. герунда у адвербијалној временској и узрочној функцији; (2) у функцији предикативног герунда, где између глаголског прилога прошлог и личног глаголског облика постоји везник *и*; (3) у функцији самосталног предикативног герунда, где се глаголски прилог прошли јавља уместо личног глаголског облика, као и уместо личног глаголског облика у низовима.

У примерима у којима се јавља у функцији секундарног предиката, највише је потврда са адвербијалним временским значењем (укупно 27 по-

¹⁶ Овакву претпоставку може оправдати и чињеница да се у наведеним писмима бележе и друге појединачне српскословенске језичке црте. Уп. примере из писма султана Мехмеда II: вѣѣ Мех 1479₃: 1, кѣ Мех 1479₃: 14; велнкагоу адирѣ сѣтѣ Мех 1479₃: 2–3; погнѣтѣ Мех 1479₃: 82, ѣзидѣ Мех 1479₃: 37–38, моуѣтѣ Мех 1479₃: 78; те примере из писма султана Бајазита II: вѣѣда Бај 1481₂: 9, 12, вѣса Бај 1481₂: 11, вѣѣ Бај 1481₂: 17; приѣѣ Бај 1481₂: 4, поѣѣ Бај 1481₂: 22, вѣѣ Бај 1481₂: 23. У писму султана Бајазита II бележимо чак и облике 3. л. мн. през. који представљају хибридне форма са народним фонетизмом и српскословенским наставком: нѣѣтѣ Бај 1481₂: 14 и нѣѣ Бај 1481₂: 26.

тврда) и у свим забележеним облицима реализује се значење антериорности. Уп. примере:

(1) тоган радн се писашн посла зветѣн цаѣтва мн · аниаз бегѣ Мех 1471₂: 15–16; (2) а ви послашн да даѣте ѡ ... на порте цаѣтва мѣ · Мех 1471₂: 28; (3) колико се обрѣтѣ · ѡ вашемѣ градѣ · без ниѣнѣ хѣлоуѣ · събра · н кѣпн · да продаѣте бѣ до мало н до много · Мех 1479₂: 15–17; (4) дѣка · златн венетѣкѣ · кон ѡзмѣшн прѣмн · за вишерѣнн харѣ · н за гѣорѣкѣ · Мех 1480: 8–9; (5) разѣбавѣшн запѣеда црѣво н · Бај 1485₂: 16; (6) такон свѣотнше тон виѣвѣшн царѣство мн Бај 1486₁: 13; (7) те ѡкате · н те аспре ѡземш сте пѣсѣ на пѣ · црѣвѣ мѣ ѡнѣш пѣдаше · Бај 1495: 18–19; (8) пакѣ прѣгаедавѣ ѡѣ за пѣвѣ ѡпѣ да се пѣа кнезѣ дѣровачѣ · Бај 1495: 25–26; (9) те н тѣ ѡсрѣшѣ · ѣ пѣсѣн · Бај 1495₁: 8–9; (10) нѣтн глаѣ разѣ · неперѣта да пѣлате · Бај 1495₁: 20–21; (11) за четирнцесетн днн да поге н работѣ вишеписѣнѣ да сврѣшншн ѡпѣ донде на спѣ на пѣтѣ црѣтва мѣ · Бај 1497: 11–13; (12) по тан нѣтн да га сте на спѣ ѡредн ѡ внѣта ѡправнѣн Бај 1497: 17–18; (13) челевнѣ кон пише хѣцеговѣ зѣло н верѣ влаѣе дѣкате ѡпѣсѣ пѣла кннѣ на пѣтѣ црѣтва мѣ Бај 1497₁: 7–9; (14) пакн по законѣ н ѡвнѣта црѣтва мѣ ѡредн пѣстн ѡпѣ на нн зѣло Бај 1499₁: 11; (15) да га нзнагете н да га ѡхватнте н свѣза ѡкѣте н предасте склаѣвѣ црѣтва мн ѡ рѣке Бај 1501₁: 17–19; (16) како каднѣ нѣскн кннѣ пѣла казѣ дѣровчанѣ Бај 1502: 7–8; (17) ѡ црѣтва мѣ да н ѡватн свѣжѣ Бај 1502: 17; (18) свѣ · пѣ · пѣно н ѣбако · донесавѣ · прѣдадоше · Бај 1503: 20; (19) снѣ · писаннѣ · пѣ велѣ · царѣства мн · ѡписавѣ · послѣ · Бај 1503: 20–21; (20) н прѣдалѣ авѣтѣскоѣ сѣнѣжѣ мѣстафа бегѣ алн съда сте тѣмн писавѣ ѡговорн на ѣтнѣ портѣ Бај 1481–1512: 10–11; (21) та рѣтѣ рѣченнѣгѣ покансарѣ ѡвон свѣтаю кннѣ писавѣшн подѣ Сел 1513: 16–18; (22) тоган радн ѡвонѣ вѣно н вѣло кннѣ писавѣшн пѣансарѣ подадоѣ такон да знаѣте Сел 1516: 12–14; (23) два на дѣ тнсоѣ н пѣ сѣ внѣтнѣ доѣа донѣшн пѣпоно прѣдадо Сел 1512–1520: 10–12; (24) н рѣкѣ пѣтѣн црѣкѣ чѣанѣа н ѣ блаѣоловѣмѣ црѣкемѣ н тѣстнѣѣ ѡпетѣ тѣмоѣа нѣрагѣ ѡѣравнѣн Сул 1520–1566: 13–15; (25) прѣдадо нн рѣкѣ црѣкѣ мн чѣанѣвѣшн нн ѣагосѣанн тѣмоѣа кѣан поѣнѣвѣшн Сул 1520–1566₁: 13–15; (26) по законѣ старѣ пѣла послѣанн нн рѣкѣ царѣкѣ чѣанѣвѣшн нн ѣагосѣѣ ѡ порѣ царѣскоѣ мн ѡѣтѣ пѣранн Сул 1520–1566₂: 13–15.

Поред временског, у усамљеном примеру проналазимо и адвербијално значење узрока: затѣ радн · ѡздашн се на вашѣ вѣнѣтѣ · како ви с вашѣ мѣдрѣтѣ · н с разѣмѣ · ѡ ѡвн равѣотѣ ѡлѣзѣте · н свѣѣшѣ Бај 1481–1482: 14–16.

Посебан коментар заврѣује пример подаѣн сѣо краљу ѡгрѣкѣ рѣшн вишеписѣнѣ дѣкате не хоте да н платѣ Мех 1477₁: 13–15, у коме глаголски прилог прошли глагола *реѣи* уводи директан говор.

У мањем броју примера (укупно 14) глаголски прилог прошли се јавља у функцији предикативног герунда, при чему се између глаголског прилога прошлог и личног глаголског облика јавља везник *и*. Глаголски прилог прошли обично је препонован и агенси две радње су исти:

(1) дошѣвѣ н хѣрачѣ донѣсоше · н прѣдаше ѡ кю цѣтва мн Мех 1478₁: 8; (2) како сте пѣтнѣн · свога верѣга сѣгѣ с кннѣмѣ на портѣ црѣтва мѣ дошѣвѣ н кннѣ предаде Мех 1478₂: 7–9; (3) ннѣша блѣмѣтн · н наѣо сараковн · донѣсоше тнѣѣкѣ · н ѡ · дѣка венѣтѣкѣх коѣ прѣмн · н пѣтавн · ѡ рнзннѣ цаѣства мн · Мех 1479₁: 7–9; (4) ѣ се сѣ ѡзѣшн н донѣсѣн на пѣте моѣга велѣнѣтѣ · Мех 1479₂: 83–84; (5) како ѣте внѣн послаѣн вѣн · два влаѣѣннѣа · ѡ поканѣтѣво на пѣте цаѣтва мн · жнѣвана жорѣтнѣкѣ · н ѣкова вѣннѣкѣ · дошѣшн н донѣсоше ѡзаконннн харѣ н гѣорѣкѣ цаѣтва мн · Мех 1480: 4–7; (6) с хѣратѣ законн · дошѣдѣ н харѣ донѣсоше н прѣдадоше ѡ рнзннѣ цаѣтва мн · Мех 1480₂: 7–9; (7) тон внѣ моѣа внѣсѣта · н ѣчнннн нн мнѣотѣ Бај 1481: 11; (8) ѣ ѣ време н прнѣѣѣ поѣнѣнѣ · Бај 1484₁: 26–27; (9) мѣца нѣвѣрѣа тѣа дн · доѣвѣ н предаше ѡ кѣкѣ црѣтѣ Бај 1496: 9–10; (10) да ви ѣ како каднѣ

носкн кннгѣ полѣ н такон казѣкѣ Бѣѣ 1499₂: 5; (11) кннгѣ писѣ н кѣ посѣѣ говорѣ да запечатнѣтѣ сѣннѣ сѣскѣ Бѣѣ 1499₂: 16; (12) рѣѣннѣ · харатѣ · дѣбровкатѣ · донѣѣ · н све поѣѣпно · лепо · ѣ ѣтнѣ рѣѣзннѣ · цѣѣтѣѣ мѣ · прѣѣдадоше · Бѣѣ 1507: 24–26; (13) колнко дожете нанѣѣрѣѣѣ ѣпнѣѣ н да послаате на пѣ ѣ зананнѣ црѣѣтѣѣѣ мн Бѣѣ 1481–1512: 18–19.

Као постпонован јавља се само у следећем примеру: такон се ѣинни днлоѣ
и н пса се заповѣти цѣтѣ дн · Мех 1479₃: 61–62.

Конструкције са везником *и* који се јавља између личног глаголског облика и некадашњег ППТА забележене су и у текстовима писаним како на српскословенском тако и на српском језику (уп. КУРЕШЕВИЋ 2018: 180).

У највећем броју примера (укупно 53) глаголски прилог прошли се бележи у функцији самосталног предикативног герунда, а ова функција се реализује у двама потврђеним случајевима: (а) када се облицима глаголског прилога прошлог не исказује пратећа радња главног предиката, већ се уместо њих могу употребити лични глаголски облици (нпр. *затѡ радн вишеречени ѡмѡ паша · поѡсѡ мнѡт* Бај 1488: 12) и (б) када се форме глаголског прилога прошлог јављају на месту финитног глагола, али се реализују у низовима.

У нашој грађи мање је потврда употребе глаголског прилога прошлог на месту где се могу употребити лични глаголски облици (укупно 21). Уп. следеће примере:

(1) ѣрѣ · н · трыгѡци · ослободѣдило · како ꙗко хъзньти · н · ѿ вѣшго поклансиара · да дѣ · н · да трыгѡ слободно · каконо н свн лѣдїе цѣвѣ мѣ Мех 1465: 12–15; (2) понкѣв · да нзнагете · внишеретѣлѣс рѣкс · нланне н кѣкїе · н дѣговѣ · Мех 1479₂: 14–15; (3) него како нтннх принатеан · н вѣнн салге цѣтва мн · потрѣднв се да съвѣшнте · овою мою заповѣтъ · Мех 1479₂: 20–22; (4) за раекотѣ зѣлн · вашон · за кою се бе послѣ заповѣтъ цѣтва мн · да бѣде порѣтина сѣтя бегѡ мой · внишеретенн поклансарн вашн дошѣшн Мех 1480₂: 7–11; (5) како рѣ цѣтва мѣ · анїа паша · воѡвода хѣсеговен зѣлн · послѣши ꙗвка · съ кннгѡ на пѣтн цѣтва мѣ · Baj 1481₂: 5–7; (6) а людє · н वोіке · цѣтва мѣ · помагате · каконон подобѣи днѣрѣ н приназе цо зчннншн · нлате · съ мѡм вностѣ · Baj 1481₂: 18–20; (7) н цѣлѣс ѱ · рѣзырѣвшѣ · по бѣдотѣе · како сѣ нсн...мѣ далн гтрѣровѣ делѣ · Baj 1485₂: 15–16; (8) тон вѣевышн царство мн хънннѣ по бжннѣ сѣдѣ · Baj 1486₁: 13–14; (9) затѡ радн внишеретенн ѧмѣ паша · поѡска млнлѡт Baj 1488₁: 12; (10) него пѡлете · свон · верованн людн · с пѣнѣ нахкѡ · дошѣшн на пѣтн цѣтва мн · да се сѣде · Baj 1488₁: 16–18; (11) како опѣ дошѣшн · внишеретенн вѣкота · за овѡ да се не хѣхѣжн на пѣтн цѣтва мн · Baj 1489₁: 19–21; (12) тѣ кшеретѣн амѣд · н дѣрѣватске кнѣз ꙗклѣс · нленѣ · мѣ кѣн стѣш се со҃цѣ · на "ѣт цртѣва" · Baj 1495: 19–21; (13) овн хѡтет цртѣва" · схрѣвѣ кда нмѣ бѣде за потребѣ приказатѣ Baj 1496: 16–17; (14) н на темѣн се равота съврѣшн · н хѣтамн х̄ каннѣ з̄ снжнла се запнс Baj 1499₂: 8–9; (15) рѣтѣнн · вашн · поклансарн · дошаде · х̄ рѣтенѣ · годннѣ · сѣда · къ месецѣ · знакаде · Baj 1507: 22–24; (16) по каннѣн н емоѣ · кннга · н тефтера · нашадѣ се · на васѣ двадеѣ · н две · хнладе · н девѣ сотнна · н трндесѣ · н девѣ аспрн · Baj 1481–1512₂: 9–12; (17) полалн два на десетн тисѣ н пѣ сѣ докѣ · залтн внетакнн н рѣтенне полансарн пѣпоно донесѣшн х̄ црѣва х̄анѣ нашего пророка Сел 1513: 11–13; (18) два на дѣт тисѣ н пѣ сѣ внетакнн докѣ донесѣшн х̄ црѣва мѣ х̄ано пѣпоно Сел 1514: 12–13; (19) два на дѣте тисѣ н пѣ сѣ внетакнн докѣ полалѣ пѣпоно внишеретенне полансаре донесѣшн х̄ цртѣво мѣ Сел 1516: 9–11; (20) два на дѣ тисок н пѣ сѣ внетачнн докѣ цѡ тѣ посланн · до порте црѣва тере внишеретенненн · полансарн пѣпоно донесѣшн х̄ црѣв · Сул 1520–1566₂: 9–12; (21) придавшн овон свето кннгѣ поклансарѣ пнда се такон да знѣе Сул 1520–1566₂: 13–14.

У већем броју примера (укупно 32 потврде) глаголски прилог прошли у функцији самосталног предикативног герунда бележи се на местима на

¹⁹ У Хиландарском медицинском кодексу ово је једина забележена функција глаголског прилога (уп. Јовић 2011: 254).

На основу свега реченог да се закључити да се писма Портине српске канцеларије према свом наративном начину приповедања²⁰, те употребом континуаната партиципа приближавају витешким романима у основи писаним народним језиком – Гајевој Александриди и Роману о Троји, а разликују се од средњовековних повеља (уп. Поломац 2016: 288–297). И премда припадају корпусу пословноправне писмености, писма Портине српске канцеларије Дубровнику и жанровски се разликују од повеља и писама Српске деспотовине, те као флексибилнији жанр, без строгих дипломатичких узуса, допуштају слободан ток приповедања у коме се описују догађаји према оном редоследу како су се и развијали.

2.4. Глаголски придев трпни. Глаголски придев трпни који води порекло од некадашњег ППтП у писмима Портине српске канцеларије бележи се у атрибутој функцији, као и у функцији лексичког дела предиката у пасивним конструкцијама. Траг некадашњег ППтП огледа се једино у бележењу удвојеног сугласника *н* у појединим облицима.

Као типична одлика средњовековног пословноправног стила и најфреквентнији примери у нашој грађи издвајају се облици *вишечерчени* и *речени*²¹. У свим забележеним примерима употребљавају се препоновано, а овде наводимо по један пример из сваке канцеларије: *вишечерѣне дѣкате Мех 1477₁: 18; вишечерѣни кѣ Бај 1481: 6–7; рѣчѣни пописарн Бај 1503: 16, рѣчѣни харатъ Сел 1513: 15/16, рѣчѣни дѣкате Сул 1520–1566₁: 11.*

У формулама инскрипције посебно се издваја облик *изабрани*, који се као устаљени епитет употребљава заједно са именицом *кнез*. Због великог броја потврђених примера овде наводимо, илустрације ради, по један из сваке канцеларије: *кнезѣ избраномѣ Мех 1479: 3; кнезѣ изѣбраномѣ Бај 1481₁: 3; избраномѣ кнезѣ Сел 1514: 7; изѣбраномѣ кнезѣ Сул 1520–1566₄: 6.* За разлику од писарских канцеларија султана Мехмеда II и Бајазита II, у којима се овај попридевљени облик употребљава постпоновано, у писарским канцеларијама Селима I и Сулејмана I увек је у препозицији.

Остале забележене облике глаголског придева трпног у функцији атрибута наводимо у целисти:

- (1) да си трѣгѣю всакн трѣгѣ н да плакаю заповѣднѣ царинѣ по законѣ Мур 1430₁: 31–32; (2) вишечерѣнога нѣма Мех 1477: 12; (3) своє веровѣне пописарѣ Мех 1478₁: 6, (4) вѣса поѣрена нѣ рабѣта Бај 1481₂: 11; (5) с верованѣи людн Бај 1481–1482: 18; (6) хзидноѣ цѣра Бај 1483: 1; (7) верѣване лѣн Бај 1486₁: 12; (8) хзѣданѣга скенѣдера Бај 1486₂: 6–7; (9) за наше висѣте поѣрене рабѣте · Бај 1487: 7–8; (10) верованн н поѣтени пописар · Бај 1488: 4–5; (11) сѣшени веѣн Бај 1489: 7–8; (12) сѣшѣно веѣнство Бај 1489: 18; (13) хзѣдани елн Бај 1497₁: 7; (14) окована да га доведѣ Бај 1501₁: 19–20.

²⁰ Наративни тип дискурса одликује посебан начин приповедања: „[п]ричајући по правилу о прошлим догађајима, они теже да их искажу оним редоследом како су се и дешавали, разграничавајући притом главни наративни ток – који помера приповедање унапред – од споредног – у којем се ради мотивисања главне радње дају описи атмосфере, људи и простора” (Курешевит 2018: 176).

²¹ Ови попридевљани облици посведочени су и у писму султана Бајазита II краљу Матији Корвину (уп. Поломац 2023: 21), као и у писму султана Бајазита II краљу Владиславу II (уп. Поломац 2023: 57).

БНСТЕ НЕГО ГА НЕСТЕ ХТЕЛН ХЋВАТ^т Мех 1478₄: 10–12; н колико БН ХСТРЉБОВАЛО ТЋН МОГЛО БН СЕ НАНТ^т Бај 1481–1512: 16.

Будући да се футур II јавља у усамљеном броју примера, овде их бележимо све: да виднте н да нзънагете ако мѢ БѢДЕ БНЛА РОБНННА ЛНЦЕ^ѣ · робнню · съ снѡ · да мѢ вратнте н нѡ^ѣ що годе мѢ БѢДЕ ХКРАЛА · все пѡпѡно да вратнте · н платнте · Мех 1477: 19–23, како щ... ..дѢТѢ · Хѣнннлн зло н пагѢбнѣ нѣ... людн · на зѣлю · н на ваше владан... да вратѣ до ѣднога вѡ^ѣна · Мех 1471₂: 16–19.

Посебан коментар захтева предлошко-падежна конструкција ѿ ѿгала дѡга Бај 1481₁: 6, те синтагма ѿгале дѡкате Бај 1481₁: 13, у којима се бележи атрибутска функција глаголског придева радног²², која иначе у српском језику и није тако честа појава (уп. Белић 2006: 384).

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. Проведена анализа показала је да су се у писмима Портине српске канцеларије некадашњи партиципи развили у глаголске придеве и прилоге и то у складу са системом српског језика. Изузетак представљају облици ППзП глагола *љубиѣти* и *ведеѣти*, који се у нашој грађи употребљавају као клишеизирани облици – и то глагол *љубиѣти* у атрибутској функцији у формули инскрипције, док се глагол *ведеѣти* јавља у формули промулгације у функцији лексичког дела предиката. У писмима Портине српске канцеларије Дубровнику највише је заступљен глаголски прилог прошли и то: (1) у функцији секундарног предиката, тј. герунда у адвербијалној временској и узрочној функцији; (2) у функцији предикативног герунда, где између глаголског прилога прошлог и личног глаголског облика постоји везник *и*; (3) у функцији самосталног предикативног герунда, где се глаголски прилог прошли јавља уместо личног глаголског облика, као и уместо личног глаголског облика у низовима. Глаголски прилог садашњи присутан је у знатно мањем броју примера и реализује се у адвербијалној (герундској) функцији. У усамљеном примеру глаголски прилог садашњи бележи се и у апсолутној синтаксичкој конструкцији. Глаголски придев трпни, постао од некадашњег ППтП у највећем броју потврђених примера се јавља у функцији препонованог или постпонованог атрибута, док се у мањем броју примера јавља у предикативној функцији и то као саставни део пасивних конструкција са презентом, перфектом, плусквамперфектом и футуром II. Коначно, глаголски придев радни, постао од некадашњег партиципа перфекта, забележен је искључиво као саставни део сложених глаголских времена и начина – перфекта, плусквамперфекта, потенцијала и футура II, док је његова употреба у функцији атрибута потврђена само у двама примерима.

Писма Портине српске канцеларије се према свом наративном начину приповедања, те употребом континуаната партиципа приближавају наративној прози и то витешким романима писаним у основи народним језиком – Гајевој Александриди и Роману о Троји, а удаљавају од средњовековних повела. Будући да се жанровски разликују од повела и писама Српске деспотовине није ни чудо што излазе из оквира реторичких формулара и као флексибилнији жанр, без строгих дипломатичких узуса, допуштају слободан

²² У Хиландарском медицинском кодексу бележи се пет примера овакве употребе глаголског придева радног (уп. Јовић 2011: 84).

ток приповедања у коме се описују догађаји према оном редоследу како су се и развијали.

Проведена анализа јасно показује да од друге половине XV до друге половине XVI века у документима који припадају жанру профаног карактера и пословноправном стилу, а који су писани српским језиком са спорадичним елементима српскословенских језичких црта у клишеизираним формулама интитулације, инскрипције, промулгације, те окамењеним изразима везаним за датумске формуле, јасно можемо увидети стабилну употребу глаголских прилога и придева, што несумњиво говори и о процесу губљења партиципа и стабилизацији система глаголских прилога и придева у српском језику.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. *Изабрана дела А. Белића, њом 4: Историја српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, друго издање, 2006.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. Активни партиципи у Цветном триоду штампара Мардарија из Мркшине цркве. *Прилози проучавању језика* 21 (1985): 23–32.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. *Језик Псалтира из шпалмарије Црнојевића*. Подгорица: Побоједа, 1993.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. *Сјиси из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. О једној архаичној црти Вуковог језика: апсолутни номинатив. Нада Милошевић-Ђорђевић (ур.). *Научни скупи – Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)*. Београд: САНУ, CLVI, 159–168.
- Даничић, Ђуро. *Историја облика српског или хрватског језика до свршетка XVII века*. Београд: Издање и штампа државне штампарије, 1874.
- Ђорђевић, Петар. *Историја српске ћирилице*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1971.
- Ивић, Павле. *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- Ивић, Павле. *Прејед историје српског језика*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2014.
- Јерковић, Вера. *Српска Александрида. Академијин рукопис (бр. 352): палеографска, орфографска и језичка исцртавања*. Београд: САНУ (Посебна издања, књ. DLIV, Одељење језика и књижевности, књ. 35), 1983.
- Јерковић, Вера. Партиципи у Стихологији Даскала Максима Рачанина. Слободан Рогош (одговорни ур.). *Језик Рачана*. Бајина Башта: Фондација Рачанска баштина / Манастир Рача, 2002, 11–29.
- Јовић, Надежда. Партиципи, глаголски прилози и придеви у Хиландарском медицинском кодексу. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV/1 (2011): 79–86.
- Костић, Мита. *Српски језик као дипломатски језик југоисточне Европе од XV–XVIII века*. Скопље: Штампарија и књиговезница „Стара Србија”.
- Курешевић, Марина. *Хијојактичке сјруктуре у Српској Александриди: функционалност илских асјеки*. Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014.
- Курешевић, Марина. Активни партиципи у средњем стилу српске средњовековне писмености: могућ правац развоја српског књижевног језика. Рајна Драгићевић, Вељко Брборић (ур.), *Српска славистика: колективна монографија*. Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2018, 173–188.
- Лутовац, Тамара. *Фонетске и фонолошке одлике језика писана ћурског султана Мураја II Дубровнику*. Мастер рад. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2013.
- Лутовац, Тамара. *Графија и правопис писана турског султана Мурата II Дубровнику*. Милош Ковачевић (ур.). *Савремена проучавања језика и књижевности*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2015, 33–41.

- ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, Тамара. *Језик њисама њурских суљана Дубровнику*. Докторска дисертација. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2019.
- ЛУТОВАЦ КАЗНОВАЦ, Тамара. О типовима ортографских норми у писмима турског султана Бајазита II Дубровнику. *Наслеђе* 42 (20196): 223–235.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. Напомене о српскословенском језику. *Зборник Маџице српске за филолоџију и линџивисџику* XX/2 (1977): 1–21.
- ПЕТРОВИЋ, Сања. Синтаксичко-семантичка анализа активних партиципа у адвербијалној употреби у Рукопису А Српске Александриде. *Прилози њроучавању језика* 49 (2018): 4–27.
- ПОЛОМАЦ, Владимир, ЛУТОВАЦ, Тамара. Два писма турског султана Мурата II Дубровнику. *Наслеђе* 28 (2014): 9–24.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. *Језик њовеља и њисама Српске десџоџовине*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2016.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. *Српски као диџломаџиски језик у веку*. *Филолоџки њписџиуџ*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2023.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир. *Сџаре српске њовеље и њисма*. књ. 2. Београд: СКА, 1934.
- ЦОЛИЋ, Александра. Активни партиципи у Житију Светог цара Уроша од патријарха Пајсија. *Зборник маџице српске за филолоџију и линџивисџику* LIX/1 (2016): 7–26.
- ЦОЛИЋ ЈОВАНОВИЋ, Александра. *Синџаксичке одлике Романа о Троји*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет, 2022.

*

- IVIĆ, Milka. *Lingvistički ogleđi*. Beograd: Biblioteka XX veka, 1983.
- MIKLOŠIĆ, Fran. *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Vienna: Apud guilelmum Braumüller, 1858.
- NAKAŠ, Lejla. Portina slavenska kancelarija i njen utjecaj na pisare u prvom stoljeću osmanske uprave u Bosni. *Forum Bosnae* 74–75 (2016): 267–297.
- STOLZ, Benjamin. Serbo-Croatian as a Balkan Diplomatic Language during the Fifteenth and Sixteenth Centuries. *Зборник Маџице српске за филолоџију и линџивисџику* XXVII–XXVIII (1984–1985): 747–759.
- TRUHELKA, Ćiro. *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*. Sarajevo: Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XXIII, 1911.

Tamara Lutovac Kaznovac

PARTICIPIAL CONTINUANTS IN THE LETTERS OF THE HIGH PORTE SERBIAN OFFICE TO DUBROVNIK

S u m m a r y

The analysis conducted in the present paper demonstrated that, in the letters of the High Porte Serbian Office, former participle forms had developed into deverbal adjectives and deverbal adverbs abiding by the principles of the Serbian language system. The forms of the present participle passive of the verbs *љубити* and *ведети*, which were used in a formulaic form in the analyzed corpus, represent an exception to this. Specifically, the verb *љубити* was used in the adjectivized form as an inscription, while the verb *ведети* was found in the promulgatory form. The most frequently observed form was the adverbial past participle as one of the following: (a) functioning as a secondary predicative expressing manner and time; (b) functioning as a predicative gerundive when there is the conjunction *и* between the adverbial past participle and the finite verb form, and (3) functioning as an independent predicative gerundive when the forms of the adverbial past participle occupied the slot where a finite verb form was expected, or instead of the finite verb form in sequences. The adverbial present participle was noted in a significantly smaller number of examples, being realized as a predicative gerundive. In a single example, the adverbial present participle was registered in an absolute syntactic construction. The former adjectival participle passive was fully adjectivized in the investigated corpus, functioning as a pre-positioned or post-positioned attribute in the majority of the examples, while in a smaller number of examples it functioned as an integral part of passive constructions with the present, preterit, pluperfect and future II. Finally, the adjectival participle active, originating from

the former *-l* participle, was found exclusively as a part of compound tenses and modal forms – the perfect, pluperfect, conditional and future II, while its use as an attribute was found in two instances only.

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за српски језик
Јована Цвијића 66, 34000 Крагујевац
tamara.kaznovac@filum.kg.ac.rs

(Примљено: 18. августа 2023;
прихваћено: 26. октобра 2023)

Дејан Средојевић

ПЕРЦЕПЦИЈА КВАЛИТЕТА АКЦЕНАТА У СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду су представљени резултати истраживања перцепције квалитета (силазно-сти и узлазности) акцената у стандардном српском језику. На основу статистичке анализе 5 120 процена, које је дало 20 слушалаца, језичких стручњака (из Новог Сада), након слушања 256 стимулуса, утврђено је да не постоји повезаност између квантитета и процене квалитета, тј. исто се процењује квалитет стимулуса који имају иста тонска кретања, а разликују се у квантитету наглашеног вокала. Процена акцента као силазног или узлазног заснива се на тонском односу између наглашеног и ненаглашеног вокала, који је код акцената који се перципирају као силазни – силазан, док је код узлазних акцената обрнуто. Перцепција квалитета не зависи од тонског кретања на наглашеном вокалу ни од интензитета двају вокала.

Кључне речи: перцепција, акцент, квалитет, квантитет, интензитет.

This paper presents the results of the research on the perception of quality (falling and rising) of accents in the Standard Serbian language. Based on the statistical analysis of 5,120 assessments provided by 20 listeners, linguistic experts from Novi Sad, after listening to 256 stimuli, it has been established that there is no correlation between the quantity and the assessment of quality. In other words, the quality of stimuli with the same tonal patterns is evaluated similarly, even if they differ in the quantity of the stressed vowel. The perception of an accent as falling or rising is based on the tonal relationship between the stressed and unstressed vowels. In accents perceived as falling, the tonal movement is descending, while in rising accents, it is the opposite. The perception of quality does not depend on the tonal movement on the stressed vowel or the intensity of the two vowels.

Key words: perception, accent, quality, quantity, intensity.

1. Увод. Током последњих петнаест година бројним експериментално-фонетским истраживањима продукције акцената стандардног српског језика проширена су наша сазнања о њиховој природи.¹ Насупрот импресионистичким описима инвентара, дистрибуције и особина самих прозодема, какви су и данас чести у србистичкој дијалектологији, експериментално-фонетска истраживања, лишена субјективних процена, нуде обиље универзално разумљивих података о акустичким карактеристикама акцената, те на најбољи начин настављају традицију методолошки јасно конципираних и минуциозних испитивања, која су, пре шездесет година, вршили Павле Ивић и Илсе Лехисте. Оваква истраживања, наравно, нису сама себи циљ, она треба да буду основа за савремен и поуздан опис акцента као јединице фонолошког

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на основу уговора бр. 451-03-47/2023-01-/200166, склопљеног с Филозофским факултетом Универзитета у Новом Саду.

¹ Средојевић 2009; 2011; Sredojević 2015a; 2015b; 2016; 2017a; 2017b; 2017c; 2020; Средојевић – Суботић 2011; Sredojević – Subotić 2011; Средојевић – Спасић 2016; Sredojević – Marković 2020; Батас 2016; Лончар Раичевић 2016a; 2016b; Лончар Раичевић – Судимац 2017; 2018.

система српског језика. Ипак, испуњење овог задатка није тако једноставно како се на први поглед чини, а разлози су за то двојаки. С једне стране, постојећа истраживања разликују се међусобно по избору корпуса (континуирано читани текст : тест-реченице) и говорника (млади : млади и стари), као и по начину представљања добијених података (дескрипција : дескрипција и статистичка анализа), па због тога није могуће поредити (све) њихове резултате. С друге стране, овако богата и разуђена грађа у том облику не може да послужи извођењу фонолошких закључака, потребно је прво да буде фино просејана кроз сито тестова перцепције. Наиме, како би описали реализације акцената, фонетичари врше мерења многобројних параметара. Које од информација садржаних у акустичком сигналу слушаоци одабирају у комуникацији и који значај дају различитим изабраним параметрима – то може бити утврђено једино испитивањем перцепције. Ипак, таквих истраживања у србистичкој фонетици мањка, што отежава савремено дефинисање појма акцента у фонолошком систему језика или пак потврду његове постојеће дефиниције, поткрепљену новим подацима. Како бисмо допринели решавању овог проблема, предузели смо истраживање чије резултате представљамо у овом раду. Најважнија запажања до којих је Средојевић дошао испитивањем продукције акцената, а која се тичу акценатског квалитета, одлучили смо да проверимо експериментом перцепције. Истраживање је предузето с циљем да се испита да ли се одређени типови тонских кретања у речи опажају као реализације силазних или узлазних акцената. Желели смо да утврдимо да ли се истоветна тонска кретања опажају као акценти истог квалитета и код дугих и код кратких акцената. Најважније, занимало нас је да ли је опажање квалитета акцента повезано с тонским односом између наглашеног и наредног вокала или с тонским кретањем на наглашеном вокалу.

Резултати истраживања биће представљени на следећи начин. Након увода, у другој целини приказаћемо резултате Ивићевих и Лехистиних истраживања продукције и перцепције акцената, као и резултате Средојевићевих испитивања продукције акцената, на основу којих је и конципиран експеримент перцепције. Резултати испитивања продукције акцената до којих су дошли други аутори детаљно су представљени у SREDOJEVIĆ – MARKOVIĆ 2020 (44–51) и SREDOJEVIĆ 2022 (164–169), а како они нису били проверавани тестовима перцепције, неће бити предмет нашег интересовања. У трећој целини представимо слушаоце, корпус речи које су послужиле као модели за синтетизоване примере, акустичке варијабле и корпус синтетизованих примера коришћених у експерименту. Резултати самог истраживања и њихово поређење с резултатима других истраживања биће приказани у четвртој целини, док ће у завршној, петој бити издвојени најважнији закључци.

2. РЕЗУЛТАТИ ПРЕТХОДНИХ ИСТРАЖИВАЊА

2.1. Павле Ивић и Илсе Лехисте током више од двадесет година испитивали су продукцију и перцепцију акцената у српско-хрватском језику, као и реченичну интонацију и њен утицај на реализацију акцента речи.

2.1.1. Анализа продукције акцената заснована је на примерима чији је највећи део изговорио сам Ивић, који је пореклом из Војводине, у којој је, до

снимања, провео и највећи део живота, док је остатак анализираног корпуса изговорило 12 додатних информатора, углавном радијских спикера, махом војвођанског порекла (Ивић – Лехисте 2002: 11, 83–84). Аутори налазе да је главни носилац квалитетских дистинкција „однос између наглашеног слога и слога иза акцента” (Ивић – Лехисте 2002: 153–156),² а разликовање дугих акцената омогућава и тонско кретање унутар самог акцентованог вокала (Ивић – Лехисте 1996: 58; 2002: 155).³ У Ивићевим примерима интензитетски однос између наглашеног и наредног вокала силазнији је код силазних него код узлазних акцената, код којих се некад јавља и узлазан однос, док су у групи од дванаесторо информатора разлике у интензитету између наглашеног и наредног вокала код неких биле повезане с променама f_0 карактеристичним за одређене акценте (Ивић – Лехисте 2002: 41–46, 115). Аутори закључују да за квалитетске дистинкције интензитет уопште није релевантан (Ивић – Лехисте 2002: 46).

2.1.2. Ивић и Лехисте спровели су серију тестова како би био испитан перцептивни значај „различитих акустичких типова” реализованих у говору самог Ивића. Сви стимулуси били су синтетизовани истоветном методологијом, случајно распоређени и представљени различитим групама слушаца, а резултати тестова подвргнути су статистичкој анализи (Ивић – Лехисте 1996: 106–107).⁴

2.1.3. У експерименту 2 аутори су, на примеру синтетизоване речи *ragu*, испитивали опажање дугосилазног, односно, дугоузлазног акцента, када је не првом вокалу било изразито силазно (-7 ST), благо силазно (-2,5 ST), благо узлазно (2,5 ST) или пак равно тонско кретање, а вокал у другом слогу имао равну или силазну линију f_0 и почињао на истој висини на којој се завршио наглашени вокал, односно, ниже (-1 ST; -1,5 ST; -2 ST; -2,5 ST; -3,5 ST) или пак више од тога (1 ST; 1,5 ST; 2 ST; 3,5 ST; 5,5 ST; 7,5 ST).⁵ Слушаоци, који су били војвођанског порекла, силазни су акценат опажали када је поред силазног кретања f_0 на наглашеном вокалу други вокал почињао прилично ниско, док се узлазни акценат опажао кад је на наглашеном вокалу узлазно или пак равно тонско кретање, а други вокал почиње на истој или на већој висини од оне на којој се завршио наглашени. Изразито силазно тонско кретање на наглашеном вокалу, без обзира на висину ненаглашеног вокала није довело до опажања узлазног акцента, као што ни узлазно тонско кретање

² Треба напоменути да аутори нигде не прецизирају да ли се под тим мисли на однос тонских врхунаца ових слогава или на однос f_0 између краја вокала у првом слогу и почетка вокала у наредном.

³ Кретање f_0 у оквиру наглашеног вокала код кратких је акцената редувантно, док је на наглашеном вокалу речи с дугосилазним акцентом тонско кретање силазно, а на наглашеном вокалу речи с дугоузлазним – незнатно узлазно или равно.

⁴ Детаљније ће бити изложени експерименти 2, 3 и 4, будући да је њихове резултате могуће поредити с резултатима експеримента који представљамо у овом раду. Експерименти 1 и 5 неће бити представљени јер су њима били испитивани феномени који нису били обухваћени нашим истраживањем.

⁵ Податке о f_0 и тонским интервалима Ивић и Лехисте наводе у херцима. Ипак, у овом раду тонски су интервали из њихових истраживања прерачунати у полустепене (в. 3.3), како бисмо их лакше поредили с резултатима истраживања које овде представљамо.

на наглашеном вокалу – ни код изразито ниског почетка ненаглашеног вокала – није довело до опажања силазног акцента (на нивоу значајности од 0,05) (Ивић – Лехисте 1996: 111–118). Овај су експеримент аутори поновили на новој групи слушаца војвођанског порекла, као и на двама додатним групама, једној састављеној од слушаца из Србије и другој с онима из западних (ијекавских) области. Аутори су потврдили своје налазе код слушаца војвођанског порекла, док су код оних из западних области установили да се процене заснивају искључиво на основу тонског кретања на наглашеном вокалу, кад је оно силазно – опажа се силазни акценат, а кад је оно равно или узлазно – опажа се узлазни акценат, без обзира на то какво је тонско кретање на ненаглашеном вокалу. Слушаоци из Србије налазе се између двеју неведених група слушаца, изразито силазно тонско кретање на наглашеном вокалу утицало је на опажање силазног акцента, без обзира на висину ненаглашеног вокала, док је код благо силазног тонског кретања на наглашеном вокалу за опажање силазног акцента био потребан низак почетак ненаглашеног вокала. Равно и узлазно кретање на наглашеном вокалу чешће је доприносило опажању узлазног акцента (Ивић – Лехисте 1996: 118–121).

2.1.4. У експерименту 3 аутори су испитивали перцептивни значај различитих тонских кретања у двосложним речима с кратким акцентима. Као узор су послужили примери речи које је Ивић изговорио у реченичним оквирима, а вредности f_0 у 10 једнаких корака мењане су од оних нађених код једног акцента до оних забележених код његовог минималног пара. Ипак, у трима примерима као основа послужиле су речи с краткосилазним, а у само једном примеру реч с краткоузлазним акцентом. Слушаоци су били студенти београдског и новосадског универзитета, а четрдесет двоје је било војвођанског порекла. Аутори су установили да је у овако конструисаном експерименту мењањем f_0 реч изговорена с краткосилазним акцентом могла успешно да се промени у реч с краткоузлазним акцентом, док је обрнути поступак био много мање успешан. Дијалекатско порекло слушаца имало је утицаја на опажање двају акцената, па су они војвођанског порекла чешће опажали краткосилазни акценат. С друге стране, слушаоци који нису били пореклом из Војводине у речима које су иницијално изговорене с краткосилазним у мањем броју примера опажали су тај акценат, док су у речи иницијално изговореној с краткоузлазним – наставили да опажају тај акценат и кад су вредности f_0 промењене тако да одговарају краткосилазном акценту (Ивић – Лехисте 1996: 121–127).

2.1.5. Запажања експеримента 3 додатно су проверена у експерименту 4, у којем су аутори у примерима речи *voqe* мењали вредности f_0 на наглашеном и наредном вокалу, положај тонског врхунца наглашеног вокала и интензитетски однос између вокала, како би установили када слушаоци из трију различитих регија (Војводина, југозападне области Србије, централне области Србије) опажају краткосилазни, а када краткоузлазни акценат. Два прототипска обрасца кратких акцената добијена су на основу просечних вредности нађених у двосложним речима у изговору самог Ивића, док су вредности трајања незнатно измењене како би примери звучали природније. У осталим су примерима посматрани параметри равномерно мењани. Тест је садржао

пет низова од по 30 стимулуса, а у препознавању је учествовало 12 слуша-лаца, од којих је четворо двапут учествовало у експерименту. Како су неки слушаоци произвели мањи број употребљивих скупова одговора, на крају је за сваки стимулус било 70 одговора, односно, укупно, 2 100 одговора. Аутори су нашли да дијалекатско порекло слушалаца има одлучујући утицај на препознавање стимулуса као реализације једног од двају акцената. Слушаоци пореклом из Војводине разлике између двају кратких акцената заснивају на тонском односу између наглашеног и наредног вокала, без обзира на то какво је кретање на тим вокалима. С друге стране, код слушалаца пореклом из југозападних области Србије за опажање једног од двају акцената пресудан је значај тонског кретања на наглашеном вокалу, док слушаоци пореклом из централних области Србије стимулусе поуздано идентификују као речи с краткосилазним, односно, краткоузлазним акцентом тек кад и тонско кретање на наглашеном вокалу и тонски однос између тог и наредног вокала имају вредности карактеристичне за сваки од ових акцената. Значајно је да су аутори установили да интензитет не игра улогу при идентификацији акцената, тако да при истим вредностима f_0 слушаоци нису мењали одговоре ни када су оба вокала имала исти интензитет ни када је други имао за 10 dB мањи, односно, за 2 dB већи интензитет (Ивић – Лехисте 1996: 127–137).

2.2. Будући да је испитивање перцепције квалитета акцената које представљамо у овом раду засновано на резултатима проучавања продукције акцената која је током петнаест година спроводио Дејан Средојевић, најзначајније резултате тих истраживања сада ћемо детаљније представити.

2.2.1. У серији својих истраживања Средојевић је мерио вредности f_0 на почетку и на крају наглашеног и првог ненаглашеног вокала, максималне вредности ових двају вокала, и на основу тога је израчунат распон f_0 између одабраних тачака. Такође, мерене су и вредности интензитета двају вокала. Сви ови параметри подвргнути су статистичкој анализи како би се утврдило да ли између акцената различитог квалитета постоје статистички значајне разлике.

У SREDOJEVIĆ 2017c, досад најобимнијем истраживању акцената стандардног српског језика, у којем је анализирано 4 500 речи, реализованих од стране четрдесет петоро образованих говорника пореклом из Новог Сада, посматране речи налазиле су се у оквиру: корпуса тест-реченица, корпуса континуирано читаног текста и корпуса минималних парова. У речима једнаке дужине – које се налазе у истом положају, имају исти квантитет, а различит квалитет наглашеног вокала – сви посматрани распони f_0 статистички се значајно разликују у медијалној, иницијалној, а највећим делом и у финалној позицији фразе. Речи с акцентима различитог квалитета најчешће се статистички значајно разликују и по вредностима разлике интензитета двају вокала (SREDOJEVIĆ 2017c: 79–83, 93–96, 107–111, 122–126, 129–131, 172–175). Ипак, аутор у закључку студије истиче да је тонски однос између краја наглашеног и почетка наредног вокала најдоследнији показатељ акцентатског квалитета.⁶ Наиме, силазни интервал између краја наглашеног и почетка

⁶ Ово важи како за дуге тако и за кратке акценте.

наредног вокала дистинктивна је карактеристика речи са силазним акцентима, забележен је у свим посматраним позицијама, код речи из свих корпуса. С друге стране, узлазни интервал између ових двају вокала дистинктивна је карактеристика речи с узлазним акцентима, нађен је у свим анализираним позицијама, у свим корпусима. Најважније је да се по вредностима распона f_0 између краја наглашеног и почетка наредног вокала речи са силазним и узлазним акцентима – које имају једнак број слогова, исти квантитет наглашеног вокала и заузимају исти положај у фрази – статистички значајно разликују у свим корпусима. Поред тога, аутор закључује и да не постоји специфичан интензитетски однос између наглашеног и наредног вокала који карактерише само силазне, односно само узлазне акценте, те да је интензитет пратећа карактеристика наглашености (SREDOJEVIĆ 2017c: 221–223).⁷

Резултати испитивања перцепције акцената које овде представљамо базирају се и на резултатима истраживања квалитетских и квантитетских дистинкција између акцената стандардног српског језика које су спровели Дејан Средојевић и Маја Марковић (2020), испитавши досад највећи корпус минималних парова, који се састојао од 832 примера 65 речи, које је реализовало 14 образованих говорника новосадског порекла. Аутори су установили да квалитетске дистинкције најверније одражава распон f_0 између краја наглашеног и почетка наредног вокала, који је код силазних акцената силазан, а код узлазних – узлазан. Иако и између осталих посматраних параметара тонског и интензитетског односа између наглашеног и наредног вокала у паровима речи са силазним, односно, узлазним акцентима постоје статистички значајне разлике, аутори сматрају да су то пратилачки феномени акценатског квалитета (SREDOJEVIĆ – MARKOVIĆ 2020: 44–51).

3. МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ ИСТРАЖИВАЊА

3.1. Слушаоци. У експерименту је учествовао 20 слушаалаца, 3 мушког пола и 17 женског, старости од 25 до 62 године (средња вредност 43, стандардна девијација 12).⁸ Сви слушаоци живе у Новом Саду⁹, који је све време

⁷ Ови су закључци у сагласју са закључцима истраживања: Средојевић 2011, у којем је анализиран изговор 11 говорника из Новог Сада и 8 говорница из различитих крајева српске језичке територије; SREDOJEVIĆ 2015a, у којем се на корпусу тест-реченица, анализира реализација дугих акцената од стране 8 говорница пореклом из Новог Сада; SREDOJEVIĆ 2015b, у којем је на материјалу континуирано читаног текста анализирана реализација кратких акцената код седморо студената пореклом из нечетвороакценатских области; SREDOJEVIĆ 2016, у којем се, на материјалу континуирано читаног текста, анализира реализација кратких акцената код шесторо говорника пореклом из Срема, шесторо из Бачке и исто толико из Баната; SREDOJEVIĆ 2017a, у којем су анализирани примери кратких акцената, из корпуса континуирано читаног текста, реализовани од стране тринаесторо говорника пореклом с територије источнохерцеговачког дијалекта и сремских говора шумадијско-војвођанског дијалекта; SREDOJEVIĆ 2017b: у којем су међусобно поређене реализације кратких акцената осамнаесторо говорника пореклом из Срема, Баната и Бачке.

⁸ Експерименту је приступило 25 слушаалаца, али како њих 5 због различитих техничких разлога нису дали процене за све стимулусе, њихови су одговори искључени из даље анализе.

⁹ Нови Сад је главни град Аутономне Покрајине Војводине и други по величини град у Републици Србији. Смештен је између 45. и 46. степена северне географске ширине и 19. и

и пребивалиште за њих 9, који су у њему и рођени, док су се остали доселили у Нови Сад приликом уписа на факултет, а претходно су живели у другим местима: Вуковар (39 год. у НС), Херцег Нови (37 год. у НС), Чуруг (33 год. у НС), Илок (30 год. у НС), Свилајнац (14 год. у НС), Србобран (12 год. у НС), Нови Јанковци (8 год. у НС), Меленци (6 год. у НС), Кикинда (10 год. у НС), Бечеј (7 год. у НС), Зеница (31 год. у НС). По образовању, слушаоци су србисти, с Филозофског факултета у Новом Саду, 14 има титулу доктора наука, а 6 титулу мастера. Слушаоци нису добили материјалну накнаду за учествовање у експерименту, а по сопственом признању немају оштећење слуха нити неки други проблем у вези са слухом. Сваки од 20 слушалаца дао је 256 процена, што чини укупно 5 120 процена и оне су подвргнуте статистичкој анализи.

3.2. КОРПУС РЕЧИ КОЈЕ СУ ПОСЛУЖИЛЕ КАО МОДЕЛИ ЗА СИНТЕТИЗОВАНЕ ПРИМЕРЕ. Из *Речника српскохрватскога књижевног језика* (РМС) одабрано је 16 речи (8 минималних парова). У сваком пару речи су имале исти фонемски састав, а разликовале су се у квалитету наглашеног вокала. Гледано по нормативном прозодијском лику, поједини парови речи нису заиста минимални парови, будући да се разликују и по квантитету ненаглашеног вокала (на пример, истофонемски облици глагола *возићи* у презенту *вџи* (3. л. јд.) и императиву *вџи* (2. л. јд.)). Ипак, како се у савременом српском језику који се може чути у електронским медијима, као и у разговорном језику у већим културним центрима на територији новоштокавских дијалеката у Србији, фонолошки дуги ненаглашени вокал не јавља иза дугосилазног и краткосилазног акцента у крајњем отвореном слогу (SREDOJEVIĆ 2018: 190) – одабране речи суштински функционишу као минимални парови. Речи су уклопљене у краће обавештајне и заповедне реченице, у којима су заузимале средишњи положај. Све примере регионално неутралним изговором реализовао је аутор овог истраживања, фонетичар.

Снимање је извршено током јуна и јула 2019. год. у Фонетском студију Филозофског факултета у Новом Саду, уз стручну помоћ професионалног сниматеља. Време реверберације у студију износи 0,3 s, што омогућава верност сниманог говора. Материјал је дигитално снимљен (фреквенција семпловања: 44,1 kHz, резолуција: 16 бита, софтвер: Sound Forge 8,0, микрофон: Neumann U-67). За аудиограме коришћен је софтвер Pinguin Audio. Како је установљено да поједини примери речи с кратким акцентима из одређених разлога не би довољно добро послужили као модели за синтетизоване примере (стимулусе који би били коришћени у самом експерименту), уместо њих, у тихој просторији, у условима који опонашају студијске, снимљени су други примери истих, али и нових речи. Ради боље уједначености у квалитету материјала, одлучено је да и преостали примери речи с кратким акцентима буду опет снимљени и за ту сврху коришћен је диктафон TASCAM DR-05

20. степена источне географске дужине. Нови Сад, према попису из 2022. године, има 368 967 становника, при чему на територији самог града живи 306 702 становника (Ковачевић и др. 2023: 44). Нови Сад има 94 909 високообразованих становника, односно од оних који живе у самом граду таквих је 87 639 (Ковачевић – Аралица 2023: 53).

(фреквенција семпловања: 44,1 kHz, резолуција: 16 бита). Иако су снимљени примери речи и са силазним и с узлазним акцентима, одлучено је да као модели према којима ће бити синтетизовани стимулуси за сам експеримент доследно буду коришћени само речи са силазним акцентима. Наиме, речи различитог акценатског квалитета донекле се разликују и по интензитетским и темпоралним карактеристикама (иако ове разлике немају фонолошки значај (Ивић – Лехисте 2002: 46; SREDOJEVIĆ 2017c: 223; SREDOJEVIĆ – MARKOVIĆ 2020: 46)). Како је циљ експеримента испитивање перцепције различитих тонских кретања, све остале карактеристике желели смо да држимо константним у свим синтетизованим примерима једне речи. На овај начин избегли смо могућност да се различите речи које имају истоветна тонска кретања различито перципирају само због тога што је једна синтетизована по речи моделу са силазним, а друга по речи моделу с узлазним акцентом. Анализиране речи и реченице у којима су изговорене: *Свињској врати насециће*; *Јована слоджџи ђелене*; *Кравама сена сџављамо*; *Јована вџзџи кучиће*; *Мама сџџи цвеће*; *Јована џџџи кучиће*; *Песму кџса слушамо*; *Јована сџџџи ђесмицу*. Ове су речи анализиране уз помоћ програма Praat, верзија 6.2.09 (BOERSMA – WEENINK), а добијени подаци унесени су у табелу у програму Excel.

3.3. АКУСТИЧКЕ ВАРИЈАБЛЕ. У речима моделима, за наглашени и наредни вокал, измерене су вредности: интензитета (I_1 , I_2), на основу којих је израчуната и разлика интензитета ($I_1 - I_2$), све изражено у децибелима [dB]; и трајања, (t_1 , t_2), изражене у милисекундама [ms] (табела 1). Такође, израчунате су и вредности фреквенције основног тона (f_0): на почетку и крају наглашеног вокала ($f_{0_{1p}}$, $f_{0_{1k}}$), односно, ненаглашеног вокала ($f_{0_{2p}}$, $f_{0_{2k}}$), и изражене у херцима [Hz].¹⁰ Како би се омогућило поуздано поређење тонских интервала реализованих на различитим висинама (т HART et al. 2006: 24), на основу наведених параметара, по формули – $R = (I_2 \log_{10}(f_{0_{max}}/f_{0_{min}}))/\log_{10} 2$ (BAKEN – ORLIKOFF 2000: 148), израчунат је распон између почетне и крајње вредности f_0 наглашеног вокала – $R(f_{0_{1p}} - f_{0_{1k}})$ (исто је урађено и за ненаглашени вокал – $R(f_{0_{2p}} - f_{0_{2k}})$), као и распон између краја наглашеног и почетка наредног вокала – $R(f_{0_{1k}} - f_{0_{2p}})$ и те су вредности изражене у полустепенима [ST]. Вредности f_0 и распона за речи моделе неће бити приказане у овом истраживању јер су се синтетизовани стимулуси коришћени у експерименту од модела разликовали управо по измењеним вредностима f_0 , а самим тим и по распонима унутар вокала и између њих.

3.4. КОРПУС СИНТЕТИЗОВАНИХ ПРИМЕРА КОРИШЋЕНИХ У ЕКСПЕРИМЕНТУ. Корпус синтетизованих примера направљен је тако што су у речима моделима мењане вредности f_0 , на почетку и крају наглашеног, као и ненаглашеног вокала.¹¹

¹⁰ Такође, измерене су и вредности f_0 на почетку и крају свих осталих звучних гласова, на основу којих су вршена фина подешавања синтетизованих стимулуса.

¹¹ Речи модели биле су изговорене унутар фразе, због чега су у неким примерима ненаглашени вокали имали нешто краћа трајања. Ова појава постаје уочљива тек кад се реч слуша изоловано, ван говорног контекста. Ради веће природности синтетизованих примера, неким је, манипулацијама у програму Praat, продужен ненаглашени вокал. Колико ће вокал бити продужен прорачунато је на основу резултата испитивања квантитетских дистинкција између

За то су коришћени подаци о поређењу параметара f_0 између двосложних речи с кратким акцентима, као и између двосложних речи с дугим акцентима (изговорених у медијалној позицији фразе) – презентовани у SREDOJEVIĆ 2017c (79–82). Тако је, на пример, за двосложне речи с краткоузлазним акцентом у SREDOJEVIĆ 2017c установљено да средња вредност параметра $R (f_{0_{lp}} - f_{0_{lk}})$ износи -1,85 ST, а стандардна девијација 1,68, што значи да се 66% примера налази у распону од -5,21 ST до 1,51 ST, док се код 66% примера речи с краткосилазним акцентом овај параметар налази у распону од -3,39 ST до 3,98 ST. То значи да је стимулусе за експеримент требало синтетизовати тако да се вредности параметра $R (f_{0_{lp}} - f_{0_{lk}})$ мењају у распону од -5,21 ST до 3,98 ST, како бисмо могли да испитамо када се перципира краткоузлазни, а када краткосилазни акценат. Тако је урађено и за дуге акценте, а исто је поновљено и за параметар $R (f_{0_{lk}} - f_{0_{2p}})$. Требало је, затим, утврдити у колико ће једнаких корака бити мењан сваки од ових двају параметара и колико ће те промене износити. Неки истраживачи сматрају да се промене интонације које се одигравају у интервалима мањим од 1,5 ST не могу поуздано опазити као промене у истицању, те немају значаја у говорној комуникацији (RIETVELD – GUSSENHOVEN 1985: 304; NOOTEBOM 1997: 645). Ипак, сматрали смо да би мењање сваког од ових параметара за 1,5 ST довело до стварања великог броја стимулуса, што би лако заморило испитанике. Зато смо се одлучили да сваки од параметара буде мењан за 2 ST. Поред тога, због рационализације, одлучено је да одређени стимулуси не буду синтетизовани. Тако, на пример, стимулус у којем би на наглашеном вокалу било изразито узлазно кретање од 6 ST и у којем би између наглашеног и наредног вокала био узлазни интервал од 4 ST није синтетизован, јер би такав изговор звучао артифицијелно због великог тонског распона у којем је читава реч остварена. Међутим, када је у речи на наглашеном вокалу средње узлазни интервал од 4 ST, синтетизован је стимулус у којем је између наглашеног и наредног вокала узлазни интервал од 4 ST, али не и онај у којем је између ових двају вокала узлазни интервал од 6 ST, опет како би били избегнути примери који звуче артифицијелно. Тако је рађено и када је на наглашеном вокалу средње силазно кретање од -4 ST, па није синтетизован стимулус у којем би између наглашеног и наредног вокала био силазни тонски интервал од -4 ST. Уз ова ограничења, од сваке од 8 речи модела за експеримент су направљена по 32 стимулуса, што чини укупно 256 стимулуса.

Стимулуси су синтетизовани коришћењем опција у програму Praat (*Manipulate, To Manipulate, Pitch, Remove pitch point(s), Add pitch point at*). У свим анализираним примерима f_0 на крају наглашеног вокала увек је имала исту вредност – 135 Hz, а све остале вредности f_0 подешаване су према њој. Постојало је неколико типова тонских кретања на наглашеном вокалу: благо узлазно ($R (f_{0_{lp}} - f_{0_{lk}}) = 2$ ST), средње узлазно ($R = 4$ ST); изразито узлазно ($R = 6$ ST); благо силазно ($R = -2$ ST); средње силазно ($R = -4$ ST); равна тонска линија ($R = 0$ ST). Ненаглашени је вокал почињао на различитим тонским

наглашених и ненаглашених вокала (SREDOJEVIĆ 2017c: 144–148). У табели 1, у оним примерима где је ово урађено, приказане су измењене вредности трајања (а самим тим и интензитета).

висинама, тако да су између краја наглашеног и почетка ненаглашеног вокала били различити узлазни и силазни интервали: благо узлазан ($R(f_{0_{1k}} - f_{0_{2p}}) = 2 \text{ ST}$), средње узлазан ($R = 4 \text{ ST}$); изразито узлазан ($R = 6 \text{ ST}$); благо силазан ($R = -2 \text{ ST}$); средње силазан ($R = -4 \text{ ST}$); а ненаглашени је вокал почињао и на истој висини на којој се наглашени завршио ($R = 0 \text{ ST}$). Међана је и вредност краја ненаглашеног вокала и то тако да је на њему увек силазно тонско кретање, а распон између почетка и краја ненаглашеног вокала увек има исту вредност, $R(f_{0_{2p}} - f_{0_{2k}}) = 2 \text{ ST}$ (табела 2). Сваки тип стимулуса означен је скраћеницом чији први део показује какав је тонски интервал на наглашеном вокалу, а други део – какав је тонски интервал између наглашеног и ненаглашеног вокала. Узлазни интервали носе ознаку *p* (плус), а у зависности од тога да ли је узлазни интервал 2, 4 или 6 ST, представљени су као *p2*, *p4* или *p6*. Силазни интервали носе ознаку *m* (минус), и у зависности од величине силазног интервала (2 или 4 ST) – представљени су као *m2* или *m4*. Интервал од 0 ST (када су почетна и крајња вредност f_0 једнаке) представљен је ознаком *n* (нула).

Од испитаника је тражено да одговоре на неколико демографских питања, а затим су, преко линка који им је послат, уз помоћ јединствене шифре, приступили експерименту направљеном у програму OpenSesame, верзија 4.0.1 из 2023. (Matthot et al. 2012) и учествовали у њему онлајн.¹² Давање одговора на питања било је могуће само преко рачунара, не преко телефона, а стимулусе је било могуће слушати преко звучника или слушалица (саветовано им је да експеримент раде у просторији у којој је тишина). Испитаници су прво добили кратка упутства, а затим је уследила кратка вежба са по два пара примера речи које се нису више појављивале у експерименту, како би увидели како ће сам експеримент изгледати. Експеримент је био подељен у осам целина, а свака се састојала од 32 стимулуса (направљена по једној речи моделу). На почетку сваке целине стајало је објашњење да испитаници треба да означе којој од двеју речи понуђених на екрану (или којем од двају облика речи) одговара она коју су чули или макар којој је речи сличнија. Од испитаника није, дакле, тражено да одреде акценат речи, већ да је препознају као лексичку јединицу. На екрану су била исписана два понуђена одговора (дата је њихова граматичка ознака и значење (на пример, за реч СЕНА: ПОКОШЕНА И ОСУШЕНА ТРАВА (ген. јд. м. р. именице *сено*); РЕКА (ном. јд. ж. р. именица, река у Француској); за реч ВОЗИ: ПРЕЗЕНТ (3. л. јд. глагола *вози́ти*); ИМПЕРАТИВ (2. л. јд. глагола *вози́ти*) и сл.)¹³. Сваки стимулус био је пуштен само једном, а по давању одговора аутоматски је презентован следећи слајд с новим снимком. Испитаници су давали одговоре притиском на један од двају тастера. Прикупљени одговори сачувани су у табели у програму Excel.

¹² Велику помоћ у постављању стимулуса у онлајн упитник преко програма OpenSesame пружио ми је доц. др Филип Ненадић, с Факултета за медије и комуникације у Београду, и на томе му овом приликом захваљујем.

¹³ Примери су наведени у граfiјском лиду у којем су били презентовани и у самом експерименту.

Табела 1: Подаци о вредностима трајања и интензитета наглашеног и ненаглашеног вокала анализираних речи¹⁴

Реч	t1 [ms]	t2 [ms]	I1 [dB]	I2 [dB]
<i>врѣѣа</i>	201	74	77,56	69,83
<i>слѣѣжи</i>	132	63	80,84	69,27
<i>сѣѣна</i>	215	82	68,81	63,48
<i>вѣѣзи</i>	169	78	78,01	66,05
<i>сѣѣди</i>	231	86	69,85	61,52
<i>ѣѣѣѣѣи</i>	129	57	76,81	67,41
<i>кѣѣса</i>	230	87	68,68	69,21
<i>сѣѣвѣѣри</i>	132	77	79,44	73,6

Табела 2: Подаци о вредностима f0 и распонима f0 за 32 одабрана типа стимулуса¹⁵

Тип	f0 _{1p} [Hz]	f0 _{1k} [Hz]	f0 _{2p} [Hz]	f0 _{2k} [Hz]	R (f0 _{1p} – f0 _{1k}) [ST]	R (f0 _{1k} – f0 _{2p}) [ST]	R (f0 _{2p} – f0 _{2k}) [ST]
m4m2	170,08	135	120,27	107,14	-4	-2	2
m2m2	151,53	135	120,27	107,14	-2	-2	2
m2m4	151,53	135	107,14	95,45	-2	-4	2
m4p2	170,08	135	151,53	134,99	-4	2	2
m4p4	170,08	135	170,08	151,52	-4	4	2
m4p6	170,08	135	190,91	170,08	-4	6	2
m2p2	151,53	135	151,53	134,99	-2	2	2
m2p4	151,53	135	170,08	151,52	-2	4	2
m2p6	151,53	135	190,91	170,08	-2	6	2
m4n	170,08	135	135	120,27	-4	0	2
m2n	151,53	135	135	120,27	-2	0	2
p2m2	120,27	135	120,27	107,14	2	-2	2
p2m4	120,27	135	107,14	95,45	2	-4	2
p4m2	107,14	135	120,27	107,14	4	-2	2
p4m4	107,14	135	107,14	95,45	4	-4	2
p6m2	95,45	135	120,27	107,14	6	-2	2
p6m4	95,45	135	107,14	95,45	6	-4	2

¹⁴ У табели су представљени подаци: t1 – трајање наглашеног вокала; t2 – трајање ненаглашеног вокала; I1 – интензитет наглашеног вокала; I2 – интензитет ненаглашеног вокала.

¹⁵ У табели су представљени подаци: f0_{1p} – вредност f0 на почетку наглашеног вокала; f0_{1k} – вредност f0 на крају наглашеног вокала; f0_{2p} – вредност f0 на почетку ненаглашеног вокала; f0_{2k} – вредност f0 на крају ненаглашеног вокала; R – распон; Тип – тип стимулуса. Стимулуси су представљени скраћеницама чији први део показује тонски интервал на наглашеном вокалу, а други део тонски интервал између наглашеног и ненаглашеног вокала – узлазни интервали од 2, 4 или 6 ST носе ознаку *p* (плус): *p2*, *p4*, *p6*; силазни интервали од 2 или 4 ST носе ознаку *m* (минус): *m2*, *m4*; а уколико су почетна и крајња вредност f0 једнаке, ознака је *n* (нула). На овај начин стимулуси су означени у табелама 2, 3, 4 и 5.

p2p2	120,27	135	151,53	134,99	2	2	2
p2p4	120,27	135	170,08	151,52	2	4	2
p2p6	120,27	135	190,91	170,08	2	6	2
p4p2	107,14	135	151,53	134,99	4	2	2
p4p4	107,14	135	170,08	151,52	4	4	2
p6p2	95,45	135	151,53	134,99	6	2	2
p2n	120,27	135	135	120,27	2	0	2
p4n	107,14	135	135	120,27	4	0	2
p6n	95,45	135	135	120,27	6	0	2
nm2	135	135	120,27	107,14	0	-2	2
nm4	135	135	107,14	95,45	0	-4	2
np2	135	135	151,53	134,99	0	2	2
np4	135	135	170,08	151,52	0	4	2
np6	135	135	190,91	170,08	0	6	2
nn	135	135	135	120,27	0	0	2

4. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

4.1. Како бисмо испитали да ли се истоветна тонска кретања опажају као акценти истог квалитета и код дугих и код кратких акцената, за сваки од 32 посматрана типа анализирали смо да ли постоји повезаност између квантитета акцента и процене квалитета (силазности или узлазности) акцента, а за ту сврху коришћен је Пирсонов χ^2 тест (између двеју категоријалних варијабли) (табела 3). Занимало нас је, дакле, да ли се исто опажа квалитет у стимулусима који имају исто тонско кретање, ако се они разликују по квантитету акцента. За сваки од 32 типа проверили смо како су слушаоци проценили квалитет 4 стимулуса с дугим и 4 стимулуса с кратким акцентима, да ли је квалитет који су чешће опажали у стимулусима с дугим акцентима чешћи и у онима с кратким акцентима, тј. да ли између стимулуса с дугим и кратким акцентима има разлике по броју силазних и узлазних процена. Код 26 типова не постоји повезаност између квантитета и процене квалитета. То значи да када се сваки од ових типова гледа посебно – по заступљености силазних и узлазних процена међу стимулусима с дугим и кратким акцентима нема статистички значајне разлике. Тако, на пример, тип m4m2 процењен је као силазан 57, а као узлазан 23 пута – у стимулусима с кратким акцентима, односно, 61 пут као силазан, а 19 пута као узлазан – у стимулусима с дугим акцентима. У обе је групе, дакле, овај тип чешће процењен као силазан, али по учесталости силазних процена нема статистички значајне разлике између дугих и кратких акцената.

Код 6 типова (m2m4, m4n, p4n, nm2, nm4, np6) постоји значајна повезаност између квантитета акцента и процене квалитета. Због тога смо додатно испитали разлику у учесталости процењеног квалитета акцента по појединачним категоријама квантитета (дакле, посебно за дуге посебно за кратке акценте), а за ту сврху коришћен је χ^2 тест за једну варијаблу (табела 4).

Све разлике у учесталости статистички су значајне, сем разлике у силазним и узлазним проценама типа m4n у стимулусима с дугим акцентима. Код сваког од 6 наведених типова – и у стимулусима с дугим и у онима с кратким акцентима – знатно чешће је опажан један квалитет, али заступљеност тог чешће опажаног квалитета није иста код дугих и код кратких акцената. Тако је, на пример, тип m2m4 процењен као силазан 72, а као узлазан 8 пута – у стимулусима с кратким акцентима, односно, 59 пута као силазан, а 21 пут као узлазан – у стимулусима с дугим акцентима. И код дугих и код кратких акцената, дакле, овај је тип чешће процењен као силазан, међутим, између ових двеју група постоје статистички значајне разлике у учесталости силазних одговора.

Као што видимо, изузев типа m4n у стимулусима с дугим акцентима, који је слушаоцима из неког разлога деловао збуњујуће и код којег су чешће силазне процене последица случајног избора, у сваком од осталих типова, квалитет који је чешће опажан у стимулусима с дугим акцентима чешће је опажан и у стимулусима с кратким акцентима.

Табела 3. Повезаност квантитета и процене квалитета акцента¹⁶

Тип	Квант.	Одговор		χ^2	p	Тип	Квант.	Одговор		χ^2	p
		Силазни	Узлазни					Силазни	Узлазни		
m4m2	Кратак	57	23	0.52	.472	p6m4	Кратак	70	10	0.46	.499
	Дуг	61	19				Дуг	67	13		
m2m2	Кратак	67	13	2.96	.085	p2p2	Кратак	28	52	1.05	.306
	Дуг	58	22				Дуг	22	58		
m2m4	Кратак	72	8	7.12	.008	p2p4	Кратак	9	71	0.00	1.000
	Дуг	59	21				Дуг	9	71		
m4p2	Кратак	12	68	0.00	1.000	p2p6	Кратак	10	70	0.06	.807
	Дуг	12	68				Дуг	9	71		
m4p4	Кратак	10	70	1.11	.292	p4p2	Кратак	43	37	0.63	.429
	Дуг	6	74				Дуг	38	42		
m4p6	Кратак	17	63	2.94	.086	p4p4	Кратак	25	55	0.77	.379
	Дуг	9	71				Дуг	20	60		
m2p2	Кратак	6	74	0.00	1.000	p6p2	Кратак	53	27	2.12	.145
	Дуг	6	74				Дуг	44	36		
m2p4	Кратак	8	72	1.44	.230	p2n	Кратак	47	33	0.42	.516
	Дуг	4	76				Дуг	51	29		
m2p6	Кратак	13	67	2.93	.087	p4n	Кратак	67	13	5.73	.017
	Дуг	6	74				Дуг	54	26		

¹⁶ У табелама 3, 4 и 5 представљени су подаци: Тип – тип стимулуса; Квант. – квантитет наглашеног вокала; χ^2 : вредност χ^2 теста; p – ниво значајности. Број силазних и узлазних одговора, као и вредности теста које су статистички значајне (за $p < 0,05$) у табелама су означени масним фонтом.

	Кратак	18	62			Кратак	60	20		
m4n	Дуг	33	47	6.48	.011	р6п	Дуг	60	20	0.00 1.000
	Кратак	29	51				Кратак	68	12	
m2n	Дуг	37	43	1.65	.199	nm2	Дуг	55	25	5.94 .015
	Кратак	64	16				Кратак	72	8	
p2m2	Дуг	61	19	0.33	.566	nm4	Дуг	59	21	7.12 .008
	Кратак	71	9				Кратак	18	62	
p2m4	Дуг	65	15	1.77	.184	np2	Дуг	9	71	3.61 .057
	Кратак	67	13				Кратак	8	72	
p4m2	Дуг	70	10	0.46	.499	np4	Дуг	6	74	0.31 .576
	Кратак	72	8				Кратак	12	68	
p4m4	Дуг	65	15	2.49	.115	np6	Дуг	4	76	4.44 .035
	Кратак	70	10				Кратак	39	41	
p6m2	Дуг	66	14	0.78	.376	nn	Дуг	44	36	0.63 .429

Табела 4. Разлике у учесталости одговора испитаника за кратке и дуге акценте, за стимулусе код којих постоји значајна повезаност квантитета и процене квалитета акцента

Тип	Квант.	Одговор		χ^2	p
		Силазни	Узлазни		
m2m4	Кратак	72	8	51.20	.000
	Дуг	59	21	18.05	.000
m4n	Кратак	18	62	24.2	.000
	Дуг	33	47	2.45	.118
p4n	Кратак	67	13	36.45	.000
	Дуг	54	26	9.8	.001
nm2	Кратак	68	12	39.2	.000
	Дуг	55	25	11.2	.001
nm4	Кратак	72	8	51.20	.000
	Дуг	59	21	18.05	.000
np6	Кратак	12	68	39.2	.000
	Дуг	4	76	64.8	.000

4.2. С обзиром на то да су квантитет и процена квалитета акцента статистички значајно повезани код малог броја типова, испитане су разлике у квалитету акцента за сваки тип појединачно (без обзира на квантитет) (табела 5), а за ту сврху коришћен је χ^2 тест за једну варијаблу. Од 32 типа, 15 типова се статистички значајно чешће процењују као силазни: m4m2, m2m2, m2m4, p2m2, p2m4, p4m2, p4m4, p6m2, p6m4, p6p2, p2n, p4n, p6n, nm2, nm4. С друге стране, од 32 типа, 15 типова статистички се значајно чешће процењују као узлазни: m4p2, m4p4, m4p6, m2p2, m2p4, m2p6, m4n, m2n, p2p2, p2p4, p2p6, p4p4, np2, np4, np6. Статистички значајне разлике у квалитету акцента нису нађене једино код типова nn и p4p2.

Табела 5. Разлике у учесталости процене акцента као узлазног или силазног у односу на тип стимулуса, без обзира на квантитет акцента

Тип	Одговор		χ^2	p
	Силазни	Узлазни		
m4m2	118	42	36.10	.000
m2m2	125	35	50.63	.000
m2m4	131	29	65.03	.000
m4p2	24	136	78.40	.000
m4p4	16	144	102.40	.000
m4p6	26	134	72.90	.000
m2p2	12	148	115.60	.000
m2p4	12	148	115.60	.000
m2p6	19	141	93.03	.000
m4n	51	109	21.03	.000
m2n	66	94	4.90	.027
p2m2	125	35	50.63	.000
p2m4	136	24	78.40	.000
p4m2	137	23	81.23	.000
p4m4	137	23	81.23	.000
p6m2	136	24	78.40	.000
p6m4	137	23	81.23	.000
p2p2	50	110	22.50	.000
p2p4	18	142	96.10	.000
p2p6	19	141	93.03	.000
p4p2	81	79	0.03	.874
p4p4	45	115	30.63	.000
p6p2	97	63	7.23	.007
p2n	98	62	8.10	.004
p4n	121	39	42.03	.000
p6n	120	40	40.00	.000
nm2	123	37	46.23	.000
nm4	131	29	65.03	.000
np2	27	133	70.23	.000
np4	14	146	108.90	.000
np6	16	144	102.40	.000
nn	83	77	0.23	.635

4.3. Пошто смо утврдили који су типови статистички значајно чешће процењени као силазни, а који као узлазни, у групи типова који су опажани као силазни желели смо да испитамо који је од двају елемената тонског кретања (тонско кретање на наглашеном вокалу или тонски однос између двају вокала) повезан са силазним проценама, а у групи типова који су опажани као узлазни – који је од ових двају елемената повезан с узлазним проценама.

Поред двају типова код којих нису нађене статистички значајне разлике у квалитету акцента (np и p4p2) из анализе је искључен и тип p6p2. Наиме, овај је тип статистички значајно чешће оцењен као силазан, што је крајње неочекивано, будући да на наглашеном вокалу има највећи узлазни интервал који се јавља у експерименту (6 ST), а и између двају вокала је узлазни интервал (2 ST). Овако необичне процене могле би се јавити због тога што су сви стимулуси овог типа почињали веома ниско (95,45 Hz), па су слушаоци, евентуално, развили одређену стратегију да због ниског почетка стимулусу аутоматски припишу силазни акценат, без обзира на узлазно кретање на наглашеном вокалу и узлазни интервал између двају вокала. Ипак, како сада не располажемо довољним информацијама које би могле да објасне овај феномен, већа пажња овом проблему биће посвећена у наредним истраживањима перцепције квалитета.

Преосталих 29 типова распоређени су у групе, и то тако да у свакој групи буду типови којима су једнаки и тонско кретање на наглашеном вокалу (силазно, узлазно, равна тонска линија) и тонски однос између двају вокала (узлазан, силазан или су завршетак наглашеног и почетак ненаглашеног вокала на истој висини). Затим смо испитали разлике у учесталости процене акцента као силазног или узлазног у односу на групу типова стимулуса (табела 6), а за ту сврху коришћен је χ^2 тест за једну варијаблу.

Табела 6. Разлике у учесталости процене акцента као силазног или узлазног у односу на групу типова стимулуса

Р. број	Група типова стимулуса	Одговор		χ^2	p
		Силазни	Узлазни		
1	m4m2, m2m2, m2m4	374	106	149.63	.000
2	p2m2, p2m4, p4m2, p4m4, p6m2, p6m4	808	152	448.27	.000
3	nm2, nm4	254	66	110.45	.000
4	m4p2, m4p4, m4p6, m2p2, m2p4, m2p6	109	851	573.50	.000
5	p2p2, p2p4, p2p6, p4p4	132	508	220.90	.000
6	np2, np4, np6	57	423	279.08	.000
7	m4n, m2n	117	203	23.11	.000
8	p2n, p4n, p6n	339	141	81.67	.000

У групама у којима су типови у којима је између наглашеног и ненаглашеног вокала силазни тонски интервал – статистички се значајно чешће опажа силазни акценат, без обзира на то да ли је на наглашеном вокалу силазно тонско кретање (1. ред у табели), узлазно (2. ред) или је пак равна тонска линија (3. ред) (слике 1 и 2).

С друге стране, у групама у којима су типови у којима је између наглашеног и ненаглашеног вокала узлазни тонски интервал – статистички се значајно чешће опажа узлазни акценат, без обзира на то да ли је на наглашеном вокалу силазно тонско кретање (4. ред), узлазно (5. ред) или је равна тонска линија (6. ред) (слике 3, 4 и 5).

Слушаоци из Новог Сада који су учествовали у експерименту перцепције силазни акценат опажају, дакле, кад је у речи између наглашеног и наредног

вокала силазни интервал, а узлазни акценат када је између ових двају вокала узлазни интервал, док тонско кретање на наглашеном вокалу не утиче на опажање силазног или узлазног акцента. Ово важи и за дуге и за кратке акценте. Када би тонско кретање на наглашеном вокалу било повезано с опажањем силазног, односно, узлазног акцента, онда би у свим типовима у којима је на наглашеном вокалу силазни тонски интервал (1, 4. и 7. ред) – статистички значајно чешће били опажени силазни акценти, а у свим типовима у којима је на наглашеном вокалу узлазно тонско кретање (2, 5. и 8. ред) – били би статистички значајно чешће опажени узлазни акценти. Како то није случај, јасно је да тонско кретање на наглашеном вокалу не утиче на опажање силазних, односно, узлазних акцената (ни кад је наглашени вокал дуг ни кад је кратак).

Типови у којима је почетак ненаглашеног вокала на истој висини као и крај наглашеног статистички значајно чешће су процењени као узлазни када је на наглашеном вокалу силазно тонско кретање (7. ред), односно, као силазни када је на наглашеном вокалу узлазно кретање (8. ред). Како предузето истраживање није пружио више података који би нам помогли да протумачимо овај резултат, расветљавању овог феномена пажњу ћемо посветити у будућим истраживањима перцепције.

4.4. Сви стимулуси синтетизовани су на основу модела речи са силазним акцентима, у 7 речи модела (и у свим стимулусима према њима направљеним) интензитетски је доминантнији био наглашени вокал, а разлика интензитета наглашеног и ненаглашеног вокала кретала се у распону од 5,33 dB до 11,96 dB (средња вредност 8,59 dB, стандардна девијација 2,58). У једној речи моделу (као и у свим стимулусима од ње направљеним) интензитетски је био доминантнији ненаглашени вокал, а разлика интензитета наглашеног и ненаглашеног вокала износила је -0,53 dB. Иако у овом истраживању нисмо испитивали повезаност разлике интензитета двају вокала с опажањем силазног или узлазног акцента, одређене је закључке могуће извести посредно. Јасно је, наиме, да је у корпусу био већи број стимулуса у којима је интензитетски доминантнији наглашени вокал 4 480 (88%), док је број стимулуса у којима је интензитетски био доминантнији ненаглашени вокал знатно мањи 640 (12%). Ипак, скоро је подједнак број процена силазних (2 451 (48%)) и узлазних акцената 2 669 (52%). На основу овог можемо закључити да интензитетска доминантност наглашеног, односно, ненаглашеног вокала не утиче на опажање квалитета акцента.

4.5. Резултати овде изложеног истраживања перцепције квалитета акцената делом се разликују од Ивићевих и Лехистиних резултата истраживања продукције акцената и њихове перцепције (од стране слушаца војвођанског порекла). Свим истраживањима заједнички је налаз да квалитетске дистинкције између кратких акцената почивају на тонском односу између наглашеног и наредног вокала, као и да интензитет није релевантан за успостављање дистинкције квалитета ни код дугих ни код кратких акцената (Ивић – Лехисте 1996: 127–137; 2002: 46). Налази нашег истраживања перцепције, међутим, разликују се од налаза до којих су Ивић и Лехисте дошли приликом испитивања продукције дугих акцената и њихове перцепције, од стране

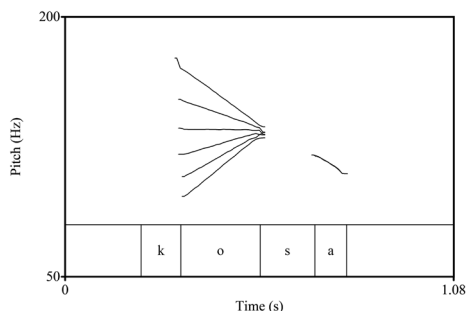
слушалаца војвођанског порекла (Ивић – Лехисте 1996: 58; 2002: 153–156) (в. 2.1.3). Код слушалаца из Новог Сада који су учествовали у нашем истраживању, као што смо видели, процене квалитета акцената биле су повезане само с тонским односом наглашеног и наредног вокала, а не и с тонским кретањем на наглашеном вокалу. Такође, код Ивићевих и Лехистиних слушалаца војвођанског порекла изразито силазно или узлазно кретање на наглашеном вокалу утицало је на опажање акцената као силазних или узлазних, без обзира на почетну висину ненаглашеног вокала, док код наших слушалаца то није био случај.

4.6. Резултати нашег истраживања перцепције потврђују резултате истраживања продукције акцената до којих је дошао Средојевић, по којима речи с акцентима истог квалитета које имају једнак број слогова и налазе се у истом положају у фрази одликују веома слична тонска кретања. Наиме, аутор је приликом испитивања продукције акцената нашао да између речи с узлазним акцентима није било статистички значајних разлика ни у једном од посматраних параметара f_0 , док је код речи са силазним акцентима било извесних разлика, али оне су, често, биле испод прага перцепције (Sredojević 2017c: 219). У овде представљеном истраживању у типовима који су имали иста тонска кретања, а разликовали су се по квантитету наглашеног вокала, опажени су акценти истог квалитета.

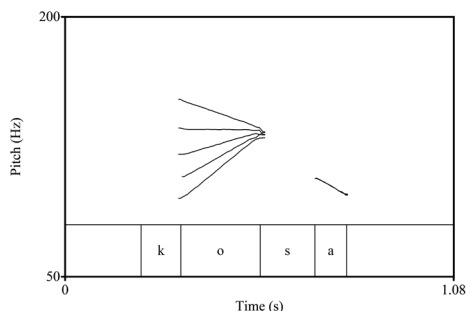
Такође, резултати овде представљеног истраживања перцепције квалитета акцената у потпуности су потврдили резултате истраживања продукције акцената до којих је дошао Средојевић, по којима је силазни интервал између краја наглашеног и почетка наредног вокала дистинктивна карактеристика речи са силазним акцентима, а узлазни интервал између ових двају вокала дистинктивна карактеристика речи с узлазним акцентима, како код дугих тако и код кратких акцената. Поред тога, резултати овог истраживања перцепције потврдили су и налазе аутора да не постоји специфичан интензитетски однос између наглашеног и наредног вокала који карактерише само силазне, односно само узлазне акценте (Средојевић 2011: 250–251; Sredojević 2015a: 341; 2015b: 243–244; 2016: 285–288; 2017a: 334–335; 2017b: 346–347; 2017c: 221–223).

Треба напоменути и то да су резултати овог истраживања перцепције у потпуности сагласни с резултатима испитивања квалитетских дистинкција између минималних парова речи, које су, на примерима изговореним од стране новосадских говорника, спровели Средојевић и Марковић (2020: 44–51).

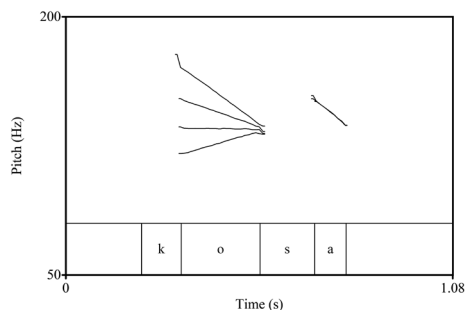
5. ЗАКЉУЧАК. Ово је истраживање имало за циљ да утврди на којим елементима тонског кретања слушаоци заснивају процене квалитета (силазности и узлазности) акцената. Након анализе одговора које је група од 20 језичких стручњака, србиста, из Новог Сада, дала после слушања 256 стимулуса утврђено је да су одређени стимулуси статистички значајно чешће процењени као силазни, а други као узлазни. Квантитет акцента не утиче на процену његовог квалитета, па су слушаоци исто проценили квалитет у стимулусима који имају иста тонска кретања, а разликују се у квантитету наглашеног вокала. Ово истраживање перцепције потврдило је налазе до којих је Средојевић дошао испитујући продукцију акцената, по којима се речи с акцентима истог квалитета (једнаким бројем слогова и у истом по-

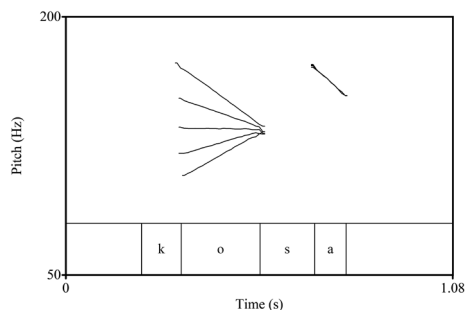
Слика 1: f0 у стимулусима речи *kosa*¹⁷ у којима се опажа дугосилазни акценат, а између вокала је силазни интервал од -2 ST (од врха ка дну): *kosa-m4m2*, *kosa-m2m2*, *kosa-nm2*, *kosa-p2m2*, *kosa-p4m2*, *kosa-p6m2*.

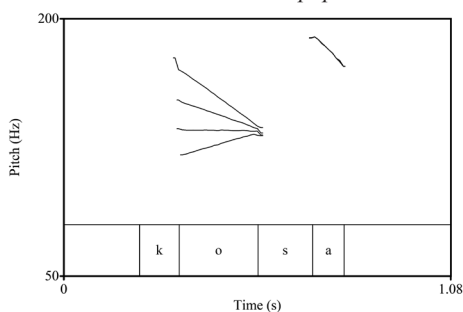
Слика 2: f0 у стимулусима речи *kosa* у којима се опажа дугосилазни акценат, а између вокала је силазни интервал од -4 ST (од врха ка дну): *kosa-m2m4*, *kosa-kosa-nm4*, *kosa-p2m4*, *kosa-p4m4*, *kosa-p6m4*.

Слика 3: f0 у стимулусима речи *kosa* у којима се опажа дугоулазни акценат, а између вокала је узлазни интервал од 2 ST (од врха ка дну): *kosa-m4p2*, *kosa-m2p2*, *kosa-np2*, *kosa-p2p2*.

Слика 4: f0 у стимулусима речи *kosa* у којима се опажа дугоулазни акценат, а између вокала је узлазни интервал од 4 ST (од врха ка дну): *kosa-m4p4*, *kosa-m2p4*, *kosa-np4*, *kosa-p2p4*, *kosa-p4p4*.

Слика 5: f0 у стимулусима речи *kosa* у којима се опажа дугоулазни акценат, а између вокала је узлазни интервал од 6 ST (од врха ка дну): *kosa-m4p6*, *kosa-m2p6*, *kosa-np6*, *kosa-p2p6*.

¹⁷ С обзиром на то да је на спектрограмима први показатељ звука код безвучних пловива у иницијалном положају – шум експлозије (Вакран 1996: 83), на сликама је место почетка артикулације означено апроксимативно.

ложају у фрази) не разликују међусобно по посматраним параметрима f_0 (SREDOJEVIĆ 2017c: 219). Перцепција квалитета заснива се на тонском односу између наглашеног и ненаглашеног вокала, независно од тога какво је тонско кретање на наглашеном вокалу. У свим типовима стимулуса у којима је између наглашеног и наредног вокала био силазни тонски интервал, слушаоци су статистички значајно чешће перципирали силазне акценте, без обзира на то какво је кретање на наглашеном вокалу, док је код узлазних акцената ситуација била обрнута. Интензитетска доминантност наглашеног или ненаглашеног вокала није у вези с проценом квалитета акцента. Сви ови резултати испитивања перцепције потврђују раније резултате испитивања продукције акцената до којих је дошао Средојевић (СРЕДОЈЕВИЋ 2011: 250–251; SREDOJEVIĆ 2015a: 341; 2015b: 243–244; 2016: 285–288; 2017a: 334–335; 2017b: 346–347; 2017c: 221–223), као и резултате истраживања SREDOJEVIĆ – MARKOVIĆ 2020 (44–51). Резултати се делом поклапају с резултатима Ивићевих и Лехистиних испитивања продукције и перцепције акцената (говорника и слушаоца војвођанског порекла). Ипак, главна разлика је у томе што наши резултати испитивања перцепције (као и резултати до којих се дошло испитивањем продукције акцената) нису потврдили резултате Ивићевих и Лехистиних истраживања продукције и перцепције по којима је код дугих акцената дистинктивно и тонско кретање на наглашеном вокалу. С обзиром на то да је између година рођења говорника из Ивићевих и Лехистиних истраживања (Ивић – ЛЕХИСТЕ 2002: 11, 85–88), с једне стране, и говорника из Средојевићевих истраживања (SREDOJEVIĆ 2017c: 26–27), с друге, период од око 60 година, као и да је између тестова перцепције двају истраживања период од 40 година, могуће је да је дошло до промене начина реализације акцената, али и до промене значаја који се при опажању акцената придаје њиховим различитим прозодијским карактеристикама. Оно што је овде, међутим, важно јесте да различити фонетски описи имају другачије фонолошке импликације. Наиме, на основу Ивићевих и Лехистиних истраживања може се извући закључак да разлике између четирију акцената почивају на квантитету, и на двама карактеристикама које су у вези с f_0 – тонском односу између наглашеног и наредног вокала (и код дугих и код кратких акцената), као и на тонском кретању на наглашеном вокалу (само код дугих). С друге стране, на основу резултата истраживања до којих је дошао Средојевић разлике између четирију акцената почивају на квантитету и на само једној карактеристици f_0 – тонском односу између наглашеног и наредног вокала. Истраживању сличном овом треба подвргнути слушаоце и из других крајева српске језичке територије. Када се обједине резултати тако добијених истраживања перцепције и упореде с резултатима истраживања продукције акцената које су реализовали говорници из различитих крајева, биће могуће дати поуздан и савремен опис акцента у фонолошком систему српског језика.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАТАС, Ана. *Фонетска и акценатска променљивости речи у континуалном говору*. Београд: Филолошки факултет, 2014. [докторска дисертација].

- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996.
- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. *О српскохрватским акценцима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2002.
- КОВАЧЕВИЋ, Миладин, Весна Аралица. *Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године = 2022 Census of Population, Households and Dwellings. Школска спрема, писменост и компјутерска писменост. = Educational attainment, literacy and computer literacy: подаци по општинама и градовима = data by municipalities and cities*. Београд: Републички завод за статистику Србије, 2023.
- КОВАЧЕВИЋ, Миладин, Весна Аралица, Милутин Раденковић. *Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године = 2022 Census of Population, Households and Dwellings. Национална припадност. = Ethnicity: подаци по општинама и градовима = data by municipalities and cities*. Београд: Републички завод за статистику Србије, 2023.
- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра. Прилог проучавању природе акцената у српском језику. *Српски језик XXI* (2016а): 627–639.
- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра. *Прозодија речи у говору ужичког краја*. Бања Лука: Филолошки факултет, 2016б. [докторска дисертација].
- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра, Нина Судимац. Акустички опис нагласка у говорима призренско-јужноморавског дијалекта. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику LX/2* (2017): 209–225.
- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра, Нина Судимац. Акустички опис нагласка у говорима тимочко-лужничког дијалекта. *Philologia Mediana X/10* (2018): 423–439.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976. [коришћено фототипско издање из 1982. године].
- СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан. Експериментално-фонетско испитивање краткоузлазног акцената у новосадском говору – тонска компонента. Жарко Бошњакковић (ур.). *Говор Новој Сага. Св. I, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009, 159–191.
- СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан. *Експериментално-фонетско испитивање прозодијских карактеристика новосадског говора*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011. [докторска дисертација].
- СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан, Љиљана Суботић. Дугоузлазни акценат у новосадском говору: фонетске карактеристике и фонолошка интерпретација. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику LIV/2* (2011): 108–133.
- СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан, Наташа Спасић. Фонетско-фонолошки опис акценатског система стандардног српског као Л2 код говорника којима је мађарски језик матерњи. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику LIX/1* (2016): 57–76.

*

- BAKEN, Ronald J., Robert F. ORLIKOFF. *Clinical Measurement of Speech and Voice* (2nd Edition). San Diego: Singular Thomson Learning, 2000.
- BAKRAN, Juraj. *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis grafika, 1996.
- BOERSMA, Paul, David WEENINK. *Praat: Doing Phonetics by Computer* (Version 6.2.09) [Computer Program] <<http://www.praat.org>> 15. 2. 2022.
- MATHÔT, S., D. SCHREIF, J. THEEUWES, J. OpenSesame: An Open-source, Graphical Experiment Builder for the Social Sciences. *Behavior Research Methods* 44/2 (2012): 314–324.
- NOOTEBOM, Sieb. The Prosody of Speech: Melody and Rhythm. William J. Hardcastle, John Laver (eds.). *The Handbook of Phonetic Sciences*. Basil Blackwell Limited, Oxford, 1997, 640–673.
- RIETVELD, A.C.M., Carlos GUSSENHOVEN. On the Relation between Pitch Excursion Size and Pitch Prominence. *Journal of Phonetics* 13 (1985): 299–308.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Експериментално-фонетско испитивање дистинкција између дугосилазног и дугузлазног акцената у новосадском говору. Снежана Гудурић, Марија Стефановић (ур.). *Језици и културе у времену и простору IV/2*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2015а, 335–342.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Kраткоузлазни акценат у говору студената журналистике пореклом из нечетворо-акценатских области. Dejan Pralica, Norbert Šinković (ur.). *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene 5*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2015b, 235–246.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Fonološki značaj različitih fonetskih karakteristika pri uspostavljanju distinkcije kvaliteta između kratkih akcenata u pojedinim govorima Srema, Banata i Bačke. Јасмина Дражић, Исидора Бјелаковић, Дејан Средојевић (ур.). *Теме језикословне у српистици*

- кроз дијахронију и синхронију. *Зборник у част Љиљани Суботић*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2016, 279–292.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. How Much Do Phonetic Realisations of Serbian Accents Actually Differ from Each Other in Various Dialects? *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* 42/1 (2017a): 323–337.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. Fonetske razlike između fonološki istih akcenata u različitim vojvodanskim govorima. Снежана Гудурић, Биљана Радић-Бојанић (ур.). *Језици и културе у времену и простору VI*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2017b, 185–197.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. *Fonetsko-fonološki opis akcenata u standardnom srpskom jeziku – od specifičnog ka opštem*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2017c.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. O restandardizaciji akcenatske norme srpskog jezika. Снежана Гудурић, Биљана Радић-Бојанић (ур.). *Језици и културе у времену и простору VII/2*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2018, 185–197.
- SREDOJEVIĆ, Dejan. O razlikama između tipova fonetskih realizacija dugouzlaznog akcenta. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XLV/1 (2020): 275–290.
- Sredojević, Dejan. *Dikcija. O glasu, glasovima, akcentu i prozodiji u srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2022.
- SREDOJEVIĆ, Dejan, Ljiljana SUBOTIĆ. The Neo-Štokavian Accent Shift and the Phonological Significance of Suprasegmental Features in Different Štokavian Dialects. Acoustic and Phonetic Analysis. Bonifacas Stundžia (ed.). *Baltistica. Priedas VII*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, 227–242.
- SREDOJEVIĆ, Dejan, Maja MARKOVIĆ. Qualitative and Quantitative Distinctions Between Lexical Accents of Standard Serbian in the Speech of Novi Sad (Minimal Pair Corpus). *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LXIII/2 (2020): 33–53.
- *T HART, Johan, René COLLIER, Antonie COHEN. *A Perceptual Study of Intonation: an Experimental-Phonetic Approach to Speech Melody*. Cambridge University Press, 2006.

Dejan Sredojević

PERCEPTION OF ACCENT QUALITY IN THE STANDARD SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

The research presented in this paper was undertaken to determine the elements of tonal movement upon which listeners base their assessments of the quality (falling and rising) of accents in the Standard Serbian language. Based on 4 words with a long falling accent and 4 words with a short falling accent, 32 stimuli were synthesized, differing in the tonal movement on the stressed vowel and the tonal relationship between that and the following vowel. A group of 20 listeners, Serbian language specialists from Novi Sad, listened to these stimuli and provided assessments of the accent quality. A total of 5,120 responses were subsequently statistically analyzed. The quantity of the accent does not influence the assessment of its quality. In all types of stimuli where a falling tonal interval existed between the stressed and the following vowel, listeners significantly more frequently perceived falling accents, regardless of the tonal movement on the stressed vowel. For rising accents, the situation was reversed. The intensity dominance of the stressed or unstressed vowel is not correlated with the assessment of accent quality. The results of this perception research do not support Ivić and Lehistе's findings on accent production and perception, which suggest that the distinction between long accents also involves tonal movement on the stressed vowel. However, these results are in line with other findings from these authors. The results of the perception research completely confirm the results of Sredojević's studies on accent production.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dsredojevic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 1. септембра 2023;
прихваћено: 26. октобра 2023)

Едита Андрић
Душанка Звекић-Душановић

ЛАЖНИ ПРИЈАТЕЉИ У МАЂАРСКОЈ И СРПСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ*

Рад се фокусира на феномен постојања фразеолошких лажних пријатеља у мађарском и српском језику. Основу за идентификовање пара фразема као лажних пријатеља чини већа или мања формална подударност, с једне стране, и значењска неподударност, с друге стране. Овај, већ прихваћен став у лингвистици проширујемо и на фраземе код којих не постоји формална еквиваленција, али постоји повезаност на основу идентичне или блиске 'позадинске слике'.

Кључне речи: фразеологија, српски језик, мађарски језик, лажни пријатељи.

This paper focuses on the phenomenon of phraseological false friends that exist in Hungarian and Serbian. The basis for identifying phraseological units as false friends consists of a lesser or greater formal correspondence, on one hand, and a lack of semantic correspondence on the other. This already accepted view in linguistics is expanded to include phraseological units for which there is no formal equivalence, but there is a connection on the basis of identical or similar "background images".

Key words: phraseology, Serbian language, Hungarian language, false friends.

1. Увод. Контрастивна фразеологија истраживачима увек представља велики изазов јер није довољно само добро познавање језика и фразеолошке грађе анализираних корпуса, већ и културе, традиције и менталитета говорника језика у контакту. Стога се билингвалним особама у мултиетничкој заједници као што је Војводина природно намеће потреба да се баве овом облашћу и да се удубе у фразеолошку проблематику. Тако је настао и пројекат израде великог двојезичког мађарско-српског фразеолошког речника, који у релацији поменутих језика, сем појединачних студија неких аутора везаних за ову област, до сада није постојао. То су, са ретким изузецима, углавном радови који се баве контрастивним упоређивањем соматизама у мађарском и српском (в. ANDRIĆ 2014a; 2014b; 2016a; 2016b; 2018a; 2018b; 2018c; 2019a; 2019b; 2022; ANDRIĆ – HALUPKA-REŠETAR 2017; HALUPKA-REŠETAR – ANDRIĆ 2016), као и мађарско-српскохрватски фразеолошки речник (VAJDA – BURZAN 1984),¹ а који су послужили као својеврсни припремни радови за један овако свеобухватан подухват.

* Рад је настао у оквиру покрајинског пројекта *Мањински језици и књижевности у АП Војводини – семиотички и културни ресурси у изради етничкој идентитет* (Број пројекта: 142-451-2587/2021-01, руководилац пројекта проф. др Вирђинија Поповић).

¹ Речник је мањег обима, намењен ученицима тадашњег српскохрватског матерњег језика који су мађарски језик учили као језик друштвене средине. У њему је направљен избор само најфреквентнијих фразеологизама.

Како у самом речнику, тако и у поменутиим студијама полази се од мађарског језика из разлога што је, поред најстаријег обимног речника О. Нађ (NAGY) из 1966. године, у последње две деценије у Мађарској издат читав низ савремених једнојезичких фразеолошких и фразеолошко-етимолошких речника (BÁRDOSI 2012; 2013; 2018; 2019; FORGÁCS 2003; 2021; LITOVKINA 2010; 2022a; 2022b), што нам је олакшало рад јер смо корпус заснивали на поменутиим изворима који су нам служили за проверу семантике уврштених фраза. Ово је од изузетне важности, пошто нас интуиција или утицај другог језика врло лако може навести на погрешне закључке при дефинисању значења, али и због тога што поједини изрази поседују два, па и више значења. Што се тиче српског језика, користили смо фразеолошке речнике Ј. Матешића (МАТЕШИЋ 1982) и Ђ. Оташевића (ОТАШЕВИЋ 2012), као и *Речник српскога језика* (РСЈ 2007).

Поменуте претходне студије као и рад на двојезичком фразеолошком речнику довели су нас до закључка да контрастивна фразеологија разликује четири главна облика кореспонденције: (1) формално и значењски идентичне фразе; (2) изразе са идентичним или веома сличним лексичким склопом, али делимично или потпуно различитим значењем; (3) фразеологизме чија се значења поклапају, али садрже другачије лексичке елементе и (4) устале изразе са нултом еквиваленцијом. Најлакши задатак истраживач има приликом успостављања еквиваленције код изрази из прве групе. Изненађујући је број фраза које се у потпуности поклапају, што се може првенствено приписати фразеолошким позајмљеницама (фразеолошке јединице библијског порекла, крилатице, цитати из античке и савремене литературе итд.) али и упоредним настанком заснованим на заједничком евро-културолошком окружењу (ANDRIĆ 2022). Преводни еквивалент је најтеже пронаћи код оних фразеологизама који спадају у групе (2) и (4). Наиме, идентична структура код говорника често може да изазове погрешне асоцијације, без провере правог значења у језику у којем се она употребљава, што доводи до феномена који се у лингвистици назива лажним пријатељима. Код последње категорије пак, јако је тешко пронаћи праве кореспонденте за културно специфичне изразе, па уколико имамо среће и пронађемо фразу која се уклапа у контекст, а везана је за културу циљног језика, упарујемо је са њом (као на пример у случају мађарског изрази *úgy készül, mint a Luca széke* и српске фразе *зигање Скагра на Бојани* – обе означавају мукотрпно, споро, готово никакво напредовање, дуготрајну радњу која никако да се заврши), у супротном ћемо морати да се задовољимо описним решењем.

У овом раду посветићемо се фразеологизмима који се могу сврстати у лажне пријатеље. Неки од њих су уочени још током израде појединачних радова посвећених одређеним класама фразеологизама, а листа је потом допуњена и из корпуса формираног за велики мађарско-српски фразеолошки речник који је у настајању. Из обимног материјала издвојени су они фразеологизми који су, на основу билингвалних компетенција и процене ауторки овог рада, кандидати за лажне пријатеље. Зарад добијања на објективности у истраживање је укључено и 6 информатора, говорника српског језика који не знају мађарски. Њима су на увид дати дословни преводи мађарских фразеологизама на српски; са задатком да протумаче њихово значење. Разлог због

којег смо прибегле оваквом једном поступку је био тај што смо приликом трагања за еквивалентима мађарских фраза понекад наилазиле на нулту еквиваленцију. Поменуто истраживање смо спровеле очекујући да ће се појавити еквиваленти које смо, радећи на великом корпусу, превиделе и који би се могли уврстити у речник. Убрзо смо дошле до закључка да су дословни преводи неких фразеологизама довели испитанике до погрешних асоцијација јер су изворни мађарски облик повезали с постојећим српским фразама чија се значења не подударају с мађарским.

2. О ЛАЖНИМ ПРИЈАТЕЉИМА У ЛИНГВИСТИЦИ

2.1. ДЕФИНИЦИЈА И КЛАСИФИКАЦИЈА. Међујезичка појава која се испољава у постојању двеју лексема сличних форми, а различитог значења, предмет је интересовања многих лингвиста² већ готово читав век. Најчешћи термин којим се ова појава именује јесте ‘лажни пријатељи’.³ Т. Прћић се опредељује за термин ‘лажни пар’ јер он „odražava prirodu odnosâ između parova reči”, а термин лажни пријатељи оставља „za upućivanje na prirodu odnosâ između lažnih parova i prevodilaca, učenika i studenata stranih i maternjih jezika, saglasno značenju izvornog francuskog termina” (PRĆIĆ 2023: 171).

Бавећи се детаљно англицизмима као српско-енглеским лажним паровима Т. Прћић пажњу посвећује њиховом дефинисању. Он примећује да се у дефиницијама лажних парова појављују детерминанте ‘исти или сличан графолошки или фонолошки облик’ и ‘потпуно или делимично различито значење’, појмови који нису прецизно одређени (PRĆIĆ 2023: 172). С намером да прецизира оваква одређења, Т. Прћић уочава шест типова формалне кореспондентности, тј. формалног међуодноса, и шест типова садржинске кореспондентности, тј. садржинског међуодноса. И формална и садржинска кореспондентност могу се скаларно приказати од највишег до најнижег степена. Укрштањем и упаривањем формалних међуодноса са садржинским међуодносима долази до четири основна типа формално-садржинске кореспондентности. Ова се кореспондентност такође реализује као континуум, скала с потпуним подударањем форме и садржине на једном крају (Ранг 1 – права парност⁴) и потпуним неподударањем форме и садржине на другом крају (Ранг 4 – садржински лажни пар, реплика и крипто-модел формално потпуно различити, а садржински исти⁵). Између су формални лажни парови (Ранг 2 – формална сличност и садржинска подударност⁶) и формално-садржински лажни парови (Ранг 3 – формално исти, врло слични или слични,

² Уп. нпр. литературу коју наводе К. Луис (LEWIS 2008) и Т. Прћић (PRĆIĆ 2023).

³ Према неким изворима (LEWIS 2008: 175, PRĆIĆ 2023: 168) термин *faux amis du traducteur*, тј. преводиочеви лажни пријатељи, први пут су употребили Кеслер и Дерокињи 1928. године, према другима (Бунтић према Драгићевић 2007: 315) исти аутори 1931. године. У литератури се појављују и други термини: лажна браћа, заводљиви изрази, збуњујуће речи, неправде сроднице, речи издајнице, хомоними, хетеросеми, аналогија, паронимија... Ипак, ‘лажни пријатељи’ је најфреквентнији (LEWIS 2008: 175–176).

⁴ Овај ранг илуструје примером: „srp. *fit* prema eng. *fit*, oba u smislu ‘u dobroj fizičkoj kondiciji’”.

⁵ Пример: „ohrabriti prema eng. *encourage*, oba u smislu ‘podstaći, podržati’”.

⁶ Пример: „srp. *hepiend* prema eng. *happy ending*, oba u smislu ‘srećan kraj, srećan završetak’”.

а садржински делимично различити, различити или потпуно различити⁷). Парови који припадају Рангу 3 најфреквентнији су и најкомплекснији, и чине прототип лажног пара, тј. лажни пар у ужем смислу. Узимајући све ово у обзир долази до дефиниције: „*lažni par čine dve reči (proste, izvedene, složene ili frazne) u dva jezika, (1) koje imaju uporediv pisani oblik, (2) koje su u određenom jezičkom (rečeničnom) kontekstu uporedive po svojoj formi, funkciji i sadržini, i (3) koje se u većoj ili manjoj meri razlikuju ili po formi (kada su formalni lažni parovi), ili po formi i sadržini (kada su formalno-sadržinski lažni parovi), ili po sadržini (kada su sadržinski lažni parovi)*” (PRČIĆ 2023: 190). У типологији коју даје Т. Прћић значајну улогу има појам форме, који се повезује с упоредивим писаним обликом, што је потпуно оправдано када се посматра лексички ниво језика и када се има у виду да аутор посматра англицизме у српском језику. Када се посматрају фразеологизми у различитим језицима, појам формалне идентичности или сличности одређује се другачије.

2.2. ЛАЖНИ ПРИЈАТЕЉИ У ФРАЗЕОЛОГИЈИ. Постојање лажних пријатеља уочено је и у контрастивној фразеологији. Ј. Матешић прецизира шта се у контрастивној фразеологији подразумева под идентитетом форме. За разлику од лексема, где постоји гласовна подударност, код фразеологизама се ради о калкирању, о „отиску”, у ствари о преинаци значења лексичких јединица. Притом треба имати у виду морфолошко-синтаксичку подударност чланова чврсте везе (МАТЕШИЋ 1995: 241). Осим примера у којима евидентира формалну подударност и семантичку неподударност, уочава и оне фраземе у два језика које имају исту или сасвим сличну чврсту везу, али неједнако семантичко поље, будући да један од језика поседује једну или више значењских варијаната, односно у једном језику може покривати шире семантичко поље (МАТЕШИЋ 1995: 243).

Пишући о замкама дословног превођења Ж. Ковачевић примећује да и многи идиоми могу лако да заведу, односно да „*neke fraze koje su u opštoj upotrebi u jednom jeziku gube kontekst kad se doslovno prevedu na drugi jezik, čime šalju naopaku poruku*” (Kovačević 2009: 12). Најтипичнији лажни пријатељи су, сматра Ж. Ковачевић, речи које личе на наше речи, а значе нешто друго, али се као такви јављају и речи и изрази који имају једно или више других значења, сем оног које је најчешће или опште познато. За лажне пријатеље који имају потпуно супротна значења каже да су „*двоструко лажни*” (Kovačević 2009: 13).

Као што је то већ истакнуто код лексичких лажних пријатеља, приликом дефинисања фразеолошких лажних пријатеља постоји проблем одређивања онога шта је идентично или слично с формалне стране и шта је оно што је значењски делимично или потпуно различито. Код Б. Ковачевић (Kovačević i dr. 2022)⁸ налазимо поделу на 1) потпуне фразеолошке лажне пријатеље и 2) делимичне фразеолошке лажне пријатеље. Подела је засно-

⁷ Пример: „*srp. akademik*, у смислу ‘*član akademije nauka i/ili umetnosti*’, према *eng. academic*, у смислу ‘*univerzitetski nastavnik, saradnik ili student*’”.

⁸ У овом раду може се наћи исцрпан преглед литературе која се бави дефинисањем и типологијом лажних парова на нивоу фразеологије.

вана на семантичком критеријуму те се у тип 1) убрајају не само оне фраземе које су формално идентичне, већ и оне код којих постоје формална одступања условљена структурним карактеристикама појединих језика.⁹ Типу 2) припадају оне које у једном од посматраних језика имају два или више фраземских значења, тј. оне у којима је распон значења већи у једном језику него у другом.

У контрастивном проучавању фразеологизама значајну улогу има појам ‘позадинске слике’. Наиме, код фраземске еквиваленције иста слика води до истог значења, док код лажних пријатеља наоко иста слика води до различитог значења. У раду Б. Ковачевић ова се појава појашњава на следећи начин: „pozadinska se slika govorniku jednoga jezika može činiti ista ako ne zna kakva slika stoji kod govornika drugoga jezika i šta ta slika predstavlja u njegovoj svijesti te koja značenja i konotacije nosi” (Kovačević i dr. 2022: 128). Аутори, даље, напомињу да семантичка неподударност „može proizilaziti iz različitih načina na koji izvorni govornici percipiraju odnos između stvarne slike koju nosi frazem i poruke kodirane u njoj ili je неподударност odraz frazemske polisemije” (Kovačević i dr. 2022: 128).

3. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР КЛАСИФИКАЦИЈЕ. У нашем раду прихватамо поделу на потпуне и делимичне фразеолошке лажне пријатеље онако како се они дефинишу код Б. Ковачевић (Kovačević i dr. 2022). Код оваквих лажних пријатеља подразумева се формална подударност. Међутим, наша је грађа наметнула да уведемо још један, специфичан тип лажних пријатеља, онај у којем постоји и формална и семантичка неподударност. Овде се може поставити питање оправданости сврставања фразеологизама различите форме и различитог значења у лажне пријатеље, односно шта је основ повезивања фразема у лажни пар уколико међу њима постоји и формално и семантичко одступање. Одговор лежи управо у појму ‘позадинске слике’. Описујући нашу грађу и анализирајући одговоре испитаника уочиле смо да постоји немали број примера код којих се између два фразеологизма у два језика успоставља наоко иста позадинска слика упркос формалним разликама које се очитују првенствено на лексичком нивоу. И код оваквих, формално неподударних лажних пријатеља могу се издвојити две групе: 1) делимично формално неподударни и 2) потпуно формално неподударни фразеолошки лажни пријатељи. Код типа 1) постоји разлика у лексичкој семантици неке од саставница која, ипак, није толика да се не би успоставила идентична позадинска слика. Тип 2) карактерише потпуно одсуство лексичко-семантичке подударности између два фразеологизма, али слика коју изазива фразеологизам у једном језику асоцира на слику коју изазива фразеологизам другачијег лексичког склопа у другом језику. Суштина формално неподударних лажних парова лежи у семантичкој неподударности идентичних или врло блиских слика које оне изазивају.

⁹ Аутори су становишта да лексичка и синтаксичка подударност између фразеолошких лажних пријатеља мора бити релативизована због разлика у синтаксичкој и лексичкој парадигматичности условљених карактеристикама појединих језика (Kovačević i dr. 2022: 129).

4. АНАЛИЗА

4.1. ФОРМАЛНО ПОДУДАРНИ ФРАЗЕОЛОШКИ ЛАЖНИ ПРИЈАТЕЉИ

4.1.1. ПОТПУНИ ФРАЗЕОЛОШКИ ЛАЖНИ ПРИЈАТЕЉИ. Овде сврставамо примере које карактерише потпуна формална подударност, а њима придружујемо и оне код којих су евидентирана и мања граматичка одступања (нпр. у глаголском роду, виду, рекцији, падежима).

Мађарски фразеологизам *lábát ad vkinek*¹⁰ дословно се преводи српским фразеологизмом *гајћи некоме ноју*. Међутим, иако формално подударни, они имају различита значења, чак супротно усмерена. Док мађарски има значење ‘помоћи, пружити сваку врсту подршке некоме у реализацији планова, у остваривању циља’, српски има два значења 1. ‘оставити младића или девојку, прекинути везу’ и 2. ‘отерати, истерати некога; дати некоме отказ, отпустити некога’.¹¹ Приметна је разлика у њиховим усмереностима: мађарски је усмерен на нечију добробит, српски на нечију штету. Односно, мађарски има позитивну, а српски негативну конотацију. Приликом проналажења адекватног фразеологизма настоји се искористити потенцијал језика на који се преводи. Уколико не постоји фразема идентичног лексичког склопа одговарајућег значења, трага се за оном која садржи најближи лексички састав. У овом случају је то фразеологизам с компонентом *ноја*. У српском постоји фразема *рукама и нојама*, која преноси значење ‘свим снагама, на све могуће начине’, тако да мађарском *lábát ad vkinek* семантички одговара израз *йомагајћи некоме рукама и нојама*. Исто је са фразом *lábát kap vki* ‘постати снажнији, јачи, ојачати, оснажити се’, за разлику од српског формалног еквивалента *добити ноју*.

Мађарском *leesik a lábáról* формално је еквивалентан фразеологизам *йаси/йагајћи с ноју*. Значења им, ипак, нису подударна, мађарски значи ‘постати лежећи болесник’, а српски ‘јак се уморити/умарати, преморити/премарати се малаксати/малаксавати од много посла’. Иако оба преносе ситуацију у којој је нека особа слабе физичке способности, наведеном мађарском фразеологизму заправо одговара српски *йаси у кревет* ‘тешко се разболети, постати немоћан, непокретан, везан за кревет’.

Док у мађарском *kapkodja a lábát* значи ‘играти, плесати’, његов формални еквивалент гласи *йрабији нојама* и значи ‘журити’. Семантика брзине садржана је у обе фраземе, али се специфично значење мађарске преноси глаголом *йлесати* у непренесеном значењу.

Када неко живи у невенчаном браку, у мађарском ће се рећи *balkézről esküszik/házasodik/nősül* [*vesz feleségül vkit*] (дословно: ‘венчавати се/удавати се/женити се с леве руке’); *balkézről kötött házasságban él* (дословно: ‘живети у браку склопљеном на леву руку’). Фразеологизам истог лексичког склопа, који у српском гласи *брак на леву руку*, има другачије значење, означава ‘брак припадника аристократије, племства с особом из нижег staleжа, мор-

¹⁰ Овај израз се налази само у Бардошијевој збирци која садржи искључиво соматизме, с напоменом да се ради о регионалној употреби (Bárdosi 2013: 133).

¹¹ Сви су испитаници дали одговор да овај фразеологизам значи ‘раскинути с неким’, предлагајући и могућност *цућинути некоја*.

ганатски брак'. Наши испитаници нису препознали овај израз у српском, већ су давали објашњење 'брак који не иде добрим током', 'пропали брак', што може бити утицај веровања да је лева страна повезана с нечим негативним.¹² За исказивање одговарајућег значења мађарског фразеологизма у српском се може употребити и израз *дивљи брак* 'заједнички живот невенчаних', тј. *живећи у дивљем браку*, који постоји и у мађарском: *vadházasságban él*.

У мађарском *forgatja a szemét* значи 'понашати се лицемерно, претварати се, лажно се згражавати, моралисати' и њему формално одговара српски *колуштајући очи/очима* или *превртнујући/превртајући очи* који се 'користи као израз телесног или душевног стања или пак мишљења о нечем', знак је неодобравања, неслагања с нечим. Разлика у глаголском роду мења значење фразе па самим тим и еквивалент у српском мора бити други израз. Док каузативно значење у мађарском примеру *forgatja a szemét* сугерише горе наведено значење којем у српском одговара идиом *превртајући очима*, медијални глагол у *forog vkinek a szeme* (дословни превод би био „нечије очи колутају”) заправо значи 'живо, радознано гледати/погледати лево десно' чему би у српском највише одговарали изрази *шарајући очима*, *кружијући оком*, *виштајући очима* (ANDRIĆ 2018c: 22).

Мађарски израз *kimutatja/kivicsorítja a foga fehérjét* има свој формални еквивалент у српском *показати/показивати некоме зубе*. И док мађарски има значење 'показати своје право лице; показати своје зле намере', српски значи 'супротставити се/супротстављати се некоме; пружити/пружати некоме отпор, показати/показивати спремност на озбиљан отпор'.

Формално су подударни и фразеологизми *jó füle van*¹³ и *имајући добро уво*. У српском овај фразеологизам значи 'добро чути, имати добар слух'. И мађарски у основи има ово значење, али и додатну семантичку компоненту 'чути и оно што не треба, што није намењено нечијим ушима'. Управо због ове негативне семантичке нијансе, мађарској фраземи не одговара дословна српска, те се мора остати на описном преводу.

Када се у мађарском употреби фразеологизам *emberére akad/talál* мисли се да је неко 'наишао на достојног ривала, човека равног себи'. Дослован превод „наићи на свог човека” наводи на погрешно тумачење. Наиме, када се у српском каже *мој човек*, мисли се на мужа, супруга или партнера.¹⁴ И у овом случају сусрећемо се са различитим конотацијама. У мађарском је садржана асоцијација на противника, ривала, а у српском на особу с којом неко живи у хармонији. Стога се као семантички еквивалент мађарског *emberére akad/talál* може понудити српски израз *ударио/наишао њук на лук* или описне дефиниције *наићи на човека себи равној*, односно *наићи на досиђојној ривала/проишћивника*.

¹² Љ. Раденковић уочава да је опозиција леве и десне стране најчешћа опозиција која се тиче људског тела. Притом „десно се, по правилу, поима као добро, повољно, позитивно, и то је *мушка* страна, док је лево означено као лоше, неповољно, негативно и то је *женска* страна” (РАДЕНКОВИЋ 1996: 23).

¹³ Фраза се такође налази само у збирци о соматизмима (BÁRDOSI 2013: 78).

¹⁴ Једно од значења лексеме *човек* јесте и 'муж, супруг'. У РСЈ се даје пример: *лепо живећи са својим човеком*.

Подударног лексичког склопа су и фраземе *a körmére ég a dolog* и *goïorejii некоме го нокайа*. Семантичка разлика је, међутим, очигледна. Мађарска фразема значи да ‘неко ужурбано ради јер је закаснио с пословима, јер су му рокови за завршетак већ прошли/истекли’, а српска ‘доћи до стања када се више нешто не може трпети, чекати, крити, постати неиздрживо, несносно, дозлогрдити’. Као семантички еквивалент мађарског *a körmére ég a dolog* у српском може послужити израз *бићи у сџисци с временом*¹⁵, а у одговарајућем контексту и *тори некоме њод њејма/нојама* ‘налазити се у тешкој, опасној, критичној ситуацији; налазити се у неповољној, критичној ситуацији која захтева хитно, неодложно деловање’.

Формалну, али не и семантичку еквиваленцију налазимо између мађарског *ég és föld megindul* и српског *йокренуџи небо и земљу*. Мађарски глагол *megindul* припада интранзитивним – медијалним глаголима и значи ‘кренути’. У српском се појављује транзитиван глагол *йокренуџи*. Дослован превод мађарског фразеологизма гласи ‘покренуло се и небо и земља’. Ова разлика, судећи по исказима испитаника, не утиче на то да у буквалном преводу препознају наведени српски фразеологизам. И док мађарски фразеологизам означава велико невреме, српски има значење ‘учинити све што је могуће да би се нешто остварило, покушавати све да би се нешто постигло’. За исказивање јаког невремена, великог плјуска, односно провале облака у српском ће се употребити израз *сасџавило се небо и земља*. Разлика у глаголима *йокренуџи* и *сасџавиџи се* уноси суштинску разлику у значења две фраземе. У мађарском пак, семантика ‘учинити све да би се нешто пронашло, постигао неки циљ’ изражена је фразом *eget-földet megmozgat (vmiért)* дословно ‘померити, продрмати, помаћи и небо и земљу’. Њој је већ и формално блиска српска фраза *йреврнуџи и небо и земљу*, која постоји као варијанта фразе *йокренуџи небо и земљу*.

Фразеологизми *köpi a markát* и *йљунуџи у џаке* такође су илустративан пример формално еквивалентног, а семантички неподударног пара. Мађарски израз значи ‘уверавати некога, тврдити, обећавати да ће неко нешто урадити (посебно да ће некога претући)’ а српски ‘прионути на посао, прихватити се посла, почети с радом’. Семантичку компоненту мађарског фразема која се односи на спремност (која не мора бити исказана) за обрачун с неким у српском преноси израз *наоџириџи/оџириџи зубе на некоја* и то у значењу ‘припремити/припремати се за свађу с неким’. За значење које се односи на обећавање/увераване да ће неко учинити све да се нешто реши или спроведе у дело није пронађен српски фразеологизам.

Израз *falja a betűt* има значење ‘читати брзо и много или стално’. На српски се буквално преводи са ‘гутати слова’. У српском се изразом *йуџаџи слова* исказује ситуација у којој долази до изостављања појединих слова у писаном тексту или изостављања појединих гласова у говору. Испитаници дају дефиницију ‘говорити неразговорно, мрмљати’. Јасно је зашто мађарско *falja a betűt* изазива погрешну асоцијацију у српском.

¹⁵ У разговорном језику се у српском често чује ова конструкција за означавање ситуације у којој нека особа има врло мало времена за обављање неког посла. У РСЈ се за именицу *сџиска* ‘гужва, гурање’, даје и фигуративно значење ‘невоља, тегоба’.

4.1.2. Делимични ФРАЗЕОЛОШКИ ЛАЖНИ ПРИЈАТЕЉИ. И примере у овом одељку карактерише формална подударност фразеологизама схваћена као и у претходном, с том разликом што они сврстани у ову групу имају различит опсег значења, тј. неједнако семантичко поље у два језика или више значењских варијаната у једном од језика.

У мађарском *majd kiugrik vkinek a szeme* (дословно: „само што не искоче некоме очи”) првенствено значи ‘гледати с великом/напрегнутом пажњом’, а секундарно се овим изразом изражава и чуђење, радозналост, па и жељно ишчекивање. Напомињемо да све наведене семе имају позитивну конотацију. Формално идентичан српски израз *очи су некоме искочиле* такође има више значења: ‘избуљити очи од муке’ и ‘широм отворити очи од запрепаштења, чуђења, неверице’. Иако се и српским и мађарским изразом може исказати чуђење, уочљива је разлика у осталим могућностима употребе, наиме у српском поменута фраза не покрива мађарско напрегнуто посматрање, праћење нечега са великом пажњом. Ово значење се у српском језику изражава фразом *исцалеле су некоме очи*, која се употребљава и када се мисли на напрезање, дуготрајно напрегнуто посматрање, али може имати и значење запрепаштења, чуђења, неверице.¹⁶ Још један моменат је овде веома битан, а то је да у значењу првог српског случаја експлицитно стоји да су очи избуљене од муке, што такође не одговара мађарском начину посматрања. Наведени српски фразеологизми не покривају ни значење жељног ишчекивања.

Одступања у значењу фразеологизама идентичног склопа налазимо и у пару *lyukas a keze/lyukas vkinek a marka* и *имати шупље руке*, будући да мађарски значи ‘бити неспретан са лоптом, не моћи ухватити лопту’, а српски има значење ‘расипати, трошити’. Мада, овде треба истаћи да наведено значење српског израза стоји у речнику (МАТЕШЋ 1982), док испитаници предлажу значење ‘трапава, неспретна особа’ и ‘некоме све испада из руке’, које је већ блиско значењу мађарског израза.¹⁷

Слична је ситуација и код израза *sok kézen megy keresztül и ўпоћу/ўполазићу кроз многе руке*. Наиме, мађарски значи ‘многи су се бавили њиме, многи су имали посла са њиме, наћи се код много људи’ и односи се на неживе ствари, а српски, према речнику (МАТЕШЋ 1982), ‘не живети чедно и поштедно’. Испитанике пак асоцира и на ‘нешто похабано, потрошено, искоришћено’, те би се управо то могло пре односити на ствари које је употребљавало више корисника,¹⁸ што одговара мађарском значењу, али се може довести у везу и са особом која је променила много сексуалних партнера.

Фраземи *vkі összeharapja/összeszorítja a fogát* у српском формално одговара *сциснути/сцискати зубе*. И овај пример показује да формална екви-

¹⁶ Треба поменути да овај српски израз не бележи ниједан од српских фразеолошких речника, нити једнотомник. Уврстиле смо га у овај рад јер се чује у разговорном језику, а забележен је и на интернету, нпр. *Праћимо мајка и ја Ђоковића до 5 ујутро, мени очи исцалеле...* (са значењем напрегнутог посматрања) и *Сцисао јој рачун за сцрују од којеј су јој исцалеле очи* (са значењем запрепаштења, чуђења, неверице).

¹⁷ Потврда постојања овог значења може се наћи и на интернету, нпр. *Кај ѿолман има шупље руке*.

¹⁸ За ово значење нађени су примери на интернету, нпр. *...ћлав дијаманћ ѿежине 44 карата, ѿакође је ўроћао кроз многе руке; Njegov Mercedes-Benz 600 Pullman proшао кроз многе руке*.

валенција не обезбеђује и потпуну семантичку јер мађарски израз има значење да ‘неко скрива бол, љутњу или пркосно ћути’, а српски ‘храбро поднети/подносити бол, тешкоће, прихватити/прихватати тешкоће без роптања, стоички, спремити се/спремат се да се издржи бол’. Иако оба израза преносе неко непријатно стање, у мађарском је тежиште на његовом скривању, у српском на његовом подношењу. Оно што је код српског примера још другачије јесте да ‘спремити се/спремат се да се издржи бол’ значи прикупљање храбрости, снаге, отуд и израз *сћисни зубе* да би се неко охрабрио да издржи нешто. Овде се ради о делимичном поклапању семантике.

Ни следећи пар *vállon vereget vkit / megveregeti vkinek a vállát* и *(üo)üiaü-šaiüi некоја üo рамену* не носи увек исту поруку. Мађарски има два значења. Једним се исказује ‘пријатељско поздрављање, одобравање’ и оно одговара значењу српског геста, а другим ‘надмена, охола добронамерност, признање, похвала’. Овом другом значењу одговарају српски *ülegaiüi некоја üреко рамена/с висине*.

У мађарском *felhúzza a vállát, rángatja a vállát, vállat ránt, vállát vonogatja*, у српском *слeñуüи/слeñaiüи раменима* означавају исти покрет – подизање и спуштање рамена. У мађарском се покрет јавља као одраз љутње, али и равнодушности, незаинтересованости. У српском пак као знак недоумице, двоумљења, устезања, збуњености, несналажења, па и мирeња с неком ситуацијом. Равнодушност и мирeње с неком ситуацијом показују семантичку блискост, док у осталим значењима постоје разлике.

4.2. ФОРМАЛНО НЕПОДУДАРНИ ЛАЖНИ ПРИЈАТЕЉИ

4.2.1. ДЕЛИМИЧНА ФОРМАЛНА (ЛЕКСИЧКА) НЕПОДУДАРНОСТ

4.2.1.1. Разлике у глаголској компоненти. У грађи су уочени фразеологизми с различитим глаголским компонентама чија се значења могу довести у везу.

Мађарски фразеологизам *szarvat ad vkinek*, који се дословно преводи као „дати некоме рогове”, у српском асоцира на превару. Наиме, у српском постоји фразема *набиüи/набиüaiüи (наüаüи/наüиüaiüи, насaüиüи, наüуüи) некоме роüове*, која има значење ‘извршити/вршити прељубу, преварити/варати мужа с другим мушкарцем’. Мађарски и српски фразеологизам се формално разликују само у глаголским компонентама, које су заправо веома блиског значења. Ипак, мађарско *szarvat ad vkinek* има сасвим другачије значење: ‘охрабрити/осоколити некога’.

Мађарском *elejtette a kanalat* формално је готово идентичан српски фразеологизам *баüиüи каüику*, будући да му је дослован превод „испустити каüику”. Значења им, међутим, немају никакве подударности. Док мађарски значи ‘закаснити на ручак/вечеру’, српски значи ‘умрети’. Овај мађарски фразеологизам испитаници разумеју управо као ‘умрети’. Разлика у значењу глагола *исüусüиüи* и *баüиüи* очигледно је минимална, не ремети опредељење испитаника, доминантна је лексема *каüику* и семантика одбацивања, испуштања. У одговарајућем контексту мађарска фразема *elejtette a kanalat* на српски се може превести семантички подударном, а формално неподударном фразеомом *осüaiüи краüиких рукава*, која значи ‘остати без нечега

важног, без нечега што се очекивало, без очекиваног успеха, ништа не постићи’.

Фразеологизам *megüti a fülét (vmi)* дословно се преводи као „нешто му је ударило уши”, што говорнике српског језика асоцира на фразему *нешто не коме љара уши*. Иако и српски и мађарски фразеологизам имају семантички моменат перцепције неког звука, мађарско *megüti a fülét (vmi)* има значење ‘начути нешто’, док српско *љарајти/прољарајти не коме нешто уши* има два значења: ‘а. непријатно деловати на слух, непријатно, иритирајуће звучати (о звуковима, музици, гласовима). б. сметати не коме, иритирати, нервирати некога (о начину изражавања, о граматичким или стилским грешкама у говору)’. Погрешно тумачење значења мађарске фраземе може се приписати утицају семантике глагола *megüt* ‘ударити’ јер асоцира на нешто непријатно, значење које није садржано у мађарској фраземи.

Мађарски израз *fülön csíp/fog vkit*, буквално „ухватити/уштинут не кога за уши”, испитаници повезују с грдњом или казном, што указује на то да га повезују са српским *извући/ушчујати не коме уши* ‘физички казнити некога (обично децу)’. Мађарски израз, међутим, значи ‘ухватити некога, не дозволити не коме да умакне/ухвати маглу’.

У оба језика налазимо фраземе с лексемом *toll*, односно *љеро*, која се повезује с писањем, бављењем књижевношћу. Међу њима бележимо једну која изазива погрешну асоцијацију. Израз *tollat forgat*, дословно „вртети перо” испитаници повезују с тешкоћом у писању и тумаче као ‘немати инспирацију за писање’, ‘бити заглављен у процесу писања’, па и нешто уопштеније ‘блокирати се’, ‘размишљати’, ‘замислити се’. Супротно овоме, мађарско *tollat forgat* означава да се неко бави писањем, да је писац или књижевник, и том значењу одговара израз *човек од љера*. За исказивање тешкоћа у писању у мађарском употребиће се израз *rágja a ceruza végét*, чији дословни превод значи „грицкати крај/врх оловке”.

4.2.1.2. РАЗЛИКЕ У ИМЕНСКОЈ КОМПОНЕНТИ. У овом одељку приказани су они фразеологизми који се у два посматрана језика разликују у именској компоненти, при чему се може уочити семантичка веза међу тим именицама.

Мађарско *tréfa répat evett*, дословно „јести шaljиву репу”, у српском асоцира на блесавост, лудост, мада се њиме у мађарском означава духовита особа, шaljивџија. Испитаници наводе и фразему *јесити бунике* ‘говорити неразборито, збуњено’, односно бити ‘луд, неразуман, шашав’, која не покрива значење мађарског израза.

Иако се израз *eszem a zúzadat!* у мађарском употребљава да би се исказала ‘срчаност и нежне емоције према некој драгој особи, обично детету’, испитаници га повезују с претњом да ће неко некога изнервирати, наједити, чак и уништити. Премда мађарски израз буквално значи „појешћу ти бубац”, они га повезују с фраземама *ићи не коме на јетру* ‘нервирати, иритирати некога’ и *вадити не коме ијетрцу* ‘мучити некога; убити, усмртити некога’. За исказивање наклоности у српском ће се употребити само *појешћу те*, евентуално уз додатак *колико си сладак*.

Фразеологизам *elsül a keze* се нарочито користи у спорту, има значење ‘неочекивано успети у нечему (добар ударац, добро бацање и сл.)’, али његов

дослован превод гласи „опалила му рука”. Говорници српског језика овакав лексички склоп повезују са синтагмом *опалилии џамар*, односно глаголом *опамарилии*. Будући да именица *џамар* значи ‘ударац шаком, дланом по лицу’, јасна је веза са именицом *kéz* ‘рука’ у мађарској фраземи. Компоненту *рука* садржи фразеологизам *поћи/полазили неке нечије за руком* ‘успети/успевати, имати успеха у нечему’, који јесте семантички еквивалент мађарском *elsül a keze*.

Мађарско *kialszik a fény vkinek a szemében*, буквално „гаси се светлост у нечијим очима”, асоцира на српско *јаси се неке око* ‘умирати, бити на самрти’. Мађарски фразеологизам има знатно блаже значење ‘нечији поглед постаје тужан’. Формална разлика међу њима огледа се у томе што српски фразем не садржи компоненту ‘светлост’. Уколико је додамо, долази до повезивања с представом о ‘сјају у оку’, који испитаници тумаче као ‘полет, вољу, животну енергију’. У том смислу *јаси се сјај у нечијим очима* може послужити као еквивалент мађарског *kialszik a fény vkinek a szemében*.

Када се у мађарском каже *beleszakad a madzag*, мисли се да се ‘неко јако уплашио, да се претравио’. У српском дослован превод „у неке се прекинуо/је пукао конопца/уже” подсећа на фразеологизам *покао је неке филм* ‘изнервирао се, изгубио је стрпљење и живце’. Објашњење се налази у семантичкој вези глагола *прекинути се* и *поћи*, као и именица *конопац* и *филм*. Глагол *прекинути се* може имати значење ‘покидати се’, а глагол *поћи* ‘сломити се’, при чему им је заједнички елемент да означавају неку врсту деструкције типа дезинтеграције.¹⁹ Веза између именица *конопац* и *филм* огледа се у визуелној сличности, обе означавају дугачак и узак предмет који може да пукне, да се покида. Супротно оваквој повезаности, мађарском *beleszakad a madzag* у српском семантички одговара формално неподударан фразеологизам *сишло је неке срце у поље* ‘јако се уплашити, препастити’.

4.2.2. ПОТПУНА ФОРМАЛНА НЕПОДУДАРНОСТ. Буквалан превод мађарског *elszalad a szekér vkivel* „одјурила кола с неким” испитанике асоцира на фразу *пошао воз*. Овоме доприносе семантичке подударности њихових лексичких елемената: глагола кретања *elszalad* ‘одјурити’ и *поћи*, а уз то и именица *szekér* ‘кола’ и *воз*, које означавају превозно средство. Фраземе *elszalad a szekér vkivel* и *пошао воз* повезује наоко иста стварна слика која се може описати као одлазак неког превозног средства. Међутим, мађарска фразама *elszalad a szekér vkivel* значи ‘постати дрзак, безобразан’, а српска *пошао воз* ‘касно је, прошао је повољан тренутак за нешто’. За постизање семантичке еквиваленције можемо искористити израз *пошаои дрзак/безобразан као поше* или *пошеле некога амбиције*, а у одговарајућем контексту може се употребити и синтагма *изгубио комас* са значењем ‘изгубити способност правог начина просуђивања и понашања’.

Погрешну асоцијацију изазива и мађарски фразеологизам *felveszi az angyalbőrt; angyalbőrbe öltözik*, буквално „обући анђеоску кожу”. У мађарском

¹⁹ О глаголима деструкције, а у оквиру њих о глаголима дезинтеграције објекта, пише Н. Арсенијевић. Међу њима наводи и глагол *прекинути*, као у примеру *прекинути конопца*, којим илуструје могућност да и „поред преобликовања целовитог објектског појма, тј. дезинтегрисања његове структуре (...), остаје сачувана суштинска природа тог појма” (Арсенијевић 2012: 57–58).

сленгу *angyalbőr* означава војничку униформу, те наведеном фразеологизму одговара значење *обући војничку униформу* или изрази *ојџићи у војнике*, *слу-жџићи њод барјаком*. У српском се *анђео* повезује с безазленом, невином, љупком особом, док се *облачење* овде разуме у смислу да се неко прерушава, односно да се нека особа претвара да је оно што заправо није. Цео фразеологизам се тумачи с пренесеним, ироничним значењем, што показују одговори испитаника ‘правити се анђео’, ‘изигравати анђела’, ‘изигравати невинашце’, па предлажу и фразеологизам *вук у јајњећој/овчијој кожи* који има значење ‘лош/опак човек, особа која зле/лоше намере крије под маском племенитости и благости, дволична особа’. У позадини фразема *felveszi az angyalbőrt; angyalbőrbe öltözik* и *вук у јајњећој/овчијој кожи* налази се стварна слика некога преобученог у невино створење, али се оне разликују у њима кодираним порукама.

У мађарском је забележен фразеологизам *köhög a bolha*, који има значење ‘безначајна особа или незналица се меша у нешто у шта се не разуме или се прихвата нечега што превазилази његове способности’, а буквалан превод му је „бува кашље”. Фразеологизам оваквог лексичког склопа није забележен у српском. Међутим, лексеме *бува* и *кашља* изазивају одређене асоцијације код испитаника. Тако се *кашља* повезује с фраземом *мачји кашља* – ‘нешто занемариво, безначајно, ситница, маленкост’. Погрешном тумачењу ове мађарске фраземе доприноси и именица *бува*, која такође асоцира на нешто изузетно мало, самим тим и небитно. Отуда и погрешна асоцијација на српско *иправити од буве слона* ‘преувеличати/преувеличавати ствари, догађаје и сл.’ код једног испитаника. Заједнички елемент ових фразеологизама јесте стварна слика нечег малог које се представља већим. А заправо овом мађарском фразеологизму семантички одговарају српски *записити џврг орах*, у којем *џврг орах* управо значи ‘тежак, веома тешко савладив проблем’ или *узетити џежак/џврг залојај*, где је *џежак/џврг залојај* ‘тежак проблем/посао, тешка ствар’.

5. ЗАКЉУЧАК. Проналажење фразеолошких еквивалената у два језика често захтева одступање од нивоа форме и стављање семантичког и прагматичког нивоа у први план. Досадашња контрастивна истраживања мађарске и српске фразеологије показала су да, поред многих фразеологизама који се подударују и на формалном и на значењском плану, постоји значајан број оних код којих се за постизање семантичке еквиваленције мора одступити од форме и трагати за фразеологизмом који преноси идентичну слику и има подударно поље употребе.

Током вишегодишњег истраживања фразеологизама српског и мађарског језика уочени су и они код којих формална идентичност или значајно формално подударање не подразумева и семантичку еквиваленцију. Такви фразеологизми сврстани су у лажне пријатеље. Следећи већ релативно усталено виђење овог феномена, у овом раду издвојени су формално подударни фразеолошки лажни пријатељи, који се потом разврставају на потпуне (*lábat ad vkinek* – дословно „дати некоме ногу”, значење ‘помоћи, пружити сваку врсту подршке некоме у реализацији планова, у остваривању циља’ и *gajti*

некоме ноћу 1. ‘оставити младића или девојку, прекинути везу’ и 2. ‘отерати, истерати некога; дати некоме отказ, отпустити некога’) и делимичне (*majd kiugrik vkinek a szeme* – дослован превод „само што не искоче очи некоме”, значење ‘гледати с великом/напрегнутом пажњом, чудити се, бити радознао, жељно ишчекивати’ и *очи су некоме искочиле* – значења ‘избуљити очи од муке’ и ‘широм отворити очи од запрепаштења, чуђења, неверице’), у зависности од подударања семантичког поља.

У овом раду уводимо и један специфичан тип фразеолошких лажних пријатеља. Њих карактерише и формална и семантичка неподударност, а повезује их наоко иста ‘позадинска слика’. Услов за повезивање оваквих фразеологизама у лажне пријатеље јесте различито тумачење идентичних или врло блиских слика, што води ка формално различитим фразеологизмима. И код формално неподударних лажних пријатеља издвајамо делимичне и потпуне. Делимично формално неподударне фразеолошке лажне пријатеље карактерише разлика у лексичкој семантици неке од саставница (нпр. *elejtette a kanalat* – дослован превод „испустити кашику”, значење ‘закаснити на ручак/вечеру’ и *bačijiti kašiku* – значење ‘умрети’), а потпуно формално неподударне фразеолошке лажне пријатеље карактерише потпуно одсуство лексичко-семантичке подударности (нпр. *elszalad a szekér vkivel* – дослован превод „одјурила кола с неким”, значење ‘постати дрзак, безобразан’ и *iprošao voz* – значење ‘касно је, прошао је повољан тренутак за нешто’).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. *Падежи њравој објектѡа у сѡандардном срѡском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2012.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексиколоѡија срѡској језика*. Београд: Завод за уѡбенике, 2007.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Фразеолошки речник срѡској језика*. Нови Сад: Прометеј, 2012.
- РАДЕНКОВИЋ, Љубинко. *Симболика свеѡа у народној маѡију Јужних Словена*. Београд – Ниш: Балканолошки институт САНУ – Просвета, 1996.
- РСЈ: *Речник срѡскоја језика* (ред. Мирослав Николић). Нови Сад: Матица српска, 2007.

*

- ANDRIĆ, Edit. *A fej vezérszavú frazeológiai egységek a magyarban és szerb ekvivalenseik*. Ivana Živančević Sekeruš, Nebojša Majstorović (ur.). *Sedmi međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura, Zbornik radova*. Novi Sad: Filozofski fakultet (2014a): 19–29.
- ANDRIĆ, Edit. *A ló a magyar és szerb frazeológiában*. *Hungarológiai Közlemények* 15/4 (2014b): 102–124.
- ANDRIĆ, Edit. *Frazeološke jedinice sa odrednicom kenyér u mađarskom i hleb u srpskom jeziku*. Snežana Gudurić (ur.). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* 5. Novi Sad: Filozofski fakultet (2016a): 15–26.
- ANDRIĆ, Edit. *OKO ZA OKO*. Kontrastivna frazeološka analiza sa odrednicom szem/oko u mađarskom i srpskom jeziku *Primenjena lingvistika* br. 17 (2016b): 87–106.
- ANDRIĆ, Edit, Szabina HALUPKA-REŠETAR. *A magyar láb és a szerb noga vezérszavú frazémák kontrasztív vizsgálata*. *Hungarológiai Közlemények* 18/1 (2017): 102–124.
- ANDRIĆ, Edit. *Frazeološke jedinice sa meronimima imenica láb/noga u mađarskom i srpskom jeziku*. Snežana Gudurić, Biljana Radić-Bojanić (ur.). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* 7. Novi Sad: Filozofski fakultet (2018a): 235–251.
- ANDRIĆ, Edit. *A ruha, illetve a kéz/kar vezérszavú frazémák a szerb és a magyar nyelvben*. Pásztor-Kicsi Mária (Szerk.). *Kétnyelvűség – hátrány vagy esély?* Újvidék: Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék (2018b): 121–144.

- ANDRIĆ, Edit. A kontrasztív frazeológiai kutatások alkalmazott nyelvészeti hozadéka. *Hungarológiai Közlemények* 19/1 (2018c): 15–29.
- ANDRIĆ, Edita. Delovi ruku u frazeološkim jedinicama mađarskog i srpskog jezika. Snežana Gudurić, Biljana Radić-Bojanić (ur.) *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 8/1*. Tematski zbornik. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu Filozofski fakultet (2019a): 77–92.
- ANDRIĆ, Edita. Zub za zub. Frazeološke jedinice sa komponentom ‘zub’ u mađarskom i srpskom jeziku. Ivana Živančević Sekeruš, Željko Milanović (ur.) *Deseti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura, Zbornik radova*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet (2019b), 359–376.
- ANDRIĆ, Edit. Phraselological Units of Identical or Very Similar Lexical Structures in Hungarian and Serbian. Ivana Živančević Sekeruš, Zoran Paunović, Željko Milanović (ed.). *The Twelfth International Interdisciplinary Symposium Encounter of Cultures. Book of Abstracts*. Novi Sad: Faculty of Philosophy, University of Novi Sad (2022): 16.
- ANDRIĆ, Edit. Bibliai eredetű frazeológiai egységek a magyarban és a szerbben. Вирђинија Поповић, Ивана Иванић (ур.). *Интеркултурална истраживања и мађински језици и књижевности у АП Војводини данас*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2023. <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2023/978-86-6065-771-0>> 07.08.2023.
- BÁRDOSI, Vilmos. *A magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2012.
- BÁRDOSI, Vilmos. *Lassan a testtel! Emberi testrészek a magyar szólásokban, közmondásokban*. Budapest: Tinta Kiadó, 2013.
- BÁRDOSI, Vilmos. *Itt van a kutyá elásva! Állatneves magyar szólások, közmondások szótára*. Budapest: Tinta Kiadó, 2018.
- BÁRDOSI, Vilmos. *Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Kiadó, 2019.
- FORGÁCS, Tamás. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2003.
- FORGÁCS, Tamás. *Történeti frazeológia. A történeti szólás- és közmondáskutatás kézikönyve*. Budapest: Tinta Kiadó, 2021.
- HALUPKA-REŠETAR, Sabina, Edit ANDRIĆ. Somatisms with the Lexemes Láb in Hungarian, Noga in Serbian, and Leg/Foot in English. *Acta Universitatis Sapientiae Philologica* 8/2 (2016): 21–34.
- KOVAČEVIĆ, Živorad. *Lažni prijatelji u engleskom jeziku. Zamke doslovnog prevođenja*. Beograd: Albatros plus, 2009.
- KOVAČEVIĆ, Barbara, Kristian LEWIS, Ivana VIDOVIĆ BOLT. Lažni prijatelji na europskoj frazeološkoj karti. Branka Barčot, Anita Hrnjak (ur.). *Šareni filološki stručnjak – Zbornik u čast profesoricke Željke Fink Arsovske*. Zagreb: FF Press (2022): 125–138.
- LEWIS, Kristian. Dva aspekta neodređenosti pojma lažni prijatelji. *Slavistika dnes: vlivy a kontexty, Konferenec mladých slavistu II* (2008): 173–189. <https://www.researchgate.net/publication/282818242_DVA_ASPEKTA_NEODREĐENOSTI_POJMA_LAZNI_PRIJATELJI> 24.06.2023.
- MATEŠIĆ, Josip. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
- MATEŠIĆ, Josip. Prividnost katkad vara. O „faux amis” u frazeologiji. *Filologija* 24–25 (1995): 239–245.
- NAGY, Gábor O. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat, 1966.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Srpski sa engleskim [Elektronski izvor]: osnove kontaktno-kontrastivne lingvistike*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2023. <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2023/978-86-6065-784-0>> 01.07.2023.
- LITOVKINA, Anna T. *Magyar közmondások nagyszótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2010.
- LITOVKINA, Anna T., Edit FARKAS. *A bábeli zűrzavartól a salomoni bölcsességig. Bibliai szólások, szólásmondások és állandósult szókapcsolatok szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2022a.
- LITOVKINA, Anna T. *Aki keres, az talál. Bibliai közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2022b.
- VAJDA, József, Mirjana BURZAN. *Magyar-szerbhorvát frazeológiai szótár*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar, Délszláv Nyelvek Intézete, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Hungarológiai Kutatások Intézete, Tankönyvkiadó Intézet, 1984.

Edita Andrić
Dušanka Zvekić-Dušanović

FALSE FRIENDS IN HUNGARIAN AND SERBIAN PHRASEOLOGY

S u m m a r y

In the process of compiling a large bilingual Hungarian-Serbian phraseological dictionary, it was noticed that, in addition to formally and semantically identical phrasemes in the two languages and those whose meanings correspond, but contain different lexical elements, there is a rather large number of those which have an identical or quite similar lexical structure, but have a partially or completely different meaning. Such phraseological pairs are classified as false friends. In concert with the relatively well-established view on this phenomenon, this paper singles out the formally corresponding phraseological false friends, which are then categorized as complete or partial, depending on the correspondence of their semantic field. In addition to these, in the paper we introduce a specific type of phraseological false friends. They are characterized by both formal and semantic noncorrespondence, while they are still connected by a 'background image'. The condition for connecting such phraseological units as false friends is the different interpretation of identical or quite similar images, which leads to formally different phraseological units. Also among formally non-overlapping false friends, we single out partial and complete ones. Partially formally noncorresponding phraseological false friends are characterized by the difference in the lexical semantics of some of their elements, and completely formally noncorresponding phraseological false friends are characterized by the total absence of lexical-semantic correspondence.

Едита Андрић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за хунгарологију
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
andrice@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 8. августа 2023;
прихваћено: 26. октобра 2023)

Душанка Звекић-Душановић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dusazd@ff.uns.ac.rs

Јована Марчета

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ЖЕНЕ У ФРАНЦУСКИМ, ИТАЛИЈАНСКИМ И СРПСКИМ ПОСЛОВИЦАМА

Ослањајући се на теорију појмовних метафора, у овом раду се методом когнитивно-концептуалне анализе пореде пословице о женама у француском, италијанском и српском језику. Циљ истраживања је да се установи у којим аспектима три лингвокултуралне заједнице испољавају сличност у поимању жене, а у којој мери језичке и културолошке специфичности утичу на разлике у метафоричкој концептуализацији.

Кључне речи: жене, пословице, француски језик, италијански језик, српски језик.

Based on the theory of conceptual metaphors, this paper compares proverbs concerning women in the French, Italian, and Serbian languages using the method of cognitive-conceptual analysis. The aim of the research is to determine in which aspects the three linguocultural communities exhibit similarity in the perception of women, and to what extent linguistic and cultural specificities influence differences in metaphorical conceptualisation.

Key words: women, proverbs, French language, Italian language, Serbian language.

1. Увод. Предмет овог истраживања чине француске, италијанске и српске пословице¹ о женама. У раду се анализирају пословице које садрже лексеме (фр.) *femme* / (ит.) *donna* / (срп.) *жена*. Ове лексеме полисемичне су у посматраним језицима и у примарном значењу упућују на 'одраслу особу женског пола; особу по полу супротну мушкарцу', док се у секундаром значењу односе на 'брачног друга женског пола; супругу' (РМС; TLF; TREC-CANI).² Осим тога, у француском језику³ издвојено је и неколико пословица са лексемом (*jeune*) *fille*⁴ ('девојка'), у италијанском са лексемом *moglie* ('жена, супруга'), а у српском са лексемама *девојка*, *женско* и *женски* (прид.). Пословице које не садрже наведене лексеме, него семантиком упућују на особе женског пола, нису предмет овог рада (нпр. (срп.) *Сћара кока, добра суја*).

¹ Према Јовановић Симић (2014: 10), пословице представљају врсту народног стваралаштва које се налази на пресеку поетског, реторичког и дидактичког текста. Ове сложене синтаксичке јединице су на структурном и семантичком плану завршене, потпуне реченице и функционишу као знаци предикације (Мршевић-Радовић 1987: 23–24).

² У овом истраживању у обзир је узето примарно и секундарно значење посматране лексеме.

³ У оквиру француске паремиологије се, осим пословица, које су углавном непознатог порекла и представљају део народне културе, издвајају и слични изрази који такође преносе неки савет или моралну поруку (нпр. максиме (*maximes*), које се повезују са познатим аутором и могу да буду субјективније од пословице; сентенце (*sentences*), које могу да буду формалније од пословице и такође се могу повезати са познатим аутором, изреке (*dictons*), које су народног и непознатог порекла и најчешће се односе на временске прилике, годишња доба или пољопривредне радове (исп. MALOUX 1960).

⁴ Анализиране су пословице у којима лексема (фр.) *fille* има секундарно значење 'људско биће женског пола' (TLF).

У истраживању се полази од семантичке анализе минималних контекста одабраних лексема, који указују на начин концептуализације жене у посматраним језицима.⁵

Циљ истраживања је да се когнитивно-концептуалном анализом пословица које се односе на жене у француском, италијанском и српском језику установи у којој мери су појмовне метафоре којима се женске особе концептуализују заједничке испитиваним језицима, а у којој мери културолошки позадински аспект и језичке специфичности утичу на разлике у метафоричком пресликавању.

2. ЈЕЗИЧКА СЛИКА СВЕТА КРОЗ ПРИЗМУ ПОЈМОВНИХ МЕТАФОРА. Језичка слика света настаје интеракцијом језика и културе и чини један од основних појмова у лингвокултурологији и когнитивној лингвистици. Концепти које припадници једне лингвокултуралне заједнице стварају су у великој мери засновани на колективном искуству на које утичу историја, менталитет, систем вредности, као и народна веровања, обичаји и фолклор. Према Бартмињском (BARTMIŃSKI 2009: 31), језичка слика света представља језичко-културну слику неког ентитета која је укорењена у друштву и која се реконструише анализом различитог етнолингвистичког материјала који подразумева фраземе, испитивања ставова изворних говорника, те пословице, као ситне форме усмене књижевности у којима су често присутни стереотипи (TREBJEŠANIN 2002).

Свођењем апстрактног на конкретно, говорници стварају нове концепте, упоређују већ постојеће и замењују их у метафоричним контекстима, те проучавање метафоре има кључно место како у когнитивној лингвистици, тако и у анализи језичке слике стварности (Поповић 2008: 45). За разлику од лексичке метафоре⁶, која се везује за једну лексему у контексту, механизам појмовне метафоре открива се из ширег контекста и састоји се у делимичном пресликавању појмовне структуре изворног домена, који је углавном чулно сазнатљив и добро познат, на циљни домен, који је најчешће чулно несазнатљив и апстрактан (KLIKOVAC 2004; KÖVECSES 2010; LAKOFF – JOHNSON 1980).⁷ Поједини аутори сматрају да се у основи сваке појмовне метафоре налази метонимија (нпр. BARCELONA 2003: 4; BREDIN 1984: 45).⁸ Лејкоф и Џонсон (1980: 36), између осталог, уводе као посебан случај метонимију ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ (нпр. Има много *добрих љава* на универзитету = интелигентних људи).⁹ Кевечеш (KÖVECSES 2004: 139–163; 2010: 195–213) истиче да су појмовне метафоре

⁵ У когнитивно-концептуалној анализи метафора полази се од семантике речи (најчешће глагола или придева) које су у најближем окружењу посматраних лексема, а не од значења целокупног исказа (исп. DROBNJAK – ŠULOVIĆ 2016).

⁶ Опширније о односу између лексичке и појмовне метафоре исп. Драгићевић (2010: 150–151).

⁷ Пресликавање у оквиру појмовне метафоре у фокус ставља један аспект неке појаве и може да нас спречи да сагледамо друге аспекте (KLIKOVAC 2004: 15–17; LAKOFF – JOHNSON 1980: 10; STANKIĆ-PRODANOVIĆ 2004: 139–140; 2008: 23).

⁸ Појмовна метонимија је когнитивни процес у којем један (изворни) концептуални ентитет омогућава менталну везу са другим (циљним) концептуалним ентитетом унутар истог домена.

⁹ У когнитивној семантици синегдоха се посматра као део метонимије (BARCELONA 2003: 4; KÖVECSES 2010: 179).

углавном универзалне, а да су евентуалне разлике условљене културним наслеђем и физичким окружењем. С друге стране, Вјежбицка (WIERZBIŃSKA 1986; 1999) сматра да се људске емоције различито концептуализују у језицима, а да су универзалне само компоненте од којих се концепти састоје.

Пословице представљају изузетно важан слој културног и вербалног наслеђа будући да на најнепосреднији начин откривају читав живот једног народа (Јовановић Симић 2014: 7). Ове језичке форме одликује концизност, језгровитост, као и метафоричка компонента у изражавању мисли и ставова (Кончаревић 2018: 165). Из генерације у генерацију пословицама се преносе народне мудрости, веровања и колективно искуство, те анализа овог језичког материјала чини неизоставан део реконструисања, изучавања и упоређивања језичких слика света различитих лингвокултуралних заједница.

Пословице „се тичу људи иако често изгледају површно као да се односе на друге ствари – краве, жабе или ножеве. Разумемо их јер нам нуде начине да схватимо сложене способности људских бића на основу тих других ствари” (LAKOFF – TURNER 1989: 166). Да бисмо схватили апстрактније аспекте везане за човека помоћу једноставнијих и разумљивијих особина типичних за бића „нижег” реда или предмета, користимо културни модел „велики ланац постојања” који подразумева строго дефинисану хијерархију свега што постоји у универзуму. На највишем нивоу налазе се људи са обележјима и понашањем вишег реда, као што су разум и моралност, следе животиње са инстинктивним обележјима и понашањем, потом биљке са биолошким својствима (боја, морфологија, начин на који биљке расту и развијају се) и понашањем (активности и процеси као што су цветање, упијање воде), те сложени предмети, који имају структурна обележја (на пример, кућа се састоји од различитих структурних делова, попут темеља и крова) и функционално понашање (попут обезбеђивања стабилности и заштите од падавина). На најнижем нивоу налазе се природне физичке ствари са природним физичким обележјима (на пример, висина и облик планине) и природним физичким понашањем (на пример, река изазива ерозију земљишта) (KÖVECSES 2010: 154).

Анализирајући пословице које се односе на чланове породице, Ристић и Лазић-Коњик (2020) и Стефановић (2009, 2012) скрећу пажњу на њихов значај у проучавању језичке слике света. Групишући семантички блиске пословице које се односе на особе женског пола у руском језику, Стефановић (2012) издваја биолошки домен, биолошко-социјални домен, социјални домен, психолошки домен, те домен свакодневног живота.

Бавећи се анализом тематске структуре пословица, Јовановић (2006а: 52–53; 2006б: 148–150) запажа да су пословице из српског паремиолошког фонда засноване на инваријантним паровима међусобно супротних суштина који се могу груписати у различите конструктивне типове.¹⁰ Резултати анализе француских и српских пословица (DROBNJAK et al. 2011) показују да је слика жене у француским пословицама донекле повољнија у односу на приказ жене у позадини српских пословица. Требјешанин (1985; 2002) истиче

¹⁰ Тематски парови који описују различите стране једне ствари, парови који представљају физички различите објекте који су међусобно повезани неким својствима и парови који представљају физички различите објекте који не могу опстати одвојено.

да српске народне пословице показују амбивалентан однос мушкарца према жени у српској патријархалној култури. Премда су стереотипи о жени најчешће негативни, у великој мери зависе од социјалних и биолошких улога жене. Сходно пословицама, у српском народу неповољан став се изражава према лепој жени, док се позитиван став исказује према мајци, која се сматра светицом, као и према доброј домаћици (TREBJEŠANIN 2002).

Резултати анализе метафора на примеру лексема којима се означавају жене у енглеском, француском, италијанском и српском жаргону (BAIDER – GESUATO 2003; ĐURIN – JOVANOVIĆ 2022; KÖVECSES 2006) показују да се жене често концептуализују као животиње. Осим тога, Ђурин и Јовановић (2022) долазе до закључка да већина жаргонске лексике наглашава физички изглед жена, њихове интелектуалне карактеристике, као и друштвено непожељне облике понашања. Кевечеш (2006) запажа да се жене у англо-америчком жаргону концептуализују као ствари, те метонимијом путем делова тела, одеће и карактерних особина. Међу карактеристикама које посебно одликују жене издваја се појам лепоте. Анализа језичке слике жене реконструисане асоцијативним пољима стимулуса (фр.) *femme* / (срп.) *жена* у француском и српском језику такође показује стереотипна очекивања о женским особинама (нпр. склоност ка улепшавању), и потврђује концептуализацију жена као ствари и животиња, као и метонимијско поимање путем делова тела, одеће и карактерних особина (MARČETA 2022a). Осим тога, резултати појединих истраживања указују на концептуализацију жена као проститутки (ĐURIN – JOVANOVIĆ 2022; KÖVECSES 2006; MARČETA 2022b).

3. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. Одабрана грађа груписана је на основу издвојених метафора којима се концептуализују жене¹¹, без намере да се у анализу укључе све постојеће пословице са посматраним лексемама. Грађа је ексцерпирана из општих речника и речника пословица француског, италијанског и српског језика, дневних и недељних новина и електронских медија.¹² Компаративно-контрастивном анализом биће установљено евентуално постојање лексичке и семантичке еквиваленције, под којом се подразумева да пословице имају исто значење и да садрже исту компоненту која означава особу женског пола. Циљ истраживања није да се установе преводни еквиваленти различите структуре.¹³

3.1. ЖЕНА И ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ

3.1.1. Жена се у појединим француским, италијанским и српским пословицама концептуализује као ПРЕДМЕТ.

Вредност жене мери се у зависности од особина које поседује. Сходно придевима који је описују, жена може да се поима као драгоцен предмет или као роба мале вредности.

¹¹ Семантика пословица није критеријум груписања грађе.

¹² Списак извора налази се на крају рада.

¹³ Уз француске и италијанске пословице које немају лексички и семантички еквивалент у српском језику, наведен је дослован превод. Сврха овог превода, који често има аграматичну структуру, јесте да допринесе уочавању метафора.

Жена која је у француским, италијанским и српским пословицама квалификована придевима *добра, њошћена, часна, вредна* концептуализује се као драгоценост, односно као роба која има велику или непроцењиву вредност будући да је посвећена мужу, породици и домаћинству:

- ЖЕНА ЈЕ ДРАГОЦЕН ПРЕДМЕТ

(фр.) *Une femme vertueuse est la couronne de son mari* ('Часна жена је круна свог мужа.') / (ит.) *La buona moglie è corona del marito*. ('Добра жена је круна мужа.')

Постоје и библијске пословице (фр.) *Une femme vertueuse est la couronne de son mari, mais celle qui fait honte est comme la carie dans ses os* ('Часна жена је круна свог мужа, а она која срамоти је као трулеж у његовим костима.') / (ит.) *La donna virtuosa è la corona di suo marito, ma quella che fa vergogna è come un tarlo nelle sue ossa* ('Часна жена је круна свог мужа, а она која срамоти је као црв у његовим костима.') у којима се изражава супротност између часне жене, која се концептуализује као драгоцен предмет који припада мужу и срамне жене, која се пореди са болешћу у костима свог мужа.

(ит.) *La donna di casa è tesoro*. ('Домаћица¹⁴ је благо.')

(ит.) *Donna nobile per natura è un tesoro che sempre dura*. ('Жена племените нарави је благо које увек траје.')

(срп.) *Вредна жена је највеће благо*.

- ЖЕНА ЈЕ РОБА КОЈА ИМА ВЕЛИКУ ВРЕДНОСТ

(фр.) *Femme bonne vaut une couronne*. / (ит.) *Donna buona vale una corona*. ('Добра жена вреди круну.')

(ит.) *Donna leale gran tesoro vale*. ('Поштена жена, велико благо вреди.')

(срп.) *Добра жена златна вреди*.

У наредном примеру се унутар исте пословице генеришу две метафоре. Док је вредност добре жене непроцењива, лоша жена нема велику вредност:

- ЖЕНА ЈЕ РОБА КОЈА ИМА НЕПРОЦЕЊИВУ ВРЕДНОСТ И ЖЕНА ЈЕ РОБА КОЈА ИМА МАЛУ ВРЕДНОСТ / НИСКУ ЦЕНУ

(срп.) *Најгора жена ваља њедесет њроца, а добра се никаквим асџрама њла- њињи не може*.¹⁵

Поједине пословице указују на обичај да се жене удају уз мираз. Жена може да се поистовети са робом која није довољно вредна, те стога захтева материјалну надокнаду:

- ЖЕНА ЈЕ РОБА КОЈА ИМА ВРЕДНОСТ САМО УЗ МИРАЗ

(фр.) *Fille maigre et dot grasse, à chaque jeune homme plaît*. ('Мршава девојка и дебео мираз, сваком младићу прија.')

(фр.) *Même laide, si elle a des écus, une jeune fille trouve à se marier*. ('Ако има новчића / новца, млада девојка ће се удати иако је ружна.')

(срп.) *Мираз девојку удаје*.

(срп.) *Не удаје се ни једна (једина) девојка без њрђије нињи и један њој иде без књње у цркву*.

¹⁴ *Donna di casa* односи се на жену која воли да брине о дому и породици (TRECCANI).

¹⁵ Јовановић (2006б: 151) ову пословицу убраја у инваријантан пар 'добро – рђаво / зло'.

Уколико жена нема новца нити мираза, она мужу представља само обавезу и терет:

- ЖЕНА ЈЕ ДУГ¹⁶

(фр.) *Qui épouse la femme, épouse les dettes.* ('Ко ожени жену, ожени дугове.')

Сходно наредним пословицама, и за жене и за мушкарце женска лепота је веома важна, али не и подједнако вредна:

- ЖЕНСКА ЛЕПОТА ЈЕ ВРЕДНА И ЖЕНСКА ЛЕПОТА ЈЕ БЕЗВРЕДНА

(срп.) *Девојку лице угаје.*

Како Јовановић (2006а: 254–255) истиче, „лице и мираз симболизују два својства битна за добру прођу удавача у патријархалном друштву”. Сходно томе, сматра се да жена има корист од своје лепоте. С друге стране, иако се у француским пословицама истиче да мушкарци такође бирају жену према лепоти, саветује им се да то не чине јер женска лепота (сама за себе) мушкарцима не доноси никакву корист:

(фр.) *Beauté de femme n'enrichit homme.* ('Женска лепота не обогаћује мушкарца.')

(фр.) *Épouse la femme et non son visage.* ('Ожени се женом, а не њеним лицем.')

У следећем примеру уочљив је омалажавајући, својински однос мушкарца према жени, изражен у српској патријархалној култури¹⁷:

- ЖЕНА ЈЕ СВОЈИНА КОЈА СЕ СТИЧЕ

(срп.) *Жену и издерану кају ласно је сїећи.*

Поседнички однос мушкарца према жени у пословицама није својствен само српском језику, него се уочава и у француском и италијанском, о чему сведоче пословице исте семантике са појединим разликама у компонентама:

- ЖЕНА ЈЕ ВЛАСНИШТВО МУЖА КОЈЕ НЕ ТРЕБА ПОСУДИТИ

(фр.) *Femme, livre et cheval ne se prêtent pas.* / (ит.) *Nè cavalo, nè libri, nè dona, no se impresta na mona.* / (срп.) *Жену, љушку и коња може човек љоказати, али у наручје не давати.*¹⁸

- ЖЕНА ЈЕ ОДЕВНИ ПРЕДМЕТ

У наредној француској пословици приметна је игра речи будући да се глагол *accrocher* употребља у примарном значењу 'окачити, закачити нешто на куку', док је једно од секундарних значења 'привући себи; добити нешто'¹⁹:

(фр.) *Belle fille et méchante robe trouvent toujours qui les accroche.* ('Лепа девојка и отрцана хаљина увек имају ко да их окачи.')

¹⁶ Под дугом се подразумева оно *шїио* је узетїо или *даїио* на зајам (обично новац) (РМС).

¹⁷ Исп. ТРЕБЕШАНИН (2002).

¹⁸ Док сходно француској и италијанској пословици не треба позајмити жену, *књију* ни коња, у српској пословици се истиче да не треба позајмити жену, *љушку* ни коња.

¹⁹ Нпр. *Cette fille aura bien de la peine à accrocher un mari.* ('Ова девојка ће тешко да ухвати мужа.')(TLF).

У корпусу посматраних језика проналазимо пословице које садрже негативне стереотипе који се приписују женама, као што су брбљивост и ограничена памет. Женски језик представља важно оружје за жену:

- ЖЕНСКИ ЈЕЗИК ЈЕ МАЧ

(фр.) *La langue des femmes est leur épée et elles ne laissent pas rouiller.* (‘Женски језик је њихов²⁰ мач и не дозвољавају му да рђа.’)

У српском језику постоји пословица сличне семантике са елементима националне историје:

(срп.) *Гори је женски језик но Турска сабља.*

- ЖЕНСКА ПАМЕТ ЈЕ ПРОСТОРНО КРАТКА

(ит.) *Le donne hanno capelli lunghi e cervello corto.* / (срп.) *У жене је гуља коса, а крајка њамеј.*

Како Продановић-Станкић (2009: 80) истиче, када је реч о стереотипима у култури, један представник дате категорије метонимијом означава читаву категорију. У овим пословицама уочава се устаљена ментална веза између дужине косе, која се сматра симболом женске лепоте, и недостатка памети који се конкретизује кроз појам ограничене физичке дужине.²¹ Ова пословица појављује се и у другим језицима, али није пронађена у француском корпусу. Заиста, резултати изучавања асоцијативних поља стимулуса *жена* у француском и српском језику показују одсуство учесталог српског одговора (*гуља*) *коса* у француском корпусу (МАРЋЕТА 2022а). Ови резултати указују на стереотипну перцепцију женске лепоте која се у српском друштву повезује са (дугом) косом, али и на могућ утицај пословице на асоцијативне одговоре српских испитаника.

3.1.2. Поједини примери упућују на онтолошку метафору ЖЕНА ЈЕ МАТЕРИЈА која се конкретизује кроз различите подметафоре. Под материјом се подразумева појам који у природним наукама има две манифестације. Једна форма представља супстанцу, која се у природи може пронаћи у чврстом, течном и гасовитом стању, док друга форма представља физичко поље, које углавном има таласне карактеристике (нпр. електромагнетно или гравитационо поље). У наредном примеру концептуализација жене укључује обе наведене форме физичке материје будући да се женска природа разуме помоћу карактеристика ВОДЕНОГ ТАЛАСА, што је у пословици лексички реализовано путем глагола *affondare* (‘потопити’) и *sostenere* (‘подржати’). Сходно томе, жена има способност да нас потопи или да нас подржи:

- ЖЕНА ЈЕ ВОДЕНИ ТАЛАС

(ит.) *La donna è come l'onda²², o ti sostiene o ti affonda.* (‘Жена је као талас, или те подржава или те потопи.’)

²⁰ Који припада женама.

²¹ У француском, италијанском и српском језику постоје еквивалентни фраземи (фр.) *esprit court; intelligence courte* / (ит.) *di mente corta* / (срп.) *бијии крајике њамејии* у којима ограничена физичка дужина упућује на ограничену умну способност.

²² У првом делу пословице уочава се поређење, док се у другом делу пословице уочава појмовна метафора изражена глаголима *подржати* и *попотопити*.

Као и у италијанској пословици, у наредној српској пословици жена има способност да подржава. Међутим, у српском примеру жена се концептуализује као ЧВРСТА МАТЕРИЈА која подупире кућу. Ова пословица изражава позитиван однос према улози жене у кући и породици:

- ЖЕНА ЈЕ ТЕМЕЉ КУЋЕ

(срп.) *Не сѣоји кућа на земљи, нећо на жени.*

3.1.3. Жена, као биће са „вишег” нивоа, схвата се преко особина и начина опхођења према бићима која се налазе на „нижем” нивоу. Ова група садржи пословице у којима се према жени опходи с ниподаштавањем и презиром.

У три посматрана језика постоје пословице у чијим позадинским сликама проналазимо насиље и поседнички однос према женама. Француска пословица *Il est permis de battre sa femme, mais il ne faut point l'assommer* (‘Дозвољено је тући своју жену, али је не смете премлатити / убити’) сведочи о некадашњем обичајном праву према којем се у француским провинцијама дозвољавало мужевима да туку своје жене до одређене мере (DROBNJAK et al. 2011).

Однос према женама пореди се са лошим третирањем животиња. Експлоатација животиња може се тумачити као једна од манифестација патријархалне културе, а третман према животињама повезан је са објективизацијом жена у том друштву.²³

Када се жена поима као животиња²⁴, једини језик који разуме су батине (BOGGIONE 2006). Сходно наредним пословицама, муж треба да туче своју жену као што туче и животињу, чији је власник, како би била послушна:

- ЖЕНА ЈЕ БИЋЕ КОЈЕ ТРЕБА ТУЋИ КАО ЖИВОТИЊУ

(ит.) *La carne di donna viene meglio se bastonata.* (‘Женско месо је најбоље када се батина’).

(фр.) *A mauvais cheval les éperons, à mauvaise femme le bâton.* (‘Лошем коњу мамузу, лошој жени батину / штап.’) / (ит.) *Al cavallo lo sprone, alla donna il bastone.* (‘Коњу мамузу, жени батину / штап.’) / (срп.) *Боја и вола моли, а жену и коња угри.*²⁵

(ит.) *La donna è come il baccalà: più la batti e più buona diventa.* (‘Жена је као бакалар: што је више тучеш, она постаје боља.’)

(срп.) *Жену, гецу и ња треба бићи и хранићи.*

Различите животиње употребљене су да дочарају женску неверност:

- ЖЕНА ЈЕ НЕМОРАЛНО БИЋЕ

У наредним пословицама, према жени се такође опходи као према животињи у власништву. Уколико муж превише често води жену са собом и даје јој превише слободе, она ће постати неморална и промискуитетна:

²³ Опширније исп. Адамс (1990).

²⁴ Метафора људи су животиње представља универзалну метафору (STANKIĆ-PRODANOVIĆ 2004; 2008; KÖVECSÉS 2010, 2005).

²⁵ Занимљиво је да се насупрот другом делу пословице, у првом делу истиче позитиван однос према воловима. Могуће је да овакав однос проистиче из чињенице да су се волови употребљавали за најтеже послове у пољопривреди, која је традиционално била најзаступљенија привредна грана међу становништвом.

(фр.) *Abreuver son cheval à tous gués, mener sa femme à tous festins – De son cheval on fait une rosse, et de sa femme une catin* ('Напој коња на сваком извору, води жену на сваку гозбу – Од коња направиш рагу, а од жене блудницу') / (ит.) *Chi mena la moglie a ogni festa, e dà bere al cavallo a ogni fontana, in capo all'anno il cavallo è bolso, e la moglie è la putana* ('Ко води жену на сваку гозбу и даје свом коњу да пије на свакој чесми, на крају године коњ ће бити рага, а жена блудница.')

Док је пас животиња која је одана човеку, жена му је неверна:

(фр.) *On peut compter sur la fidélité de son chien jusqu'au dernier moment et sur celle de sa femme jusqu'à la première occasion.* ('Можете рачунати на оданост свог пса до последњег тренутка и на верност своје супруге до прве прилике.')

Жена се поима као животиња коју је тешко задржати:

(срп.) *Ско зечева је лакше сачувајти него једну жену.*

3.1.4. У сва три језика издвајају се метафоре засноване на метонимијском односу ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ. Ова група обухвата пословице у којима се о жени говори с поштовањем:

- ЖЕНА ЈЕ ДЕО ТЕЛА

(фр.) *L'homme est la tête, la femme est le cou.* / (ит.) *L'uomo è la testa e la donna il collo.* / (срп.) *Мушкарац је глава, али жена је врат.*

(фр.) *Le mari est la tête, la femme est le cœur.* / (срп.) *Муж је глава, а жена срце куће.*

Премда се мушкарац у наведеним пословицама поима као глава, која симболизује интелектуалну моћ и представља мушкараца као вођу породице, жена такође има важну улогу у кући. С једне стране, жена се поима као врат, што значи да управља главом и подржава је, чиме се истиче међусобна подршка брачних другова, док је, с друге стране, представљена као срце куће, што упућује на значај жене у одржавању топлоте и хармоније у породичном окружењу.

- ЖЕНА ЈЕ САСТАВНИ ДЕО МУШКАРЦА

(фр.) *La femme est la moitié de l'homme.* / (срп.) *Жена је пола човека.*

Француска и српска пословица упућују на важну улогу коју жена има у животу мушкараца будући да чини саставни део његовог тела.

3.1.5. Метафору ЖЕНА ЈЕ ПРИРОДНА ПОЈАВА чине пословице којима се женска природа дочарава кроз карактеристике природних феномена. Женска природа поима се као променљива и непредвидива.

Жена има способност да се мени попут месеца²⁶:

- ЖЕНА ЈЕ МЕСЕЦ

(фр.) *Femme varie comme la lune, aujourd'hui claire, demain brune.* ('Жена се мења као месец, данас светла, сутра тамна') / (ит.) *Donna e luna, oggi serena e domani bruna.* ('Жена и месец, данас ведрa, сутра мрачна.')

²⁶ Упркос поређењу које се јавља у посматраним пословицама, жени се путем глагола *мениши*, као и путем придева *свејло* и *шамно*, који карактеришу периодичан циклус месечевих мена, кроз појмовну метафору приписују карактеристике месеца.

(фр.) *Temps et vent, et femme et fortune, changent autant comme la lune.* (‘Време и ветар, жена и срећа, мењају се колико и месец’) / (срп.) *Не веруј жени, јер се као месец мени.*

У наредним примерима жена има моћ да сруши физички објекат као што је кућа. Сходно томе, жена се поима као физичка сила која, на пример, може да потиче од земљотреса или друге појаве која је способна да физички уништи објекат:

- ЖЕНА ЈЕ РАЗОРНА СИЛА

(фр.) *Les femmes font et défont les maisons.* (‘Жене граде и уништавају / руше куће.’)

У првом делу француске пословице уочава се и метафора ЖЕНА ЈЕ ГРАДИТЕЉКА.

(срп.) *Кад се женско роди, кућа се руши.*

Премда жена у наведеној српској пословици није агенс, њено рођење има толико снажно дејство да доводи до рушења куће.

У наредној италијанској пословици, жени се приписују особине које има сенка:

- ЖЕНА ЈЕ СЕНКА

(ит.) *La donna è come l'ombra: se l'inseguì ti scappa, se scappi t'insegue.* (‘Жена је попут сенке: ако јуриш за њом, бежи; ако бежиш, јури те.’)

4. ЗАКЉУЧАК. Резултати анализе корпуса показују да се жена у посматраним језицима поима као ПРЕДМЕТ, МАТЕРИЈА и ПРИРОДНЕ ПОЈАВЕ. Осим тога, жена се концептуализује кроз особине бића „нижег” нивоа, као и метонимијом путем делова тела. Ови резултати у складу су са резултатима бројних истраживања који указују на поимање жена као одеће, делова тела и животиња (BAIDER – GESUATO 2003; ĐURIN – JOVANOVIĆ 2022; KÖVECSES 2006; MARČETA 2022a). Путем ових метафора, апстрактнији аспекти везани за жену (карактерне особине, улога у кући и породици, однос према женама итд.) разумеју се помоћу једноставнијих и разумљивијих особина које су типичне за бића „нижег” реда или предмете и природне феномене (KÖVECSES 2010: 154; LAKOFF – TURNER 1989: 166).

Анализа грађе јасно указује на смисаони раскол пословица о жени у сва три посматрана језика. Поједине пословице посматраног корпуса указују на позитивно поимање жене у три лингвокултуралне заједнице. Тако се, на пример, у оквиру појмовне метафоре ЖЕНА ЈЕ ПРЕДМЕТ добра жена концептуализује као ДРАГОЦЕНАСТ (нпр. (фр.) *Femme bonne vaut une couronne.* / (ит.) *Donna buona vale una corona*; (срп.) *Добра жена златна вређа.*), у оквиру метафоре ЖЕНА ЈЕ МАТЕРИЈА концептуализује се као ВАЖАН ДЕО КУЋЕ (нпр. (срп.) *Не стоји кућа на земљи, већ на жени.*), док се у оквиру метонимије ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ издвајају пословице у којима жена има велики значај за породицу и мушкарца и чини њихов саставни ДЕО (нпр. (фр.) *La femme est la moitié de l'homme.* / (срп.) *Жена је пола човека.*). С друге стране, негативна концептуализација жене уочава се кроз примере којима се жена поима као ВЛАСНИШТВО (нпр. (срп.)

Жену и издерану кају ласно је сīећи.). Посебно презрив и агресиван однос према женама уочљив је у пословицама у којима се према жени опходи као према животињи како би била послушна ((фр.) *A mauvais cheval les éperons, à mauvaise femme le bâton* / (ит.) *Al cavallo lo sprone, alla donna il bastone.* / (срп.) *Боја и вола моли, а жену и коња удри.*). Осим тога, резултати анализе корпуса показују да се у појединим пословицама женска природа схвата као непредвидива и промењива. Тако се у оквиру појмовне метафоре ЖЕНА ЈЕ МАТЕРИЈА, жени приписују особине воденог таласа који може да потопи и подржи ((ит.) *La donna è come l'onda, o ti sostiene o ti affonda.*), а у оквиру метафоре ЖЕНА ЈЕ ПРИРОДНА ПОЈАВА ЖЕНА ГРАДИ И РУШИ КУЋЕ ((фр.) *Les femmes font et défont les maisons.*) или се периодично мени као месец ((фр.) *Femme varie comme la lune, aujourd'hui claire, demain brune.* / (ит.) *Donna e luna, oggi serena e domani bruna.*).

За разлику од асоцијативних одговора француских и српских испитаника на реч-стимулус *жена*, који се у највећем броју случајева односе на примарно значење ове лексеме (MARČETA 2022a), анализа пословица показује да у великом делу посматраног корпуса сва три језика лексема *жена* упућује на своје секундарно значење и повезује се са кућом, домаћинством и односом према супругу. Од укупно 56 анализираних пословица, лексичко и семантичко поклапање у три језика присутно је у само 3 случаја, док је у два језика запажено у 10 примера (француски / италијански – 5, француски / српски – 3, италијански / српски – 2). Узимајући у обзир ова преклапања, анализирани корпус чини 40 различитих примера метафора сврстаних у 20 група. Премда су лексичка и семантичка подударана у три језика ретка, бројни примери пословица издвојеног корпуса који нису обавезно еквиваленти, али су исказани истом појмовном метафором указују на сличности у концептуализацији жене у три лингвокултуралне заједнице (нпр. (ит.) *Donna nobile per natura è un tesoro che sempre dura*; (срп.) *Вредна жена је највеће благо.*).

Анализа такође показује да посматрани језици понекад користе себи својствене слике како би изразили метафорички концепт и приближили га говорницима у складу са историјским, језичким и културолошким особеностима (нпр. (ит.) *La donna è come baccalà: più la batti e più buona diventa*; (срп.) *Гори је женски језик но Турска сабља.*).

Резултати истраживања показали су да се поједини концепти остварују кроз различите појмовне метафоре. Тако се, на пример, метафорично повезивање жене са појмом материјалне вредности конкретизује кроз специфичне реализације, односно путем концептуализације жене као: ДРАГОЦЕНОГ ПРЕДМЕТА (нпр. (фр.) *Une femme vertueuse est la couronne de son mari.* / (ит.) *La buona moglie è corona del marito.*), као РОБЕ КОЈА ИМА ВЕЛИКУ ВРЕДНОСТ (нпр. (фр.) *Femme bonne vaut une couronne.* / (ит.) *Una brava donna vale una corona*; (срп.) *Добра жена златна вреди.*), те као ДУГА (нпр. (фр.) *Qui épouse la femme, épouse les dettes.*). Концепт лепоте, који истиче добробит ове физичке особине за удају, али и упозорава на опасност оне који са женама ступају у брак, остварује се кроз појмовне метафоре ОДЕВНИ ПРЕДМЕТ (нпр. (фр.) *Belle fille et méchante robe trouvent toujours qui les accroche.*) и ЖЕНСКА ЛЕПОТА ЈЕ (БЕЗ)ВРЕДНА (нпр. (фр.) *Beauté de femme n'enrichit homme*; (срп.) *Девојку лице угаје.*).

ИЗВОРИ

- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.
- СТЕФАНОВИЋ КАРАЦИЋ, Вук. *Српске народне ђословице и групе различне као оне у обичај узетје ријечи – изгао их Вук Сѣеф. Караџић*. Беч: Штампарија Јерменскога манастира, 1849.
- *
- BOGGIONE, Valter. *Chi dice donna... 3587 proverbi sull'amore, il matrimonio, il tradimento, la gelosia...* UTET, 2005.
- ARTHABER, Augusto. *Dizionario comparato di proverbi e modi proverbiali, italiani, latini, francesi, spagnoli, tedeschi, inglesi e greci antichi, con relativi indici sistematico-alfabetici; supplemento ai dizionari delle principali lingue moderne ed antiche*. Milano: Hoepli editore, 1900.
- DAF: *Dictionnaire de l'Académie française, neuvième édition, version informatisée*. <<http://artfl.atilf.fr/dictionnaires/ACADEMIE/index.htm>> 10. 04. 2023.
- MALOUX, Maurice. *Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes*. Paris: Larousse, 1960.
- PROVERBI ITALIANI. <www.homolaicus.com/linguaggi/proverbi> 18. 05. 2023.
- PROVERBI SULLA FAMIGLIA. <<http://www.locuta.com/proverbi2.htm>> 07. 06. 2023.
- QUARTU, Monica. *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Hoepli, 2010. <<http://dizionari.corriere.it/dizionario-modi-di-dire>> 10. 04. 2023.
- REY, Alain, Sophie CHANTREAU. *Dictionnaire des expressions et locutions*. Paris: Le Robert, 2007.
- TLF: *Trésor de la langue française informatisé*. <<http://atilf.atilf.fr>> 23. 04. 2023.
- TRECCANI: *Vocabolario Treccani*. <<https://www.treccani.it/vocabolario/>> 10. 04. 2023.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српској језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- ЈОВАНОВИЋ, Јелена. *Књија српских народних ђословица I, II*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 2006а.
- ЈОВАНОВИЋ, Јелена. *Синијакса и синијискија српских народних ђословица I, II*. Београд: Јасен, 2006б.
- ЈОВАНОВИЋ Симић, Јелена. Хумане поруке народних пословица. *Узданица* XI/2 (2014): 7–20.
- КОНЧАРЕВИЋ, Ксенија. *Језик и култура: славистијска ђерсијектџива*. Београд: Јасен, 2018.
- МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеолошке ђајолско-именичке синијајме у савременом српско-хрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1987.
- ПОПОВИЋ, Људмила. *Језичка слика сѣварносѣи: којнијивни асијектѣ конѣрасѣивне анализе*. Београд: Филолошки факултет, 2008.
- РИСТИЋ, Стана, Ивана ЛАЗИЋ-КОЊИЋ. *Којнијивни ѣравац у српској еѣнолинијивисијици – ѣочеци развоја и акѣуелни ѣроблеми*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2020.
- СТЕФАНОВИЋ, Марија. О пословицама у проучавању језичке слике света (на материјалу руског и српског језика). *Годишњак Филозофској факултѣија у Новом Саду* 34/1 (2009): 31–42.
- СТЕФАНОВИЋ, Марија. *Језичка слика ѣородице у руском и српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012.

*

- ADAMS, Carol. *The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory*. Bloomsbury Revelations, 1990.
- BAIDER, Fabienne, Sara GESUATO. Masculinist Metaphors, Feminist research. *Metaphorik* 5 (2003): 6–35. <<http://metaphorik.de/05/baidergesuato.pdf>> 18. 05. 2023.
- BARCELONA, Antonio. Introduction. The cognitive theory of metaphor and metonymy. Antonio Barcelona (ed.). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2003, 1–31.
- BARTMIŃSKI, Jerzy. Aspects of Cognitive Ethnolinguistics. Edited by Jörg ZINAKEN. London: Equinox Publishing, 2009.
- BREDIN, Hugh. Metonymy. *Poetics Today* 5/1 (1984): 45–58.

- DROBNJAK, Dragana, Snežana GUDURIĆ, Ana TOPOLJSKA. La femme dans les proverbes français et serbes. Georgeta Rață (ed.). *Academic Days of Timișoara: Language Education Today*. Cambridge Scholars Publishing, 2011, 132–143.
- DROBNJAK, Dragana, Ksenija ŠULOVIĆ. *Lingvokulturološki triptih*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2016.
- DURIN, Tatjana, Ivan JOVANOVIĆ. Geese, Planks and Sluts: Semantic Derogation of Women in French and Serbian Slang. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini* 52/1 (2022): 77–94. <<https://doi.org/10.5937/zrffp52-29800>>
- KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.
- KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor and emotion: language, culture, and body in human feeling*. Cambridge University Press. Maison des Sciences de l'Homme and Cambridge University Press, 2004.
- KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor in culture: Universality and variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. <<https://doi.org/10.1017/CBO9780511614408>>
- KÖVECSES, Zoltán. Metaphor and ideology in slang: the case of woman and man. *Revue d'Études Françaises* 11 (2006): 151–166.
- KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor. A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press, 2010.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago, London: The University Press of Chicago Press, 1980.
- LAKOFF, George, Mark TURNER. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press, 1989.
- MARČETA, Jovana. Linguistic picture of woman in French and Serbian. *Review of Cognitive Linguistics* 20/2 (2022a): 384–411. <<https://doi.org/10.1075/rcl.00116.mar>>
- MARČETA, Jovana. Žene i muškarci u srpskoj i francuskoj frazeologiji. Snežana Gudurić, Jasmina Dražić, Marija Stefanović (ur.). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru (Tematski zbornik)* 10(1). Novi Sad: Filozofski fakultet, 2022b, 97–106.
- PRODANOVIĆ-STANKIĆ, Dijana. Metafore s nazivima životinja u engleskom i srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 47/1–2 (2004): 131–145.
- PRODANOVIĆ-STANKIĆ, Dijana. *Životinje u poslovicama na engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2008.
- PRODANOVIĆ-STANKIĆ, Dijana. Pojmovna metonimija i metafora u značenjima lekseme *srce* u srpskom jeziku. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 34/1 (2009): 77–87.
- TREBJEŠANIN, Žarko. Stereotip o ženi u srpskoj kulturi. *Nova srpska politička misao* (2002): 91–105.
- TREBJEŠANIN, Žarko. Predstava žene u srpskim narodnim poslovicama. *Psihologija* (1985): 87–103.
- WIERZBICKA, Anna. Human Emotions: Universal or Culture-Specific?. *American Anthropologist, New Series* 88/3 (1986): 584–594.
- WIERZBICKA, Anna. *Emotions across Languages and Cultures, Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Jovana Marčeta

CONCEPTUALISATION OF WOMAN IN FRENCH, ITALIAN, AND SERBIAN PROVERBS

Summary

In this paper, the cognitive-conceptual method is used to analyse and compare proverbs concerning women in the French, Italian, and Serbian languages. The aim is to identify similarities and differences in the conceptual metaphors used within these proverbs to conceptualise women. The results of the analysis indicate that women in the observed languages are most commonly conceptualised as OBJECTS, SUBSTANCES, and NATURAL PHENOMENA. In addition, woman is conceptualised through the characteristics of “lower” level beings, as well as through body part metonymy. Out of 40 analysed metaphor examples, lexical and semantic correspondence in the three languages is present in only three cases. Nevertheless, the analysis shows that numerous proverb examples of different semantics are expressed using the same conceptual metaphor (e.g., (Fr.) *Les femmes font et défont*

les maisons and (Sr.) *Kad se žensko rodi, kuća se ruši*). Furthermore, the results show that the observed languages sometimes use their own distinct images to express metaphorical concepts, adapting them to speakers in accordance with historical, linguistic, and cultural specificities.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет (научни сарадник)
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
jovana.marceta@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 30. августа 2023;
прихваћено: 26. октобра 2023)

Иван Милошевић
Тијана Весић Павловић

СХЕМАТСКА СТРУКТУРА ПРОСТОРНИХ ЗНАЧЕЊА ФРАЗНИХ ГЛАГОЛА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА СА ПАРТИКУЛОМ *OUT* И ГЛАГОЛА СРПСКОГ ЈЕЗИКА СА ПРЕФИКСОМ *ИЗ-*

Предмет рада је мотивисаност просторних значења српских глагола са префиксом *из-* посматрана из угла методолошког апарата развијеног за испитивање значења енглеских фразних глагола са партикулом *out*. Циљ рада је да утврдимо да ли се и у којим аспектима схематске структуре које леже у основи просторних значења глагола са префиксом *из-* поклапају са структурама које мотивишу просторна значења фразних глагола који садрже партикулу *out*. На основу спроведене анализе дошли смо до закључка да је степен поклапања сликовносхематске структуре која мотивише просторна значења посматраних глагола у оба језика висок и да примарно извире из појмовно-семантичког оквира њихових саставних компоненти – партикуле *out* у енглеском језику и префикса *из-* у српском језику.

Кључне речи: фразни глаголи са партикулом *out*, глаголи са префиксом *из-*, просторна значења, когнитивнолингвистички приступ, српски језик, енглески језик.

This paper deals with the semantic motivation of the spatial meanings of Serbian verbs with the prefix *из-*, observed from the viewpoint of the methodological framework developed for analysing the meaning of English phrasal verbs with the particle *out*. We aim at determining whether and in what aspects the schematic structures that underlie the spatial meanings of the verbs with the prefix *из-* overlap with the structures that motivate the spatial meanings of phrasal verbs containing the particle *out*. Based on the conducted analysis, it may be concluded that the extent of overlap of the image-schematic structure that motivates the spatial meanings of the observed verbs in both languages is high and that it primarily stems from the conceptual-semantic framework of their constituent components – the particle *out* in English and the prefix *из-* in Serbian.

Key words: phrasal verbs with the particle *out*, verbs with the prefix *из-*, spatial meanings, cognitive linguistic approach, Serbian language, English language.

1. Увод. Међу многим специфичностима које је когнитивнолингвистички теоријско-методолошки оквир донео у проучавању семантичких феномена јесте и другачији приступ испитивању значења фразних глагола у енглеском језику у односу на традиционални. Традиционални приступ подразумевао је арбитарност значења ових глагола, њихову некомпозиционалност, нетранспарентност и несистематичност, што је директна последица посматрања ових језичких јединица искључиво кроз припадност самом језику. За разлику од традиционалног, когнитивнолингвистички приступ проучавању фразних глагола нагласио је њихову припадност појмовно-језичком систему, (делимичну) мотивисаност, (делимичну) композиционалност, фокус на семантици и систематичност (Милошевић 2016: 8). Конкретније речено, у когнитивносемантичком приступу проучавању значења, фразни глаголи почели су да се посматрају као спој саставног глагола и саставне партикуле,

а њихово значење као мотивисано различитим сликовно-схематским трансформацијама и когнитивним механизмима попут појмовне метафоре и метонимије.

Уследиле су бројне анализе мотивисаности значења фразних глагола са различитим партикулама у овом методолошком оквиру (нпр. HAMPE 2000; LINDNER 1981; MORGAN 1997; RUDZKA-OSTYN 2003; YEAGLE 1983). Убрзо је уочена и могућност анализе мотивисаности значења глагола са префиксима у словенским језицима на сличан начин, почев од рада Л. Јанде (JANDA 1984). Студије су показале да се значење префикса у овим глаголима такође може анализирати као делимично мотивисано сликовним схемама и конфигурацијама, те да префикси нису семантички празне јединице и пуко средство перфективизације, већ да се њихова значењска структура може тумачити кроз призму концептуализације значења и последично представити као зракаста структура међусобно повезаних значења која извиру из прототипа (BELAJ 2008; GIORA 1997, GIORA – GUR 2003; Кликовац 1998, 2012; ŠARIĆ 2011, 2014).

У овом раду усмеравамо се на мотивисаност просторних значења српских глагола са префиксом *из-* из угла теоријског оквира развијеног за испитивање значења енглеских фразних глагола са партикулом *out*. Користимо методолошки апарат за анализу фразних глагола са овом партикулом заснован на теоријској подлози когнитивне лингвистике (LINDNER 1981), примењен и допуњен у студији И. Милошевића (MILOŠEVIĆ 2016), како бисмо механизме ове анализе применили у истраживању просторних значења српских глагола са префиксом *из-*. Општи циљ рада је да утврдимо да ли се и у којим аспектима схематске структуре које леже у основи просторних значења глагола српског језика са префиксом *из-* поклапају са схематским структурама које мотивишу просторна значења фразних глагола енглеског језика који садрже партикулу *out*. Може се претпоставити да ће постојати сличности у овом погледу, будући да префикс *из-* у српском језику и партикула *out* у енглеском представљају лексичке јединице којима се означава однос садржавања. Сликовна схема САДРЖАВАЊА представља једну од основних сликовних схема (в. JOHNSON 1987; LAKOFF – JOHNSON 2003[1980]) и изражава однос између садржаног објекта и садржатеља; налази се у основи многих метафоричких проширења, на пример, код предлога српског и енглеског језика које имају значење садржавања (KLIKOVAC 2000).

2. Теоријски оквир. Специфичност когнитивносемантичког приступа анализи значења фразних глагола огледа се у томе што се истиче мотивисаност значења различитим сликовно-схематским трансформацијама које извиру из партикуле. Према типологији коју је развио Л. Талми (TALMY 1983; 2000), партикуле, као и префикси, спадају у категорију сателита, чије се значење тумачи кроз призму *схематизације*, која је кључна за организацију просторних односа које те језичке јединице реализују. Овакав појмовни однос, који у то време у својим анализама примењују и С. Линднер (LINDNER 1981) и Л. Јанда (JANDA 1984), а касније и многи други аутори који користе овај теоријски оквир, темељи се на постојању *проспирних сцена*, чије појмовно-језичке релације посматрамо кроз фигуру/трајектор, који представља примарни објекат (издваја се за примарни фокус, мањи је, покретан и постаје изразитији)

са једне стране, и основу/оријентир, који представља секундарни објекат (фиксиран, већи, геометријски сложенији и од мањег је значаја), са друге стране. У сличном духу, за анализу значења оваквих језичких елемената користи се профилисање (LANGACKER 1987), које подразумева проучавање односа између профила, тј. појма који се наглашава, и базе, тј. објекта на основу кога разумемо први појам (LANGACKER 1987: 183–189); даље, однос између профила и базе повезује се са појмовним односом фигуре и основе, у оквиру кога се успостављају просторне сцене на основу којих се тумаче појмовно-језички односи (TALMY 1983, 2000). У нашој анализи, паралелно са појмовима ТРАЈЕКТОР и ОРИЈЕНТИР користимо појмове САДРЖАНИ ОБЈЕКАТ (CO) и САДРЖАТЕЉ (C), с обзиром на то да су предмет наше анализе лексичке јединице чије значење директно извире из схеме САДРЖАВАЊА.

Мотивисаност значења партикула у фразним глаголима и сличне анализе предлога у енглеском језику (нпр. JANDA 1984; KÖVECSSES – SZABO 1996; LINDNER 1981; MAHREYKAR – TYLER 2015; MORGAN 1997; YEAGLE 1983) допринеле су разради тезе да се значење глагола са префиксом у словенским језицима може анализирати на исти начин као и значење фразних глагола у енглеском језику. Међу ранијим студијама које су анализирале префиксе српског језика из угла когнитивнолингвистичког приступа треба истаћи анализе значењске структуре глаголских префикса *раз-* (Кликовац 1998) и *уз-* (Кликовац 2012), у којима се утврђује постојање зракасте значењске мреже глагола са овим префиксом, почевши од прототипа, на који се онда надовезују остала значења. Треба поменути и детаљне когнитивнолингвистичке анализе значења различитих префикса у хрватском (нпр. BELAJ 2004; BELAJ – BULJAN 2016) и руском језику (нпр. JANDA – NESSET 2010; JANDA – LYASHEVSKAYA 2013), које такође потврђују плодотворност оваквог приступа анализи значења глагола са префиксом.

Значењем глагола са префиксом *из-* у српском језику бавили су се, између осталих, Клајн (Клајн 2002), Вујовић (Вујовић 2019) и Жугић (Жугић 2007).¹ Н. Милићевић (MILIĆEVIĆ 2004) показује да се лексички префикс *из-* може анализирати на исти начин као и енглеске партикуле *up* и *out*. У својој анализи мотивисаности значења глагола са префиксом *из-*, В. Миљковић ове глаголе посматра унутар општије категорије ДОГАЂАЊА СА ЕКСКЛУЗИРАЈУЋИМ РЕЗУЛТАТОМ и наводи три сликовносхематске структуре са којима је повезано значење префикса *из-*: схему ИЗНОШЕЊА (на пример, код глагола *извадијти*, *изјурати*), ИСТИСКАЊА (на пример, код глагола *исцедијти*, *измусити*) и ИЗЛАГАЊА (на пример, код глагола *исјрскајти*, *исквасијти*) (Миљковић 2021: 76). За разлику од Миљковића, који значења префикса *из-* анализира кроз призму појма протосхеме (ниво који је апстрактнији од самих сликовних схема) и доводи их у везу са појмовима ефективизације (трајектора) и афективизације (оријентира) унутар аргументског оквира посматраних глагола, наше истраживање засновано је на просторној схематизацији и просторним односима

¹ Когнитивнолингвистичке анализе значења глагола са префиксом *из-* постоје и у хрватском и у руском језику (хрватски: BELAJ 2008; ŠARIĆ 2014; руски: NESSET et al. 2009; NESSET et al. 2011). И у овим студијама показало се да се значења префикса *из-* у ова два словенска језика могу представити у виду зракастих категорија које потичу од утврђеног прототипа.

унутар појмовног оквира испитиваних језичких јединица, са стављањем нагласка на геометријски облик, топологију и динамику силе у односима трајектора и оријентира, а који су кључни за мотивисаност њиховог значења.

Имајући у виду да у овом раду желимо да применимо оквир који је направљен на материјалу енглеских фразних глагола на глаголе са префиксом *из-*, треба истаћи да раније контрастивне студије на материјалу енглеског и српског језика потврђују могућности поређења семантичке мотивисаности лексема које садрже партикулу у енглеском језику и лексема са префиксом у српском језику, као и сличност просторних конфигурација које леже у основи њиховог значења. На пример, показује се да је значење израза који у основи имају лексеме *step* и *корак*, а садрже различите партикуле, односно, префиксе (нпр. *step out* и *искорак*; *out of step* и *раскорак*) мотивисано истом основном сликовном схемом путање и појмовним метафорама које извиру из ње, али и просторним конфигурацијама у основи значења партикуле, односно, префикса (VESIĆ PAVLOVIĆ – MILOŠEVIĆ 2018). Налази такође указују на висок степен сличности у развијању основних и метафоричких значења фразних глагола са партикулом *out* и њима одговарајућих глагола са префиксом који означавају појмове изворног домена биљака у енглеском и српском (MILOŠEVIĆ – VESIĆ PAVLOVIĆ 2020).

3. ЈЕЗИЧКА ГРАЂА, МЕТОДОЛОГИЈА И АНАЛИТИЧКИ ПОСТУПАК ИСТРАЖИВАЊА. Грађа на којој је засновано истраживање обухватила је 406 фразних глагола са партикулом *out*, ексцерпираних из специјализованог речника *Oxford Phrasal Verbs Dictionary* (ОКСР) и 2617 глагола са префиксом *из-* (и његовим аломорфима *иж-*, *ис-*, *иш-*) из *Речника српскохрватскога књижевног језика* (РМС)². Од 406 фразних глагола, анализирано је њих 122 са 151 просторним значењем, док је од 2617 глагола са префиксом *из-* издвојено њих 498 са укупно 588 просторних значења³. У случајевима када је то било потребно, а у циљу што целовитијег приказа значења посматраних глагола, примерима из речника додавани су примери из репрезентативних електронских корпуса енглеског и српског језика (*British National Corpus* (БНЦ) и *Корпус савременог српског језика Математичког факултета Универзитета у Београду* (ЕКССЈ)).

Као што смо раније нагласили, почетну основу за когнитивно и контрастивно испитивање сликовносхематске значењске структуре енглеских фразних глагола с партикулом *out* и српских глагола с префиксом *из-* у домену простора представљају налази И. Милошевића (MILOŠEVIĆ 2016), који је испитао, разрадио и организовао просторна и апстрактна значења фразних глагола са партикулом *out* која примарно извиру из схеме садржавања и која своје општесхематско значење⁴ првенствено црпи из ове сликовне схеме. На

² У анализу нису укључени они глаголи са префиксом *из-* чије значење је у речнику означено као специфично за одређени дијалекат или као архаично, будући да су у енглеском језику анализирани фразни глаголи који су карактеристични за колоквијални сегмент савременог језика.

³ Већи број значења у односу на број глагола директна је последица полисемије, о чему ће више речи бити у самој анализи глагола који су предмет овог истраживања.

⁴ Важно је нагласити да смо се у овој анализи усредсредили искључиво на општа, схематска значења фразних глагола са партикулом *out* у енглеском језику и глагола са префиксом *из-* у српском језику која, захваљујући схеми садржавања, првенствено извиру из саставне партику-

основу различитих аспеката просторних корелација које САДРЖАНИ ОБЈЕКАТ (со) и САДРЖАТЕЉ (с) профилишу у контексту геометријског распореда, топологије и динамике силе, овај аутор је утврдио, анализирао и умрежио укупно 14 просторних конфигурација које леже у основи просторних (конкретних) значења свих посматраних енглеских фразних глагола са партикулом *out*. Све забележене конфигурације извиру из три основне схематске структуре – *OUT-1*, *OUT-2* и *OUT-3* – које је првобитно идентификовала и означила С. Линднер (LINDNER 1981), и то: 8 просторних конфигурација у оквиру схематске структуре *OUT-1*: ИЗЛАЖЕЊЕ СО ИЗ С, НАЛАЖЕЊЕ СО ВАН С, ИЗВЛАЧЕЊЕ СО ИЗ С, ИЗБАЦИВАЊЕ СО ИЗ С, ОДВАЈАЊЕ/ВАЂЕЊЕ СО ИЗ С, ДЕЉЕЊЕ С НА СО, НЕСТАЈАЊЕ/УКЛАЊАЊЕ СО ИЗ С и ИЗВИРИВАЊЕ СО ИЗ С; 3 просторне конфигурације у оквиру схематске структуре *OUT-2*: ШИРЕЊЕ СО ДО СВОЈИХ КРАЈЊИХ ГРАНИЦА, ИСПРЕКИДАНО РАСПОРЕЂИВАЊЕ СО ПО ПОВРШИНИ/У ПРОСТОРУ и ИСПРАВЉАЊЕ СО У ОДНОСУ НА ХОРИЗОНТАЛНУ РАВАН, као и 3 просторне конфигурације у оквиру схематске структуре *OUT-3*: ПРАВОЛИНИЈСКО ИЗЛАЖЕЊЕ и УДАЉАВАЊЕ СО ОД ПОЛАЗНЕ ТАЧКЕ (с), ДИВЕРГЕНТНО ИЗЛАЖЕЊЕ и УДАЉАВАЊЕ СО ОД ИЗВОРА (с) и ИЗЛАЖЕЊЕ СО ИЗ С и УДАЉАВАЊЕ СО ОД ЦЕНТРАЛНЕ ОСЕ (с).

Ови налази послужили су нам као почетна основа за неколико паралелних процеса у самој анализи: разрађивање схематске структуре просторних значења глагола са партикулом *out* у енглеском језику; утврђивање схематске структуре просторних значења глагола са префиксом *из-* у српском језику за која сматрамо да се, као што је то случај са партикулом *out* у енглеском језику, примарно концептуализују на основу схеме САДРЖАВАЊА; и, коначно, упоређивање појмовно-значењске (сликовносхематске) структуре и контрастирање просторних (конкретних) значења фразних глагола са партикулом *out* у енглеском језику и глагола са префиксом *из-* у српском језику. Такође, с обзиром на чињеницу да се један број глагола јавља у више од једне конфигурације (нпр. *take out*, *get out* и сл. у енглеском језику и *извађи*, *избаци* и сл. у српском језику), даћемо кратак осврт и на њихову полисемију, тј. осврт на конфигурације између којих су те полисемичне везе најчешће.

У наставку, дајемо опис сваке од 14 конфигурација, које затим илуструјемо примерима у оба језика који су најтипичнији за дата значења, као и сликама које приказују однос со и с унутар специфичне просторне конфигурације.

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА.

4.1. ПРОСТОРНЕ КОНФИГУРАЦИЈЕ КОЈЕ ИЗВИРУ ИЗ СХЕМАТСКИХ СТРУКТУРА *OUT-1* И *из-1*.

- ИЗЛАЖЕЊЕ СО ИЗ С

Значење партикуле *out*, односно, префикса *из-* које изворном говорнику енглеског, тј. српског језика, прво падне на памет јесте излажење со из с – со је типично човек (или животиња) или неки предмет који самоизазвано излази изван граница с, што представља прототипско значење фразних гла-

ле и саставног префикса, док специфична значења која ови глаголи црпу из саставног глагола нису предмет ове анализе. Напоменимо да су таква специфична значења примарно резултат дејства различитих појмовних метонимија и метафора, о томе видети више у MILOŠEVIĆ 2016.

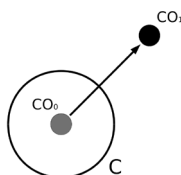
гола са партикулом *out* и глагола са префиксом *из-*. Ова просторна конфигурација представља централну схематску структуру која мотивише значења партикуле *out* и префикса *из-*, а из које даље, ка маргинама категорије, непосредно или посредно, извиру периферније просторне конфигурације (Слика 1). Ово прототипично значење кодирају фразни глаголи *go out*, *get out*, *come out*, *walk out*, *step out*, *run out*, *burst out* итд. у енглеском и *изаћи*, *исцврчати*, *искорачићи*, *исцјућићи*, *излећићи*, *искочићи*, *исцјузати*, *исцјусти* итд. у српском језику. Мање типично, со може бити материја/супстанца, што илуструју глаголи *spill out*, *pour out*, *blow out*, *ooze out* у енглеском језику и *исцурећи*, *искапати*, *исцпакаћи*, *исцочаћи*, *исцупаћи* итд. у српском језику⁵. Један број примера овог значења подразумева излазак со изван граница *с*, с тим да се со примарно задржава/уочава на спољној површини *с* и одатле наставља потенцијално удаљавање/ширење изван *с*, као на пример: *break out*, *sprout out* у енглеском и *избићи*, *исклијаћи* у српском језику.

ЕНГЛЕСКИ

- 1) The talking started as soon as the teacher *went out* of the room. (ОКРП)
- 2) Water *has spilled out* onto the floor. (ОКРП)
- 3) My skin has suddenly *broken out* in an itchy rash. (ОКРП)

СРПСКИ

- 4) Чобани су *исцврчали* пред нас. (РМС)
- 5) Онда је сва вода кроз те пукотине *исцекла*. (РМС)
- 6) Ветар јој доноси семе од различитог биља које се ухвати, *исклија*, израсте. (РМС)
- 7) Земља већ *избила* испод угаженог снијега. (РМС)

Слика 1: ПК-1 – излажење со из *с*

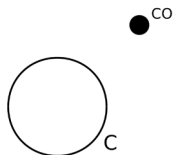
• НАЛАЖЕЊЕ СО ВАН *с*

Со се може налазити изван граница *с*, при чему со заправо није ни остварио појмовни однос садржавања. Гореописани појмовни однос кодира просторна конфигурација налажење со ван *с* (Слика 2), а реализују га следећи примери забележени у корпусу: *be out*, *keep out* и *stay out* у енглеском језику. У грађи коришћеној за српски језик нису пронађени примери глагола са просторним значењем у којима префикс *из-* кодира ову просторну конфигурацију.

⁵ Понекад, правац излажења со из *с* може бити реализован на релацији горе-доле, што је последица геометријског положаја *с* и правца/силе кретања со – типично, кретање нагоре за префикс *из-* у примерима попут *изронити*, *извићи* (*се*), *извисити* (*се*) и сл. док у енглеском језику ово подзначање, поред партикуле *out* у примерима *come out* (*of water*) и *go out* (*of the chimney*), кодира и партикула *up*, нпр. *rise up*, *go up* и сл. која извиру из схеме вертикалности. Насупрот томе, излажење со из *с* надолу у енглеском језику типично бележимо у примерима *slip out* и *fall out* (*of hands*), док у српском ову појаву илуструју примери са глаголима *исцпагати*, *исцпасти*, *исцпунити* (*из руке*).

ЕНГЛЕСКИ

- 8) We hung a curtain at the door to *keep out* the cold. (ОКСР)
 9) The doctor has advised me to *keep out* of the sun. (ОКСР)
 10) *Stay out*, the floor is wet. (ОКСР)

Слика 2: ПК-2 – НАЛАЖЕЊЕ СО ВАН С

● ИЗВЛАЧЕЊЕ СО ИЗ С

Ова просторна конфигурација типично профилише сликовну представу с као неког тродимензионалног предмета типа кутије (отворене или затворене) у коме се налази со, који је други мањи предмет/објекат. Просторна сцена подразумева појмовни однос деловања неке силе изван с, које за последицу има извлачење со из с. Конкретније речено, за разлику од централне конфигурације ИЗЛАЖЕЊЕ СО ИЗ С која кодира *самоизазвано кретање*, у случају ове просторне конфигурације реч је о кретању со изван граница с под дејством одређене спољне силе (Слика 3). Ово значење посведочено је следећим глаголима у коришћеној грађи: *take out, get out, bring out, pull out, snap out, whip out, fish out* итд. у енглеском и *извући, извлачићи, извадићи, извалићи, избавићи, ишчуђајићи, ишчејркајићи, ишчејљајићи, искојцајићи* итд. у српском језику. И у овом случају, со може бити материја/супстанца, што потврђују примери са глаголима *suck out* у енглеском и *исисајићи* у српском језику. Мање типично, као подврсту ове конфигурације можемо издвојити просторну сцену у којој се со под дејством силе измешта (делом или у целини) из с, *ишчашијићи, извинујићи* и сл. у српском језику⁶.

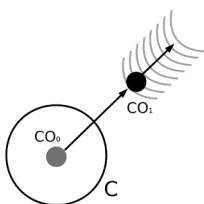
ЕНГЛЕСКИ

- 11) Jack felt in his pocket and *took out* the keys. (ОКСР)
 12) He *brought* the card *out* of his wallet and gave it to her. (ОКСР)
 13) The pump *sucks* air *out* through the valve. (ОКСР)

СРПСКИ

- 14) Сваког пролећа и јесени преоравају блато да би из њега *извукли* шаку двије зрња. (РМС)
 15) *Ишчејрка* из [дупље] заиста стару, прастару књигу. (РМС)
 16) Нека на срце метну најљућу гују да им она отров *исиса*. (РМС)
 17) Доктор је констатирао да је десна нога у глежњу *ишчащена*. (РМС)
 18) Куку, *извинусиће* ми руку. (РМС)

⁶ За разлику од српског језика, у енглеском језику глагол *put out* у овом подзначењу (She fell off the horse and *put* her shoulder *out*. (ОКСР)) пре извире из просторне конфигурације ИЗБАЦИВАЊЕ СО ИЗ С (путем неке спољне силе), која је описана након конфигурације ИЗВЛАЧЕЊЕ СО ИЗ С (в. ниже).

Слика 3: ПК-3 – ИЗВЛАЧЕЊЕ СО ИЗ С

- ИЗБАЦИВАЊЕ СО ИЗ С

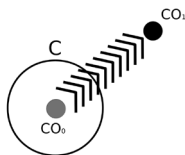
Насупрот претходној поткатегорији значења, у овој со (типично предмет или човек) излази из тродимензионалног простора под дејством неке силе која делује изнутра, односно, унутар граница с, и тиме врши притисак на со да тај простор напусти. У улози агенса такве радње/активности типично се налази човек. Као резултат оваквог појмовног односа, имамо просторну конфигурацију избацивања со из с (Слика 4), што илуструју фразни глаголи *throw out*, *push out*, *get out*, *chuck out*, *shut out* итд. у енглеском и глаголи *избацивати*, *избијати*, *изјурати*, *исцеравати*, *исциснути*, *исцискавати*, *исцискивати* итд. у српском језику. На периферији категорије, налазимо глаголе у којима је со материја која се избацује из с: нпр. *spit out* и *spurt out* и сл. у енглеском и *исцљунути*, *исцвораћати* итд. у српском.

ЕНГЛЕСКИ

- 19) It's time *to throw that old chair out*. (ОКРП)
- 20) Don't *chuck* the yesterday's paper *out*. (ОКРП)
- 21) The volcano *was spurring out* rivers of molten lava. (ОКРП)

СРПСКИ

- 22) Вода *избаци* овај пањ. (РМС)
- 23) Ако чујеш какву галаму у канцеларији и звонце, знаш да треба некога *изјурати* напоље. (РМС)
- 24) Црких кашљући, па баш ништа не могу да *исцљунем*. (РМС)

Слика 4: ПК-4 – ИЗБАЦИВАЊЕ СО ИЗ С

- ОДВАЈАЊЕ/ВАЂЕЊЕ СО ИЗ С

Следећа просторна конфигурација, одвајање/вађење со из с (Слика 5), профилише појмовни однос у коме со и с стоје у односу део—целина. Со је типично материја/маса (многострукост—маса), или, мање типично, неки предмет, који се одваја од свог саставног дела (с). Ова конфигурација посведочена је у грађи фразним глаголима *cut out*, *tear out*, *pull out*, *punch out* итд. у енглеском и глаголима *извадити*, *изрезати*, *изрезбарити*, *исцедити* (нпр. страницу књиге) у српском језику. Мање типично, изван број глагола кодира про-

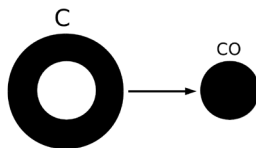
сторну сцену у којој се наглашава вађење читавог централног дела (со) из с, при чему с остаје празан: *scoop out*, *hollow out*, *scrape out*, *strip out* и сл. у енглеском и *изјулићи*, *издубићи*, *искојати*, *изроваћи*, *искрчићи*, *истисај* и сл. у српском. Такође, један број глагола профилише одвајање/вађење неког дела тела/органа који се концептуализује као со, док се тело (људско, животињско) и неки део тела концептуализује као с, при чему појмовни однос подразумева да је со у потпуности садржан у човековом телу (примери са *take out* и *gouge out* у енглеском, и *извадићи* у српском), или је со чврсто фиксиран за одређени део тела (пример са *come out* у енглеском и *извадићи*, *ишчујати* у српском језику). На маргинама ове категорије, наспрот вађењу читавог централног дела (со) из с, со може представљати и мање или периферније саставне делове с (који често чине спољну површину предмета који се разуме као с), а који се неком радњом у мањој количини или у слојевима одвајају из с тако што се со (типично нека материја) одстрањује из с (што за резултат има смањену запремину с, најчешће у циљу обликовања с), о чему сведоче глаголи *carve out* и *hew out* у енглеском, и *истурити*, *избрусити*, *истисати*, *изрезбарити* (површину с), *истањити*⁷ и сл. у српском језику.

ЕНГЛЕСКИ

- 25) I cut out the bad parts of the apple. (ОКСП)
- 26) First scoop out the melon using a spoon. (ОКСП)
- 27) She had to have her appendix taken out. (ОКСП)
- 28) I wanted to gouge her eyes out. (ОКСП)
- 29) Her tooth came out when she bit into the apple. (ОКСП)
- 30) The statue was carved out of a single piece of stone. (ОКСП)

СРПСКИ

- 31) Људи су се почели помицати с мјеста на којем су већ били *издубили* удубину за стајање. (РМС)
- 32) Тешко јој као да си јој дигерице *извадио*. (РМС)
- 33) Лице све криво, косе разбарушене, почупане, висе читави бичеви *ишчујани* из корена. (РМС)
- 34) Сфинга је *исклесана* у живој стијени. (РМС)
- 35) Нитко не зна тако ваљано *истањити* оштрицу на бритви као он [дјед]. (РМС)

Слика 5: ПК-5 – ОДВАЈАЊЕ/ВАЂЕЊЕ СО ИЗ С

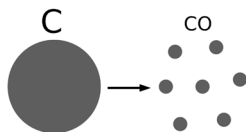
⁷ У мотивисаности значења последње поткатеорије глагола, поред ове примарне конфигурације, учествује и конфигурација ширење со до својих крајњих граница (ниже в. конфигурације које извиру из схематских структура out-2 и из-2), али је евидентно да у структурирању њихове значењске структуре примарну улогу има конфигурација одвајање/вађење со из с. Чак и у случају глагола *истањити*, присутно је одвајање со из с, на пример, приликом оштрења предмета, чиме се одвајају површински слојеви тог предмета (уједно саставни делови с) радњом оштрења (типично сечива) и тиме га истањују, ма колико одвојени со био невидљив људском оку.

• ДЕЉЕЊЕ С НА СО

Просторна конфигурација ДЕЉЕЊЕ С НА СО последица је даљег трансформисања конфигурације ОДВАЈАЊЕ/ВАЂЕЊЕ СО ИЗ С (такође у оквиру појмовног односа ДЕО—ЦЕЛИНА), при чему просторна сцена подразумева дељење неке целине (типично хомогене масе) на мање делове (СО) који се од те масе одвајају (Слика 6). Обично је реч о маси попут воде, хране и сл. чији се делови одвајају и деле/расподељују изван граница с или о засебним предметима (СО) који чине неку целину (С), или, мање типично, о земљи, површини, при чему дељење с на делове (СО) не подразумева напуштање спољних граница с, већ је дељење резултат дефинисања јасних граница међу деловима СО који, притом, остају унутар с. У енглеском језику, забележени су следећи примери: *serve out*, *ration out*, *dish out*, *separate out*, *parcel out* и сл. Што се тиче српског језика, у корпусу нису забележени примери са префиксом *из-* који кодирају ово просторно значење⁸.

ЕНГЛЕСКИ

- 36) Not only was the conversation flowing more freely and loudly, we found ourselves *serving out* wine at a conspicuously increased rate. (БНЦ)
 37) They *rationed out* the water among the survivors. (ОКРП)
 38) They *parcelled out* the land into small parts. (ОКРП)

Слика 6: ПК-6 – ДЕЉЕЊЕ С НА СО

• НЕСТАЈАЊЕ/УКЛАЊАЊЕ СО ИЗ С

Следећа забележена просторна конфигурација је НЕСТАЈАЊЕ/УКЛАЊАЊЕ СО ИЗ С (Слика 7). У овом случају, СО, типично под утицајем неке унутрашње или спољне силе, у потпуности нестаје из с (неког простора). Ово значење примарно кодирају глаголи *fade out*, *burn out* и сл. у енглеском језику и *ишчезнутии*, *исћарити*, *исхлани*, итд. у српском језику, у којима СО нестаје из с под дејством унутрашње силе. Такође, овој категорији припада и изванредно број глагола код којих СО, типично нека непотребна материја која се налази унутар граница с, под дејством неке спољне силе, нестаје из с као последица уклањања тог непотребног СО из с, као што су глаголи *clean out*, *clear out*, *tidy out*, *take out*, *get out*, *wash out*, *rinse out*, *flush out*, *rub out*, *scrub out*, *sweep out* и сл. у енглеском и *ишчисти*, *исчисти*, *избриса*, *излани*, *исчисти* и сл. у српском. Ка периферији значења, с може садржати СО на

⁸ Ову просторну конфигурацију, чини се, у српском језику примарно илуструју глаголи са префиксом *раз-*, као на пример, *раздели*, *расчисти* и сл. Глаголи са префиксом *из-*, попут *издели*, *исчисти*, *исчисти* и сл. – у примерима: Напуштајући зграду, *издели* је војницима крстове. (РМС); Ваљда се из поштовања према деди Мијату нису одмах *издели*, јер одмах по његовој смрти задруга се распрсну у неколико кућа. (РМС) – превасходно кодирају конфигурацију у којој се трајектор шири до својих крајњих граница, а која извире из схематске структуре из-2, в. ниже у тексту.

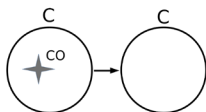
такав начин да се со (материја, супстанца) налази унутар саставних делова с којима типично не припада, при чему со нестаје из подделова с као резултат радње уклањања непотребног со под утицајем спољне силе: *shake out*, *squeeze out*, *wring out*, *sift out*, *filter out* и сл. у енглеском и *исцегити*, *исцисити*, *исцисити*, *исцисити* и сл. у српском језику. У случајевима када со нестаје из с под утицајем спољне силе, очигледно је садејство ове конфигурације са конфигурацијом ИЗБАЦИВАЊЕ СО ИЗ С, при чему је појмовни однос НЕСТАЈАЊА/УКЛАЊАЊА СО ИЗ С доминантнији од појмовног односа ИЗБАЦИВАЊА СО ИЗ С.

ЕНГЛЕСКИ

- 39) By the time the fire brigade arrived the fire *had burnt (itself) out*. (ОКСР)
 40) We *clean* the stables *out* every day. (ОКСР)
 41) Rinse the cloth and *wring it out* well. (ОКСР)

СРПСКИ

- 42) Хладно се препоручила и *ишчезла* за кућним вратима. (РМС)
 43) Шта. ваздан лица и чисти, *ишчистиће*, боже опрости, неког ђавола. (РМС)
 44) Да га мртву воштину цедиш, не би капатке масти *исцедио*. (РМС)

Слика 7: ПК-7 – НЕСТАЈАЊЕ/УКЛАЊАЊЕ СО ИЗ С

• ИЗВИРИВАЊЕ СО ИЗ С

Просторна конфигурација извиривање со из с (Слика 8) надовезује се на сâмо језгро категорије, то јест, на конфигурацију ИЗЛАЖЕЊЕ СО ИЗ С. Овде се ради, како о томе сведочи и Д. Кликовац (КЛИКОВАЦ 2000: 246), о некој врсти „непотпуног садржавања“ које подразумева да се само један део со налази у границама с, док остатак со „вири“ изван с.⁹ Овај појмовни однос налази се на маргини посматраних просторних значења партикуле *out* и префикса *из-* која извиру из схематске структуре OUT-1 јер, за разлику од свих претходних конфигурација (осим случаја када се со налази ван граница с), со је само делом „укључен“ у физички простор који називамо с. Ово значење кодирају следећи примери из корпуса: *stick out*, *jut out*, *poke out* и *put out* у енглеском, и *извиривајти*, *исцуривајти*, *исцуривајти*, *избацијти* (језик) итд. у српском.

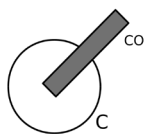
ЕНГЛЕСКИ

- 45) There was a newspaper *sticking out* of her coat pocket. (ОКСР)
 46) She opened the window and *put her head out*. (ОКСР)

СРПСКИ

- 47) А блед месец невесело поврх стијена *извирује*. (РМС)
 48) Он *исцури* заставу на улици, ветар је дохвати и поче лепршати њом. (РМС)

⁹ Овде видети и Кликовац 2022.

Слика 8: ПК-8 – извиривање СО из С

4.2. ПРОСТОРНЕ КОНФИГУРАЦИЈЕ КОЈЕ ИЗВИРУ ИЗ СХЕМАТСКИХ СТРУКТУРА OUT-2 и из-2. На основу начина на који се СО шири, простира или распоређује по некој површини и у неком простору, можемо издвојити следеће просторне конфигурације које извиру из схематске структуре OUT-2 и из-2:

- ШИРЕЊЕ СО ДО СВОЈИХ КРАЈЊИХ ГРАНИЦА

Предмети и (мање типично) људи/животиње, који у свом каноничном облику нису савијени, могу се наћи у одређеном компактном облику – нпр. тепих може бити умотан, мапа може бити савијена или одећа спакована – типично, када тај предмет није у употреби или примарној функцији. На овај појавни облик у контексту партикуле *out* указују и Линднер (LINDNER 1981: 130) и Радска-Остин (RUDZKA-OSTYN 2003: 32). Просторна конфигурација ширење СО до СВОЈИХ КРАЈЊИХ ГРАНИЦА (Слика 9) која лежи у основи значења ове поткатегорије мотивише појмовни однос претварања/конверзије компактнoг (тј. савијеног, умотаног и сл.) облика предмета у његов пуни облик, који досеже до крајњих граница његовог ширења, било да је реч једнодимензионалном, дводимензионалном или тродимензионалном ширењу/простирању. Ово значење илуструју следећи фразни глаголи: *roll out (the pastry)*, *spread out (the carpet)*, *stretch out*, *straighten out*, *string out*, *grow out*, *flatten out*, *sprawl out*, *sack out*, *spread out*, *pad out*, *bulk out*, *puff out*, *bug out* итд. у енглеском и *издужити*, *исјружити*, *извалили се*, *исјрсити (се)*, *исјејнути (се)*, *исјејли*, *изваљати*, *избечити*, *избуљити*, *изројачити*, *исјршити*¹⁰ итд. у српском језику. Поред горенаведених типичних глагола, ова конфигурација структурира значење многобројних мање типичних глагола у различитим доменама просторног ширења до крајњих граница у којима се наглашава извршење физичке радње до краја, попут глагола: *dry out* и *исушити* (домен РЕЉЕФА, ПОЉОПРИВРЕДЕ), *build out* и *изградити* (домен ГРАДЊЕ), *starve out* и *изладнети* (домен ИСХРАНЕ), као и многих других глагола из српског језика који потичу из најразличитијих просторних домена као што су: *измрцварити*, *искомагати*, *искрчити*, *измршавити*, *измазати*, *изљућити*, *измерити*, *исликаити* и сл.

ЕНГЛЕСКИ

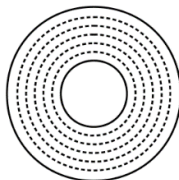
- 49) *Lay out* all the clothes you want to take. (ОКРП)
 50) He *stretched out* on the floor and fell asleep. (ОКРП)
 51) She *flattened out* the crumpled letter on the desk. (ОКРП)

¹⁰ Код глагола *избуљити*, *избечити*, *изројачити* (очи), *исјршити* (усну), поред примарне конфигурације ширење СО до СВОЈИХ КРАЈЊИХ ГРАНИЦА, уочавамо садејство ове конфигурације са конфигурацијом извиривање СО из С, што је у складу са когнитивнолингвистичким поставкама о непостојању јасних граница између категорија.

- 52) He came home and *sprawled out* on the sofa. (ОКРП)
 53) She *puffed out* her cheek in anger. (ОКРП)

СРПСКИ

- 54) Где год је турска кућа *исцуржила* мало стреје полегали би војници. (РМС)
 55) Младен се насмеја и послушно *извали* на кревет. (РМС)
 56) Зеко се *исцрси* на ту помисао. (РМС)
 57) Шта си *избуљео* очи као бик, мислиш да те се неко плаши? (РМС)
 58) *Исцрћи* дођу усницу. (РМС)

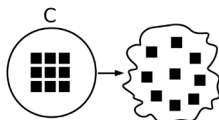
Слика 9: пк-9 – ширење СО ДО СВОЈИХ КРАЈЊИХ ГРАНИЦА

- ИСПРЕКИДАНО РАСПОРЕЂИВАЊЕ СО ПО ПОВРШИНИ/ПРОСТОРУ

За разлику од претходне поткатегорије значења, у којој су сви ентитети наведени у примерима на неки начин „растегљиви“ и без потешкоћа се прилагођавају процесу промене величине на површини или у простору, концепт ширења/простирања може се разумети у нешто другачијем смислу. Наиме, јасно дефинисане почетне границе (унутар којих се налазе чланови те групе), помоћу дејства трансформације МАСА–МНОГОСТРУКОСТ (LAKOFF 1987), могу се ширити ка споља тако што се чланови групе који се перципирају као засебни/оделити ентитети, често под дејством неке спољне силе, дивергентно крећу од центра (првобитне границе) ка периферији. Као последицу, имамо просторну сцену у којој ти предмети (СО) не обухватају целу површину или простор, већ се СО ИСПРЕКИДАНО РАСПОРЕЂУЈЕ ПО ПОВРШИНИ/ПРОСТОРУ (Слика 10). У енглеском језику, ову просторну конфигурацију реализују следећи фразни глаголи: *spread out*, *lay out* и *fan out*. У анализираној грађи за српски језик, нису пронађени глаголи са просторним значењем који реализују ову просторну конфигурацију¹¹.

ЕНГЛЕСКИ

- 59) All the brochures *were spread out* on the floor. (ОКРП)
 60) *Lay* all the cards *out* on the table. (ОКРП)
 61) Searchers *fanned out* over the area where the missing child was last seen. (ОКРП)

Слика 10: пк-10 – ИСПРЕКИДАНО РАСПОРЕЂИВАЊЕ СО ПО ПОВРШИНИ/ПРОСТОРУ

¹¹ Типично и доминантно, у српском језику ова просторна конфигурација лежи у појмовно-значењској основи префикса *раз-*. За више детаља, видети студију Д. Кликовац (1998).

- ИСПРАВЉАЊЕ СО У ОДНОСУ НА ХОРИЗОНТАЛНУ РАВАН

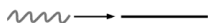
У овом подзначању, ширење ентитета конкретизује се као његово исправљање у односу на хоризонталну раван на којој се налази (Слика 11). Типично, реч је о одређеној неравној површини, најчешће *ушћу/сйази*, или, мање типично, о физичком предмету/објекту попут превозног средства у ваздуху (нпр. *лејтелице*) чија се површина или кретање усклађују са хоризонталном равни која представља оријентир њиховог простирања/кретања. У енглеском језику, ову поткатегорију реализују фразни глаголи *level out* и *even out*, док су у српском са овим подзначањем забележени глаголи *изравнајти*, *исйравијти* и *исйрављајти*. Мање типично, со представља одређену неправилност у структури или саставу с, која се под дејством неке спољне силе исправља док крајњих граница у односу на хоризонталну раван и нестаје¹², при чему су со и с један ентитет (со је неправилност у оквиру с): *smooth out*, *iron out*, *comb out* и *brush out* у енглеском, и *исйејлајти*, *изјлагити*, *изјлачати* и сл. у српском језику.

ЕНГЛЕСКИ

- 62) *Level the ground out* before sowing the seed. (ОКСР)
- 63) The path *evens out* further on. (ОКСР)
- 64) The plane *levelled out* at 20 000 feet. (ОКСР)
- 65) She tried to *smooth out* the crumpled letter. (ОКСР)
- 66) *Iron out* all the creases. (ОКСР)
- 67) She brushed her hair and then *combed out* the tangles. (ОКСР)

СРПСКИ

- 68) Мајстор узео маказе, па је [косу] одсецао, све прамен по прамен, да сву лепо *изравна*. (РМС)
- 69) И заиста касаба нагло мења изглед, јер странци обарају дрвета, саде нова на другим местима, *исйрављају* путеве, просецају нове, копају канале, зидају јавне зграде. (ЕКССЈ)
- 70) Пластрони за црна одијела били су увијек уредно наштиркани и *исйејлани*. (РМС)

Слика 11: пк-11 – исправљање со у односу на хоризонталну раван

4.3. ПРОСТОРНЕ КОНФИГУРАЦИЈЕ КОЈЕ ИЗВИРУ ИЗ СХЕМАТСКИХ СТРУКТУРА OUT-3 и из-3. Имајући у виду различите аспекте концептуализације с као одређене *йочейне йачке* (која се, ипак, разуме као неки ограничени простор), из које со излази и од које се удаљава, можемо издвојити три основне просторне конфигурације које извиру из ове треће схематске структуре:

- ПРАВОЛИНИЈСКО ИЗЛАЖЕЊЕ И УДАЉАВАЊЕ СО ОД ПОЛАЗНЕ ТАЧКЕ (С)

Просторна конфигурација ПРАВОЛИНИЈСКО ИЗЛАЖЕЊЕ И УДАЉАВАЊЕ СО ОД ПОЛАЗНЕ ТАЧКЕ (С) (Слика 12) кодира појмовни однос у коме се с, који је неки

¹² Код ових глагола, забележено је садејство примарне конфигурације исправљање со у односу на хоризонталну раван са конфигурацијом нестајање/уклањање со из с, што одговара тези когнитивне лингвистике о непостојању јасних граница између категорија значења.

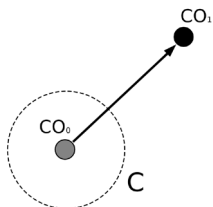
физички простор који објекат типично заузима, концептуализује као полазна тачка, а из којег со удаљавањем излази и од њега (с) се праволинијском путањом удаљава ка одређеном крајњем одредишту, при чему типичног со представља човек или превозно средство. Иако се овде концептуализација изворно врши у контексту појма садржавања (со излази из с), нагласак је више на појмовном односу удаљавања со од с након његовог излажења из с, те зато имамо појмовно структурирање с као ПОЛАЗНЕ ТАЧКЕ (ИЗВОРА И ЦЕНТРА, в. следеће две конфигурације). Забележени су следећи фразни глаголи у енглеском језику који реализују овај појмовни однос: *set out*, *start out*, *strike out*, *step out*, *pour out*, *pull out*, *draw out*, *fly out*, *put out*, *peel out*, *send sb out*, док у српском бележимо глагол *изаслајити*.

ЕНГЛЕСКИ

- 71) They *set out* on the last stage of their journey. (ОКСП)
- 72) I arrived in time to see the train *drawing out*. (ОКСП)
- 73) She's *flying out* to join them in Nairobi next week. (ОКСП)
- 74) I'll ask them *to send* somebody *out* straightaway to fix the car. (ОКСП)

СРПСКИ

- 75) [...] само је Општина Пожаревац у „том међупростору“ *изаслала* свог службеника да обавља најпотребније послове у овом великом насељу. (ЕКССЈ)

Слика 12: пк-12 – ПРАВОЛИНИЈСКО ИЗЛАЖЕЊЕ И УДАЉАВАЊЕ СО ОД ПОЛАЗНЕ ТАЧКЕ (С)

- ДИВЕРГЕНТНО ИЗЛАЖЕЊЕ И УДАЉАВАЊЕ СО ОД ИЗВОРА (С)

Просторна конфигурација ДИВЕРГЕНТНО ИЗЛАЖЕЊЕ И УДАЉАВАЊЕ СО ОД ИЗВОРА (С) подразумева појмовни однос у коме со (типично *свећлост*, *звук* или *енергија*) излази из неког ограниченог простора (с), то јест из његове унутрашњости, а затим се дивергентно протиче и удаљава од с, при чему се тај ограничени простор (с) разуме као њихов извор (Слика 13). Овакву концептуализацију омогућава трансформација многострукост–МАСА. У енглеском језику, овакав појмовни однос кодирају следећи фразни глаголи: *give out*, *shine out*, *send out*, *go out*, *blare out*, *blast out*, *boom out*, *pump out*, *put out* и *ring out*, док у српском бележимо глаголе *исцртајити* и *исцртавајити*. Паралелно са тим, со може бити неки предмет који типично човек шаље од извора (пошиљаоца) ка периферији (разним примаоцима), што реализују глаголи *send out*, *mail out*, *fax out* и *ship out* у енглеском и *испорукујити* и *испорукуивајити* у српском језику.

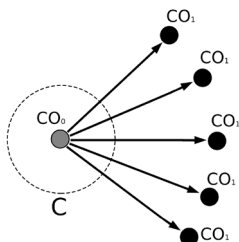
ЕНГЛЕСКИ

- 76) The lamp *doesn't give out* a lot of light. (ОКСП)
- 77) His brain *was sending out* warning signals telling him to be careful. (ОКСП)

- 78) *Music was blaring out* from somewhere. (ОКРП)
 79) *Have we sent the letters out* to all the applicants? (ОКРП)

СРПСКИ

- 80) Повремено сам од себе удаљавао светиљку јер је *исцјавала* топлоту, а онда сам је примицао да бих лакше читао. (ЕКССЈ)
 81) За последњих пет деценија, са члановима своје породице сам скупио и *исцјоручио* тржишту огромне количине пужева. (ЕКССЈ)
 82) Либерија [...] је прошле године *исцјоручила* иностраним купцима драго камење вредно 300 милиона долара. (ЕКССЈ)

Слика 13: пк-13 – дивергентно излажење и удаљавање СО од извора (с)

- ИЗЛАЖЕЊЕ СО ИЗ С И УДАЉАВАЊЕ СО ОД ЦЕНТРАЛНЕ ОСЕ (с)

Коначно, као с може се концептуализовати и појам центра, тачније речено, ЦЕНТРАЛНА ОСА у односу на коју се со удаљава кретањем ка периферији (Слика 14). У овом подзначању, типично се говори о удаљавању одређеног дела тела од вертикалне осе човековог тела, при чему се део тела који се удаљава разуме као со, а централна оса човековог тела у односу на коју се со удаљава разуме као с. Конкретније речено, канонички положај човековог тела (при чему поједини делови тела – типично, руке, ноге, прсти и сл. – нису испружени, већ се налазе уз тело) разуме се као неки простор, а тиме и као с, док се удаљавање тог дела тела (со) у односу на централну осу разуме као излажење тог дела тела (со) из каноничког положаја човековог тела (с), што ствара појмовну слику о томе да се со највећим својим делом налази изван граница с, иако не у потпуности¹³. У енглеском језику забележили смо фразне глаголе *hold out*, *reach out*, *throw out* и *turn out* који реализују ово значење, док у српском ово значење кодирају глаголи попут *исцјоружити*, *изокренути*, *изврнути*, *искривити*, *избекељити* (неки део дела).

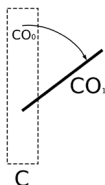
ЕНГЛЕСКИ

- 83) 'You must be Kate,' he said, *holding out* his hand. (ОКРП)
 84) He *reached out* to switch on the light. (ОКРП)
 85) She *threw* her arm *out* to protect herself as she fell. (ОКРП)
 86) His feet *turn out* as he walks. (ОКРП)
 87) She *turns* her toes *out* when she walks. (ОКРП)

¹³ У овим примерима, поред примарне просторне конфигурације, за мотивисаност значења глагола одговорна је и конфигурација извиривање со из с, што је у складу са когнитивно-лингвистичким виђењем да категорије значења нису јасно омеђене.

СРПСКИ

- 88) Пренео сам тежину тела на десну ногу а леву *исцџружио* назад. (ЕКССЈ)
 89) Моја се глава *изокрену* у страну и грумен њене тамнине помути ме кроз. (ЕКССЈ)
 90) Насред пута, онај нечастиви *избекељио* језичину ко рука. (РМС)

Слика 14: ПК-14 – ИЗЛАЖЕЊЕ СО ИЗ С И УДАЉАВАЊЕ СО ОД ЦЕНТРАЛНЕ ОСЕ (С)

Сва забележена просторна значења партикуле *out* и префикса *из-* могу се организовати у мрежне (радијалне) категорије значења (LAKOFF 1987), са прототипични(ји)м и централни(ји)м значењем (значењима), која се даље гранају ка периферији. У случају оба језика, наше истраживање је потврдило да су просторна значења (а самим тим и просторне конфигурације) која извиру из схематских структура *out-1* и *из-1* прототипичнија и централнија у мрежној структури обе посматране лексеме (*out* и *из-*), и да се на њих даље уланчавају категорије значења која се црпу из осталих мање типичних схематских структура, наиме, *out-2* и *out-3* и *из-2* и *из-3*. Такође, и у оквиру сваке од тих схематских структура – *out-1*, *out-2*, *out-3*, *из-1*, *из-2* и *из-3* – значења су организована по прототипском мрежном моделу на основу типичних и мање типичних просторних конфигурација које структурирају значењски оквир посматраних језичких јединица.

5. Дискусија и закључак. Циљ овог истраживања било је испитивање, утврђивање и упоређивање сликовносхематске структуре просторних (конкретних) значења енглеских фразних глагола са партикулом *out* и српских глагола са префиксом *из-*. На основу анализе језичке грађе добијене из референтних речника, допуњене илустративним примерима из репрезентативних корпуса у оба језика, дошли смо до закључка да је степен поклапања сликовносхематске структуре која мотивише значења посматраних глагола изразито висок и да примарно извири из концептуално-семантичког оквира њихових саставних компоненти (сателита) – партикуле *out* у енглеском језику и префикса *из-* у српском језику.

Полазећи од налаза Линднер (LINDNER 1981), које је додатно потврдио, разрадио и поткрепио Милошевић (MILOŠEVIĆ 2016), да се сва испитивана значења фразних глагола са партикулом *out* темеље на једној од три *основне (кровне) схематске стџрукџуре*, које је Линднер (LINDNER 1981) означила као *out-1*, *out-2* и *out-3*, наша анализа просторних значења глагола са префиксом *из-* у српском језику такође је потврдила постојање три идентичне схематске структуре које леже у основи свих анализираних глагола, а које смо ми, по аналогiji са горепоменутих истраживањима у енглеском језику, обележили са *из-1*, *из-2* и *из-3*. У конкретнијем смислу, испитали смо специфичније просторне сцене у оквиру горенаведених кровних схематских структура у

оба језика (out-1, out-2, out-3; из-1, из-2 и из-3), то јест, утврђивали појмовно-значењски оквир подлежаћих просторних конфигурација које мотивишу значења свих посматраних лексичких компоненти (партикуле *out* и префикса *из-*). Са једне стране, на примерима из наше грађе у енглеском језику, потврдили смо 14 просторних конфигурација које је издвојио Милошевић (Милошевић 2016) – 8 из схеме out-1, 3 из схеме out-2 и 3 из схеме out-3 – које су примарно одговорне за мотивисаност просторних значења забележених фразних глагола са партикулом *out*. Са друге стране, испитујући структуру просторних значења глагола са префиксом *из-* у српском језику, утврдили смо да њихова значења примарно извиру из 11 просторних конфигурација, при чему 6 конфигурација припадају схеми из-1, 2 конфигурације схеми из-2 и 3 конфигурације схеми из-3. Истраживање је потврдило да се сва просторна значења (просторне конфигурације) која су била предмет овог интерлингвистичког истраживања могу организовати у зракасте категорије значења, при чему се перифернија и мање типична значења уланчавају на прототипична. Коначно, упоређујући потврђене и забележене просторне конфигурације, које уједно представљају категорије просторних значења који леже у основи партикуле *out* и префикса *из-*, дошли смо до закључка да се 11 забележених конфигурација које структурирају просторна значења глагола са префиксом *из-* у потпуности поклапају са 11 (од укупно потврђених 14) конфигурација које мотивишу фразне глаголе са партикулом *out*, а да у 3 случаја нису забележене потврде у српском језику, и то за конфигурације налажење со изван с, дељење с на со и испрекидано распоређивање со по површини/у простору – прву конфигурацију у српском језику уопште не реализују глаголи са префиксом, већ глаголске фразе типа *оcтйайи изван* и сл., док се друга и трећа конфигурација у српском језику типично реализују помоћу префикса *раз-*. Када је реч о полисемији, најчешће везе код глагола са више значења забележене су између следећих конфигурација: излажење со из с, налажење со ван с, извлачење со из с, избацавање со из с, одвајање/вађење со из с (нпр. *He felt in his pocket and took out the keys.* (OKCP) и *She had to have her appendix taken out.* (OKCP) у енглеском језику, и *Земља већ избила изнад уђаженој снџеја.* (PMC) и *Дрући ми ударцем изби нож из руке.* (PMC)). Такође, код извесног броја глагола у оба језика забележено је садејство више просторних конфигурација (типично две конфигурације) које мотивишу њихово значење (нпр. исправљање со у односу на хоризонталну раван и нестајање/уклањање со у примерима: *Iron out all the creases.* (OKCP) и *Пласйрони за црна одијела били су увијек уредно нацйиркани и исцйелани.* (PMC)).

На крају, можемо закључити да је когнитивнолингвистички приступ примењен у овом раду омогућио и допринео утврђивању и упоређивању значењске структуре лексичких сегмената у енглеском и српском језику обухваћених овим истраживањем. Користећи теоријске поставке когнитивне семантике, у анализи смо не само потврдили/утврдили, већ и упоредили сложену схематску структуру просторних значења енглеских фразних глагола са партикулом *out* и српских глагола са префиксом *из-*, чиме смо још једном демонстрирали могућност плодносног контрастирања два језика који припадају различитим језичким групама, германској (енглески) са једне стране и словенској (српски) са друге. Надаље, мишљења смо да емпиријске

методе и налази примењени и добијени у овом истраживању са примерима из домена ПРОСТОРА могу послужити као довољна основа за будућа истраживања на пољу, како просторних, тако и апстрактних значења лексичких јединица које називамо сателитима (партикулама/префиксима) не само у интралингвистичким, већ и у потенцијалним интерлингвистичким студијама у оквиру горенаведених језичких група, а могуће и на ширем плану.

ИЗВОРИ

- БНЦ: *British National Corpus (BNC)*. Доступан на: <https://www.english-corpora.org/bnc/>.
 ЕКССЈ: Електронски корпус савременог српског језика Математичког факултета Универзитета у Београду 2013. Доступан на: <http://korpus.matf.bg.ac.rs>.
 ОКРР: *Oxford Phrasal Verbs, Dictionary for Learners of English*, 2nd edition, Oxford: Oxford University Press, 2021[2006].
 РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица Српска – Матица хрватска, 1967–1969, IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Вуловић, Душанка. *Глаголи људског крећања у савременом српском језику, семантичка ситуација*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2019.
 Жугић, Радмила. Семантичка диференцијација сложених глагола с префиксом *из-* у стандардном српском језику. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* 37 (2007): 89–99.
 Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Први део: слањање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ, 2002.
 Кликовац, Душка. О значењу српског глаголског префикса *раз-* (когнитивнолингвистички приступ). *Наш језик* XXII/3–4 (1998): 153–167.
 Кликовац, Душка. О семантици глаголског префикса *уз-*. Ћорић, Божо, Рајна Драгићевић (ур.). *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*. Београд: Филолошки факултет, 2012, 573–600.
 Кликовац, Душка. О употреби заменичких прилога *одавде*, *одайде*, *одане*. *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 51/1 (2022), 183–206.
 Миљковић, Вања. *Когнитивнолингвистичко истраживање глаголских префикса у савременом српском језику*. Филолошки факултет, Универзитет у Београду (докторска дисертација), 2021.

*

- BELAJ, Branimir. Značenjska analiza hrvatskoga glagolskog prefiksa *raz-* i njegovih alomorfa *ras-*, *raš-*, *raž-*, *raza-*, *ra-*. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30/1 (2004): 1–16.
 BELAJ, Branimir. *Jezik, prostor i konceptualizacija. Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*. Osijek: Filozofski fakultet, 2008.
 BELAJ, Branimir, Gabrijela BULJAN. The polysemy of the Croatian verbal prefix *od-*. *Review of Cognitive Linguistics. Published under the Auspices of the Spanish Cognitive Linguistics Association* 14/2 (2016): 337–384.
 GIORA, Rachel. Understanding figurative and literal language: The graded salience hypothesis. *Cognitive Linguistics* 7 (1997): 183–206.
 GIORA, Rachel, Inbal GUR. Irony in conversation: Salience, role, and context effects. Nerlich, Brigitte, Zazzie Todd, Vimala Herman, David D. Clarke (eds.). *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2003, 297–315.
 HAMPE, Beate. Facing up to the meaning of ‘Face up to’. Ad Foolen, Frederike van der Leek (eds.). *Constructions in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 2000, 81–101.

- JANDA, Laura. *A Semantic Analysis of the Russian Verbal Prefixes ZA-, PERE-, DO- and OT-*. University of California, Los Angeles (doktorska disertacija), 1984.
- JANDA, Laura, Tore NESSET. Taking apart Russian *raz-*. *The Slavic and East European Journal* 54/3 (2010): 477–502.
- JANDA, Laura, Olga LYASHEVSKAYA. Semantic Profiles of Five Russian Prefixes: *po-, s-, za-, na-, pro-*. *Journal of Slavic Linguistics* 21/2 (2013): 211–258.
- JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Reason and Imagination*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- KLIKOVAC, Duška. *Semantika predloga: studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet, 2000.
- KÖVECSES, Zoltán, Péter, SZABÓ. Idioms. A View from Cognitive Semantics. *Applied Linguistics* 17/3 (1996): 326–355.
- LAKOFF, George. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. 2nd edition. Chicago: University of Chicago Press, 2003[1980].
- LANGACKER, Ronald. *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. I: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- LINDNER, Susan. *A Lexico-Semantic Analysis of English Verb-Particle Constructions with Up and Out*. University of California, San Diego (doktorska disertacija), 1981.
- MAHPEYKAR, Narges, Andrea TYLER. A principled Cognitive Linguistics account of English phrasal verbs with *up* and *out*. *Language and Cognition* 7 (2015): 1–35.
- MILIĆEVIĆ, Nataša. The lexical and superlexical verbal prefix *iz-* and its role in the stacking of prefixes. *Nordlyd* 32/2 (2004): 279–300.
- MILOŠEVIĆ, Ivan, Tijana VESIĆ PAVLOVIĆ. A cognitive Semantic Exploration of English Plant Phrasal Verbs with the Particle *out* and their Serbian Counterparts. *Poznan Studies in Contemporary Linguistics* 56/4 (2020): 681–709.
- MILOŠEVIĆ, Ivan. *Frazni glagoli sa partikulama in, out, on i off u engleskom jeziku: kognitivnolingvistička analiza*. Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu (doktorska disertacija), 2016.
- MORGAN, Pamela. Figuring out *figure out*: Metaphor and the semantics of English verb-particle construction. *Cognitive Linguistics* 8/4 (1997): 327–357.
- NESSET, Tore, BAYDIMIROVA, Anna, Laura JANDA. Getting out: A Preliminary Analysis of *vy-* and *iz-*. *Poljarnyj vestnik* 12 (2009): 72–84.
- NESSET, Tore, ENDRESEN, Anna, Laura JANDA. Two Ways to get out: Radial Category Profiling and the Russian Prefixes *vy-* and *iz-*. *Zeitschrift für Slawistik* 56/4 (2011): 377–402.
- RUDZKA-OSTYN, Brygida. *Word Power: Phrasal Verbs and Compounds. A Cognitive Approach*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2003.
- ŠARIĆ, Ljiljana. Prefiksi kao sredstvo perfektivizacije: semantički prazne jedinice? *FLUMINENSIA: Časopis za filološka istraživanja* 23/2 (2011): 7–20.
- ŠARIĆ, Ljiljana. *Prostor u jeziku i metafora: kognitivnolingvističke studije o prefiksima i prijedlozima*. Zagreb: Jasenski i Turk, 2014.
- TALMY, Leonard. How Language Structures Space. Herbert Pick, Linda Acredolo (eds.). *Spatial Orientation: Theory, Research and Application*. New York and London: Plenum Press, 1983, 225–282.
- TALMY, Leonard. *Toward a Cognitive Semantics* (2 vols). Cambridge, MA: MIT Press, 2000.
- VESIĆ PAVLOVIĆ, Tijana, Ivan MILOŠEVIĆ. The Semantic Motivation of English and Serbian Lexemes Related to the Concept of Step: A Cognitive Approach. *Filološki pregled* XLV/1 (2018): 139–155.
- YEAGLE, Rosemary. *The Syntax and Semantics of English Verb-Particle Constructions with OFF: A Space Grammar Analysis*. Southern Illinois University, Carbondale (magistarska teza), 1983.

Ivan Milošević
Tijana Vesić Pavlović

ON THE SCHEMATIC STRUCTURE OF THE SPATIAL MEANINGS
OF ENGLISH PHRASAL VERBS WITH THE PARTICLE *OUT* AND SERBIAN VERBS
WITH THE PREFIX *IZ-*

S u m m a r y

This paper deals with the semantic motivation of the spatial meanings of Serbian verbs with the prefix *iz-* from the viewpoint of the framework developed for analysing the meanings of English phrasal verbs with the particle *out*. The framework is based on the tenets of cognitive linguistics and was applied and elaborated in previous studies by Lindner (LINDNER 1981) and Milošević (MILOŠEVIĆ 2016). We aim at determining whether and in what aspects the schematic structures that underlie the spatial meanings of the verbs with the prefix *iz-* overlap with the structures that motivate the spatial meanings of the phrasal verbs containing the particle *out*. We depart from the assumption that there will be similarities in this respect, since both the prefix *iz-* in Serbian and the particle *out* in English denote the notion of CONTAINMENT. The analysis was carried out on the total of 406 phrasal verbs with the particle *out* and 2617 verbs with the prefix *iz-* and its allomorphs, out of which the verbs with the spatial meanings were investigated.

Previous studies have demonstrated that the meanings of phrasal verbs with the particle *out* can be subsumed under three schematic structures, marked as OUT-1, OUT-2 and OUT-3. The schemes further comprise 14 spatial configurations (MILOŠEVIĆ 2016): eight within the scheme OUT-1, three within the scheme OUT-2 and three within the scheme OUT-3. Our analysis of the motivation of the spatial meanings of the verbs with the prefix *iz-* confirmed the existence of three identical schematic structures underlying their semantics, which, by analogy with the research in the English language, were marked as IZ-1, IZ-2, and IZ-3. We have determined that their spatial meanings are motivated by 11 spatial configurations, whereby 6 configurations belong to the scheme labelled as IZ-1, 2 configurations to the scheme IZ-2, and 3 configurations to the scheme IZ-3. The analysis has also confirmed that all spatial meanings of the investigated phrasal and prefixed verbs can be organised into radial categories of meaning, whereby more peripheral and less typical meanings stem from the prototypical ones.

Based on the conducted analysis, it may be concluded that the extent of overlap of the image-schematic structure that motivates the spatial meanings of the observed verbs in both languages is high and that it primarily stems from the conceptual-semantic framework of their constituent components – the particle *out* in English and the prefix *iz-* in Serbian. Further, it may be argued that the cognitive-linguistic approach applied in the paper has made it possible to determine and compare the meaning structure of the observed verbs in English and Serbian. Using the tenets of cognitive semantics in our analysis, we have not only ascertained, but also compared the complex schematic structure of the *concrete* meanings of English phrasal verbs with the particle *out* and Serbian verbs with the prefix *iz-*, thus once again demonstrating the possibility of successfully contrasting two languages that belong to different language groups, Germanic (such as English) on the one hand and Slavic (such as Serbian) on the other.

Иван Милошевић
Висока хотелијерска школа
Кнеза Вишеслава 70, 11000 Београд, Србија
ivan.milosevic@vhs.edu.rs

(Примљено: 31. августа 2023;
прихваћено: 26. октобра 2023)

Тијана Весић Павловић
Универзитет у Београду
Машински факултет
Краљице Марије 16, 11120 Београд, Србија
tvesic@mas.bg.ac.rs

Марина Курешевић. *Сему же сице бившу: о синџакси и језичком сџилу срџскословенских џексџова*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2022, 260 стр.

Монографија Марине Курешевић *Сему же сице бившу: о синџакси и језичком сџилу срџскословенских џексџова* посвећена је синтакси српско-словенског језика, а главни предмет истраживања су синтаксичке конструкције које се могу сматрати језичкостилским обележјем средњовековних наративних текстова. У фокусу пажње су српскословенски текстови небо-гослужбеног карактера, попут средњовековних романа, повести и апокрифа, али је, у склопу дефинисања језичких карактеристика нижега стила, дужна пажња посвећена и делима сакралног карактера.

Књига поред уводне речи („О овој књизи“) садржи тринаест студија складно уклопљених у три целине: I *Теоријско-метџодолошке основе изучавања синџаксе срџскословенских џексџова* (стр. 7–65), II *Синџаксичка норма и њена динамичносџу у џексџовима џисаним срџскословенским језиком* (стр. 67–170), III *Ка мешаном језику* (стр. 171–237). Четврту целину чине *Прилози* (стр. 239–257): 1. Појмовник: дефиниција и статус у старословенском појединих номиналних средстава, 2. Табеларни приказ структуре синтаксичког система старословенског језика, 3. Прича о Акиру Премудром из рукописног зборника Народне библиотеке Србије бр. 53, 4. Два одломка из Берлинске Александриде.

Прво поглавље, *Теоријско-метџодолошке основе изучавања синџаксе срџскословенских џексџова*, обухвата теоријско-метџодолошки усмерене прилоге и садржи три рада. Први, „Синтаксичка норма српскословенског језика и њен развој: унутрашња и спољашња динамика нормџе“, програмског је карактера и представља основна теоријска и метџодолошка полазишта у истраживању српскословенске синтаксе. Најпре се, у светлу старословенског синтаксичког наслеђа, представља имплицитно дефинисана српскословенска норма. Унутрашња динамика развоја нормџе подразумевала је варирање у жанровски различитим текстовима, тј. жанром и садржајем условљено прилагођавање језичког израза избором између конкурентних синтаксичких средстава, што је водило ка функционалностилској ралојености језика. С друге стране, спољашња динамика манифестовала се у међуутицају српско-словенског и српског, што води како постепеној модификацији нормџе тако и стварању њених регионалних варијетета, као и стварању тзв. мешаног језика, с променљивим уделом српских и српскословенских елемената. Полазећи од поставки дијахроне социолингвистике, ауторка представља факторе који су могли утицати на конкретну реализацију књижевног језика (типологија

текста, контекст, тип дискурса, жанр, садржај, познавање норме и др.), и закључује да проучавање синтаксе редакцијских текстова небогослужбеног карактера треба истовремено сагледавати из угла жанра и из угла језичке еволуције. У другом раду, „Статус и порекло конструкције *accusativus cum infinitivo* у старословенском“ разматра се у новом светлу старословенска конструкција акузатива с инфинитивом. Полазећи од различитих тумачења овог синтаксичког средства, Марина Курешевић га сагледава у оквирима типолошке историјске лингвистике, и уочава два његова типа: први, који се јавља у комбинацији са јусивним, каузативним или прелазним глаголима кретања, где именска реч у акузативу означава пацијенс, а инфинитив има функцију адвербијалног детерминатора управног глагола, и други, у комбинацији са когнитивним или комуникативним глаголима, где акузатив означава тему, а прати га други акузатив, предикативног карактера. Ова друга конструкција се, на основу компаративне анализе, тумачи као књишки неологизам, резултат садејства унутарјезичких процеса (ширења синтаксичке транзитивности) и језичког контакта. Трећи прилог насловљен је „Ка дефинисању црквенословенског језика нижег стила (на примеру исказивања семантичке субординације)“. У њему се ближе представља тзв. нижи стил српскословенске писмености, који се од вишега разликовао не само по степену допуштивости црта из вернакулара, при чему је долазило и до стварања својеврсних синтаксичких амалгама књишких и вернакуларних црта, већ и по начинима формализовања исте семантике, а реализовао се у наративним текстовима профаног карактера (попут летописа, средњовековних романа и повести). Анализирајући начине исказивања семантичке субординације у наративним текстовима српске и руске редакције, Марина Курешевић закључује да су у две редакције генерално уочене исте иновације, настале на основу заједничких развојних унутарјезичких процеса, те да се с правом може говорити о синтаксичкој изонорми црквенословенског нижега стила у овом домену.

Друга целина, *Синтаксичка норма и њена динамичност у њексјовима њисаним српскословенским језиком*, обухвата шест студија у којима се анализира дијафазиска варијантност српскословенског. У првој, „Од књишког ка варнакуларном: два начина језичког изражавања у списима Светога Саве“, анализирају се одабране хипотактичке структуре за изражавање темпоралности, атрибутивности, као и начини изражавања императивности и будућности, на корпусу Карејског типика, Житија Светога Симеона и Посланице игуману Спиридону, с циљем да се утврди условљеност продора реченичних модела из старосрпског, као и жанровска мотивација реализације типично књишких језичких црта. Истраживање показује да се анализирани текстови разликују по избору и фреквенцији употребљених средстава, што је било условљено бројним факторима: жанром, типом дискурса (нарација, давање препорука, лично обраћање и сл.) и садржином текста. Други прилог, „Прилог познавању сакралног стила српскословенског језика: апсолутни датив“ посвећен је конструкцији апсолутног датива, једном од типичних обележја вишег стила српскословенског језика на синтаксичком плану. Представљене су синтаксичко-семантичке, морфолошке и функционалностилске карактеристике употребе АД у српској средњовековној оригиналној књижевности сакралног карактера (житијима, химнографским делима, похвалним словима

и др.). Потврђено је да се у овој конструкцији јављају иновације, заједничке различитим редакцијама старословенског, које стога имају статус изонорми црквенословенског језика. Следећи рад носи наслов „Проучавање хипотактичких структура и њихова улога у расветљавању функционалностилске раслојености српскословенског језика” и синтеза је истраживања хипотактичких структура спроведеног на три жанровски различита текста српскословенске писмености: Живот Светог Тирила, Варухово откронење и Српска Александрида. У раду се истражују категорије атрибутивности, темпоралности, финалности и експликативности. На основу упоредне анализе три текста и прецизно приказане дистрибуције у њима заступљених номиналних и вербалних хипотактичких средстава, Марина Курешевић закључује да су ови текстови писани нижим стилом српскословенског језика али да се, иако располажу сличним синтаксичким стратегијама, међу собом разликују у њиховој дистрибуцији и начину употребе. У прилогу „Стабилност и динамика синтаксичке норме српскословенског језика у српским преписима апокрифа” представљено је истраживање спроведено на корпусу шест текстова који репрезентују различите дијалекатске базе и писарске традиције. Ауторка наводи у којим сегментима синтаксичка норма српскословенског језика у преписима апокрифа показује релативну стабилност, а у којима динамичност, закључујући да су иновације посебно карактеристичне за текстове из западних и југозападних крајева штокавског говорног подручја, где је очигледно постојао толерантнији однос према књижевнोजезичкој норми, као и да је јачи продор вернакуларних црта запажен у рукописима с краја српскословенске епохе. „Синтаксичка анализа поука / гномских исказа из Повести о Акиру Премудром (у препису из рукописа бр. 29 манастира Савине из 1380. г.)” разматра синтаксу различитих структурних и дискурских типова гномских израза, који, с обзиром на свој статус, у великој мери могу одражавати разговорни језик одређене епохе. Примећује се да се поуке разликују од наративних текстова лепе књижевности по избору глаголских облика и реченичној организацији, да њихова употреба зависи од комуникативне функције исказа, те да се приближавају вернакуларним реченичним моделима. У студији „Активни партиципи у средњем стилу српске средњовековне писмености: могућ правац развоја српског књижевног језика” разматрају се, на корпусу српских преписа старозаветних и новозаветних апокрифа, романа и повести, синтаксичке функције активних партиципа, који су специфика књижевног језика у односу на вернакулар. Ауторка закључује да се у испитиваним рукописима јасно издвајају употребе партиципа заједничке књишком и вернакуларном начину изражавања од чисто књишких, да је у њима процентуално већа употреба неконгруентних партиципа у функцији адноминалног или адвербијалног детерминатора, повећана употреба партиципских конструкција у функцији независног предиката, а да се највећа разлика у односу на виши стил уочава на плану употребе апсолутног датива.

Треће поглавље, *Ка мешаном језику*, садржи студије које теоријски образлажу и емпиријски потврђују идеју о непостојању јасних граница међу функционално диференцираним језичким регистрима у српској средњовековној писмености и у њему су представљена четири прилога. Први прилог, „О границама српскословенског језика (жанр, простор, време)”, усредсређен

је на дијатопијску варијацију српскословенског, која се нарочито испољава у текстовима профаног карактера насталим у периоду под турском влашћу, када се развија и јача диференцијација дијалеката, при чему долази и до стварања *мешаној* језика, са променљивим уделом књишких и вернакуларних елемената на свим језичким нивоима. Радови који следе у овом сегменту илуструју речено. У студији „Језик Слова Акира Премудрог из рукописног зборника Народне библиотеке Србије бр. 53” спроведена је детаљна филолошка анализа једног рукописа Слова из XVI столећа са западноштокавског терена на фонетско-фонолошком, морфолошком и синтаксичком нивоу, која показује да је текст писан својеврсним амалгамом српског и српскословенског језика. Ауторка указује на то да би будућа истраживања требало усмерити и на друге зборнике сличне провенијенције и садржине, с циљем да се утврди да ли је употреба мешаног језика у српској средњовековној писмености имала традицију и да ли је евентуално била територијално ограничена. Прилог „Номинација лица у три преписа Приче о Акиру Премудром” посвећен је анализи три српска преписа Приче о Акиру Премудром, различита како у погледу времена и места настанка тако и у погледу језика на којем су написана: рукопис манастира Савина из XIV века писан је српскословенским језиком нижег стила, препис из Дубровачког ћирилског зборника из 1520. године народним језиком штокавског типа а текст из XVI столећа, са терена западне Босне, мешаним језиком. У сва три текста доминира лексика домаћег, често прасловенског порекла, док је број позајмљеница веома мали, сложене су ретке, забележена је само једна лексема са књишким суфиксом *-ѿељ*, док одређени број речи нема ранијих потврда. „Понародњавање језика у Берлинској Александриди на синтаксичком нивоу” бави се истраживањем одабраних синтаксичких црта (инфинитивне фразе и хипотактичких везника) једне од варијанти Александриде, настале у последњој деценији XV века у пределима западне или југозападне Босне. Текст је поређен с критичким издањем Српске Александриде, с циљем да се открије у којој мери је језик Берлинске Александриде понародњен у наведеним сегментима синтаксичког система. Оба текста одликује реализација инфинитива у бројним типовима конструкција, отклон од употребе инфинитивних књишких конструкција, али и чување у основи књишког регистра хипотактичких везника. Ипак, језик Берлинске Александриде испољава виши степен понародњености, посебно у другом, текстолошком различитом делу текста. Дијалекатска специфичност долази до изражаја само у присуству појединих хипотактичких везника до краја XV века везаних за западноштокавски терен.

Марина Курешевић и у теоријском и у методолошком погледу зналачки тумачи синтаксичку проблематику српскословенских текстова, анализирајући их и са лингвистичког и са функционалностилског аспекта, при чему успешно комуницира с релевантном лингвистичком, (палео)славистичком и србистичком литературом. Будући да је главнина досадашњих истраживања српскословенског језика била усмерена на црквене жанрове, те, у складу с тим, на виши стил средњовековног књижевног језика, изузетну вредност књиге чини то што су у средишту пажње до сада непроучени текстуални жанрови и типови, писани нижим стилем српскословенског или мешаним

типом језика. Стога у књизи заступљене студије бацају ново светло на српско-словенску писменост и представљају оригиналан и значајан допринос историји српскословенског, књижевног језика с најдужом традицијом у Срба. Врлина књиге је и у томе што се сваки проблем представља јасно и прецизно, праћен статистичким приказом фреквенције истраживаних синтаксичких црта и процентуалним односом конкурентних синтаксичких средстава, на основу чега се изводе утемељени закључци. Уз то, српскословенски се посматра као саставни део словенске писмености у ареалу Православне Слатије, уз увид у синтаксичке обрасце и иновације који чине изонорму црквенословенског као целине. Стога ће књига *Сему же сице бившу: о синџакси и језичком сџилу срџскословенских џексџова*, уверени смо, бити корисна и подстицајна не само домаћој научној публици већ и изучаваоцима других редакџијских писмености.

Јасмина Грковић-Мејџор

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

jgrkovicns@gmail.com

UDC 271.2-36"(04/14)"(049.32)

UDC 235.3:929 Benedictus Nursinus(049.32)

Борис Стојковски, Ивана Безрукова. *Кулџи Свеџџџи Бенедикџџа код џправославних хриџџџана у средњем веку*. Нови Сад: Архив Војводине – Фондација „Светозар Милетић”, 2022, 348 стр.

Током 2022. године, у оквиру библиотеке Посебна издања, у суиздавачком подухвату издавачких кућа – Прометеј и Црвени облак, а под покровитељством фондације „Светозар Марковић” и Архива Војводине, објављена је књига Бориса Стојковског и Иване Безрукове *Кулџи Свеџџџи Бенедикџџа код џправославних хриџџџана у средњем веку*. Борис Стојковски је професор Филозофског факултета новосадског универзитета са Одсека за историју и бави се историјом Цркве, српско-угарским и византијско-угарским односима, те историјом средњовековног Медитерана, а Ивана Безрукова је научни сарадник Старословенистичког одсека Института за српски језик САНУ у Београду и бави се историјом српског средњовековног књижевног језика. Удруживањем својих компетенџија, свако из свог угла, ауторски тим посветио је своју научну пажњу једном занимљивом феномену – ширењу култа Светог Бенедикта међу православним хриџџџанима у средњем веку и преџточио резултате својих истраживања у корице ове монографије.

Књига садржи три главне целине. У првој целини, која носи наслов *Свеџџи Бенедикџџи џправославни свеџџ средњег века* (стр.13–107), представљена је генеза култа овог светитеља из културно-историјске перспективе. Друга

целина, насловљена *Кулѝ Свѣтѝоѝ Бенедикѝа у конѝексѝу словенске рукоѝисне ѝтрадиѝије* (стр. 109–148), посвећена је рукописном тексту Житија Светог Бенедикта сагледаног са језичког аспекта, а трећа, која носи назив *Жиѝиѝје Свѣтѝоѝ Бенедикѝа* (стр. 149–207), доноси рашчитан текст анализираног рукописа из манастирске збирке Високи Дечани, као и преглед његовог садржаја. Поред ових, монографију употпуњују и следеће целине: *Увод* (стр. 7–11), *Закључна размаѝрања* (стр. 219–221), *Сѝисак лиѝѝераѝуре* (стр. 223–238), резиме монографије на три језика: италијанском (*Sommario*, стр. 239–242), руском (*Резюме*, стр. 243–244) и енглеском језику (*Abstract*, стр. 245–247), као и *Прилоѝ* [стр. 249–346].

У уводном поглављу аутори нас упознају са личношћу Светог Бенедикта из Нурсије, који је живео у V–VI в.н.е. и који представља једну од најважнијих фигура у историји монаштва, посебно у западним хришћанским крајевима где је и установљен бенедиктински ред. Како се култ овог светитеља током средњег века неговао и на истоку, у византијском и православном свету, као главни циљ ове монографије аутори постављају приказ генезе његовог култа кроз богослужбене и друге црквене списе међу православнима, а као посебан предмет свог интересовања издвајају Житије Светог Бенедикта које се налази на л. 55а–102а тзв. Римског патерика, односно рукописа Беседа папе Григорија Двојеслова из 1415–1425. године писаног на српскословенском језику, који се чува у Београду у Народној библиотеци, под сигнатуром Дечани 102. Из увода сазнајемо да ово житије раније није било познато широј научној јавности, као и да је за потребе настанка ове монографије истраживање било спроведено у више библиотека у земљи и иностранству, од Народне библиотеке Србије и Матице српске, преко Библиотеке Мађарске академије наука до Библиотеке Универзитета у Пизи, али и многим другим.

Прво поглавље разложено је на следећа потпоглавља: Развој монаштва на хришћанском Истоку и Западу; Свети Бенедикт и настанак бенедиктинског реда; Свети Бенедикт и источни православни свет средњег века; Бенедиктинци у јужној Угарској: студија случаја Думбова, Марошвара/Оросланоша и Светог Димитрија на Сави/Митровице; Бенедиктинци међу Јужним Словенима и у српским земљама средњег века; Бенедиктинци долазе међу Јужне Словене; Бенедиктинци у српским приморским земљама средњег века. У овом делу монографије аутори веома темељено представљају резултате свог истраживања развоја монаштва у хришћанском свету. Упознају нас са чињеницом да се први облици монаштва појављују од III века, али да уређење таквог начина живота у манастирима и пустињачким заједницама у хришћанском свету почиње од IV века, тј. од времена цара Константина Великог, када хришћанство постаје и званична државна религија, те када Римско царство и рана Византија настоје да га уклопе у постојећи државни систем. Монаштво је најпре, према њиховим речима, заживело у Египту, па у Малој Азији, да би се потом проширило и у европским крајевима. У том контексту се међу утемељивачима, између осталих, спомињу Свети Пахомије (из Египта) и Свети Василије Велики (из Мале Азије), те Свети Јероним и Руфин Аквилејски који су у V веку превели правила ових монаха на латински језик. Она су утицала и на Светог Бенедикта да створи своја правила монашког живота (Бенедиктово Правило) и да оснује монашки ред на територији некадашњег

Западног римског царства, познат као бенедиктински ред. Убрзо након смрти Свети Бенедикт је канонизован, а како се то десило у време јединствене хришћанске цркве, његов култ је допро и до истока хришћанске цивилизације. О животу самог Бенедикта и његовим чудима највише података пружа његово житије које је у склопу својих Беседа написао римски папа Григорије Двојеслов. Одатле се сазнаје да је један од веома важних подухвата самог Бенедикта, поред утемељења монашког реда, било и оснивање манастира Монте Касино у близини Рима у којем се монашки и литургијски живот одвијао према његовим правилима. Као један од његових основних постулата наводи се израз ‘моли се и ради’, те су многи манастири који су прихватили његове принципе доприносили и напретку средњовековне технологије. О присутности његовог култа у византијском свету најбоље сведоче писани споменици. До данас је познато око 30 преписа Житија Светог Бенедикта на грчком језику (први превод његовог житија на грчки језик везује се за VIII век и папу Захарија), 5 рукописа на грузијском, а познато је и у словенској рукописној традицији. Посредна сведочанства о присуству култа Светог Бенедикта на тлу које је било под византијским утицајем представљају и бенедиктински манастири оснивани од Свете Горе (Амалфитански манастир), преко јужне Угарске (манастири Думбово, Марошвар и Свети Димитрије на Сави), до Далмације, на простору од Кварнера до Драча. О историји сваког од ових манастира аутори нас обавештавају на основу сагледане широке литературе, а пре свега на темељу сазнања сакупљених из примарних извора, кад год су до њих могли доћи. Византијски утицај је на овим просторима нарочито био присутан до краја XII века, а као једно од могућих објашњења о разлозима присуства бенедиктинаца у овим манастирима аутори наводе блискост у њиховом поимању правила монашког живота са православним, што и није чудо ако се има на уму да и једни и други као узоре имају монаштво поникло у Египту и Палестини. Међутим, у позном средњем веку улога бенедиктинаца се састојала и у томе да православно становништво преведу у римокатолике. Нарочиту пажњу аутори посвећују присуству бенедиктинаца у српским приморским земљама, истичући да су се они ту у средњем веку нашли на размеђу двају цивилизацијских кругова. Њихово је деловање на тим просторима постало симбол прожимања духовних и културних континуитета на тлу средњовековне Србије. Међу многобројним манастирима са овог тла, у којима су током раног средњег века деловали и бенедиктинци, налазе се и манастири Светог Михаила на Превлаци (који ће у XIII веку постати и центар Зетске епископије) и Богородица Ратачка (манастир на простору између Сутомора и Бара). На крају овог поглавља аутори посвећују пажњу и женским бенедиктинским манастирима осниваним дуж Јадранског приморја.

Друго поглавље у себи садржи следећа потпоглавља: Културно-историјски контекст настанка превода Дијалога/Беседа папе Григорија Двојеслова на први књижевни језик Словена; Напомене о Дијалозима/Беседама, односно о Римском патерику у словенској рукописној традицији; О српскословенском рукопису потпуног превода Римског патерика у светлу времена његовог настанка; О Житију Светог Бенедикта на српскословенском језику; Осврт на правописне одлике текста Житија Светог Бенедикта; Фонетске одлике језика

Житија Светог Бенедикта; Морфолошке одлике језика Житија Светог Бенедикта; Принципи преношења изворног текста. Аутори рукопис смештају у оквире преводилачке традиције код Словена у време и непосредно после Великоморавске мисије и представљају словенску традицију превода овога дела. Напомињу да се превод овог дела, вероватно, појављује крајем X века у Моравској или у Бугарској, од када почиње да се шири и култ Светог Бенедикта у словенском свету. У словенској рукописној традицији до данашњих дана откривени су потпуни и фрагментарни преписи овог дела на руску, бугарску, српску и хрватску редакцију старословенског језика. Међу српским преписима досада је био познат само један рукопис Житија Светог Бенедикта и то онај који је у науци познат као рукопис Гилџф. 90, настао средином XIV века у преводу са латинског језика. Овом монографијом аутори истичу да, поред овог текста, у српској средњовековној писмености постоји још један рукопис Беседа папе Григорија Двојеслова, који у себи садржи и текст Житија Светог Бенедикта, а то је текст у рукопису из збирке манастира Високи Дечани, који се чува у Народној библиотеци Србије под сигнатуром Дечани 102. Време настанка овог рукописа ставља се у прву половину XV века, односно у време деспота Стефана Лазаревића и доба поновног јачања контакта са Византијом. У поређењу са текстом у рукопису Гилџф. 90, рукопис Дечани 102 представља потпунију верзију Житија и садржи више чуда Светог Бенедикта детаљније описаних. Текст Житија је темељно анализиран на палеографском, ортографском, фонолошком и морфолошком нивоу. Закључено је да је писан полууставом ресавског типа са елементима брзописа, те ресавским правописом са елементима рашке ортографије. Фонетска анализа била је усмерена на откривање писаревог степена познавања књижевне норме, те на евентуална одступања од ње на основу којих би се могла утврдити његова дијалекатска база. Резултати фонетско-фонолошке анализе (постојање полугласника, вокалног л, одсуство епентетског л у фонолошком систему писара, те писање слова *зело* на почетку речи) упућују на призренско-тимочку, односно суседну косовско-ресавску провенијенцију рукописа. Након детаљне анализе именица, заменица, придева, бројева, глагола и прилога, издвојене су црте које одступају од наслеђене старословенске норме, а чији би извор такође могла бити призренско-тимочка, односно суседна косовско-ресавска дијалекатска база. То су: колебање између тврде и меке промене код извесног броја именица, облици заменице *ѡаја*, *ѡуја*, наставак *-ем* у Л. јд. м. и с. рода придева одређеног вида, перфекат без помоћног глагола, преовладавање прилога на *-е* и сл.

У трећем поглављу монографије, као што је то на почетку овог текста већ напоменуто, након навођења принципа преношења изворног текста, доноси се рашчитан текст српскословенског Житија Светог Бенедикта из рукописа Дечани 102, уз синоптички преглед садржаја свих глава.

Веома богат списак домаће и стране литературе открива научне изворе аутора. На крају списка дају се и библиографски подаци свих познатих рукописа овог текста у словенској традицији. Резиме на италијанском, руском и енглеском резултате овог истраживања чини научно доступним и ширим научним круговима. Посебну вредност ове монографије чине фотографије

текста Житија Светог Бенедикта из рукописа Дечани 102, који се чува у Београду у Народној библиотеци Србије.

Монографија *Култи Светиої Бенедикта код њавославних хришћана у средњем веку* представља леп пример интердисциплинарног приступа једној културолошкој теми, а то је присуство култа Светог Бенедикта, оснивача монашког реда у окриљу Римске цркве, у православном свету. Са једне стране, она читаоца упознаје с релевантним историјским и културним приликама рађања, развоја и неговања овог култа, а са друге представља драгоцен прилог историји српске културе и познавању српскословенске писмености, будући да научној јавности доноси један до сада непознати српскословенски рукопис Житија Светог Бенедикта.

Марина Курешевић

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, Нови Сад, Србија

marina.kuresevic@ff.uns.ac.rs

UDC 811.163.41'37(049.32)

Јасмина Дражић, *Присјутни њроучавању значења речи.*

Нови Сад: Филозофски факултет, 2022, 323 стр.

Иако је већи део књиге Јасмине Дражић *Присјутни њроучавању лексичкої значења* настао на основу прерађених и проширених већ објављених радова, она представља заокружену монографију јер се ауторка потрудила да своја вишегодишња истраживања повеже у складну целину, да свако од њих смести у одређени шири контекст и обогати га додатним уводним и закључним напоменама. Тако је, осим монографије, добијен и значајан приручник из области лексикологије, којим ће се, као уџбеником, као научним делом и као инспиративном збирком истраживања, користити студенти и истраживачи који желе да се баве лексикологијом и сродним дисциплинама. Кроз призму лексикологије, у овој књизи су приказана и нека истраживања из творбе речи, лингвокултурологије и когнитивне лингвистике, па ова монографија може бити корисна и научницима заинтересованим за побројане научне дисциплине.

Нема много лингвиста који на овај начин заокружују своја појединачна истраживања и повезују их у монографије, иако би тај додатни напор који би аутори учинили да од зборника својих радова начине монографије био веома користан за области којима се баве, будући да у српској лингвистици нема довољно монографија и капиталних дела из свих области.

Монографија Јасмине Дражић састоји се из шест основних целина, које се даље разгранавују: 1. *Уводна разматрања* (стр. 15–66); 2. *Колокацијска ѡерсијектѡива значења речи* (стр. 69–121); 3. *Коїниїивна ѡерсијектѡива значења речи* (стр. 125–169); 4. *Линївокултуролошка ѡерсијектѡива значења речи*

(стр. 173–226); 5. *Творба речи у културолошкој ѱерсијективи* (стр. 229–279); 6. *Завршна разматрања* (стр. 283–294).

Прво поглавље монографије, које носи наслов *Уводна разматрања*, састоји се из две целине – *Теоријски оквири ѱроучавања значења речи* и *Теоријско-методолошке основе исцраживања*. Овај користан увод теоријски наткриљује сва поглавља књиге, а може се третирати и као самостална целина у којој је изнесен историјски преглед теоријских приступа лексичком значењу, с акцентом на основе савремене лексикологије. Приказан је приступ значењу у оквиру историјско-филолошке семантике, структуралистичке семантике, генеративне семантике, неоструктуралистичке семантике, а посебна пажња посвећена је теоријским основама анализе лексичког значења из угла когнитивне семантике. Наведени приступи представљени су у најкраћим цртама, али омогућавају користан увид у узајамну повезаност свих теоријских праваца и поступно произилажење једног из другог. Тако се, на пример, констатује како генеративна семантика Каца и Фодора задржава структуралистичку компоненцијалну анализу као кључну методу, али се проширује механицистичким и когнитивним аспектом. Неоструктуралистичка семантика, која затим следи, такође се заснива на структуралистичким основама, али и она доноси одређене помаке. Нарочита пажња посвећује се теоријским и методолошким основама когнитивистичког приступа лексичком значењу на основу појмовне метафоре, појмовне метонимије, анализе прототипа, асоцијативне методе итд.

Као теоријско-методолошке основе истраживања назначене су оне које се у наставку монографије разрађују, а то су колокацијска, когнитивна, лингвокултуролошка и творбена перспектива значења речи.

Већ је из уводног поглавља приметно да се значајна пажња посвећује колокацијској методи и корпусним истраживањима. Ауторка се бави и корпусима као извором за овај тип језичких анализа и наводи класификацију корпуса енглеског језика: специјализовани корпуси, општи корпуси, упоредни или преводилачки корпуси, паралелни корпуси, ученички корпуси, корпуси језичких промена. Читаоци имају прилике да се упознају и са различитим српским корпусима и могућностима њихове примене.

Посебну пажњу изазива друго поглавље књиге, које носи наслов *Колокацијска ѱерсијективна значења речи*. Јасмина Дражић је водећи српски проучавалац колокација и међу првима је почела да истражује синтагматске лексичке односе. Докторирала је из ове области и посветила јој две своје књиге: *Минималне лексичке и ѱрамајичке сцрукцуре у српском као сцраном језику* (2008) и *Лексичке и ѱрамајичке колокације у српском језику* (2014). И у својој најновијој монографији ауторка наставља истраживања из ове области. У оквиру другог поглавља налазе се четири потпоглавља: 1) *Колокације као вид лексичке солидарносци*; 2) *Синонимија и колокације у насцави*; 3) *Синонимија и колокације у Енциклопедијском речнику српско-енглеском*; 4) *Пароними у насцави и речнику*.

У овом поглављу треба обратити пажњу на појмове који до сада нису били довољно истражени на материјалу српског језика: *лексичка солидарносци*, *унилатерална солидарносци*, *мултилатерална солидарносци*, *инкајсулација*, *јака и слаба ѱозиција лексеме*, *колокација везаној шци* и др.

На самом почетку овог поглавља, Јасмина Дражић износи мишљење проф. Гортан Премк да велики број лексема остварује праву синонимију само на нивоу секундарних значења. Тако се отвара централна тема овог поглавља, а то је зависност значења од контекста у којем је лексема употребљена, као и међузависност парадигматских лексичких односа и полисемије. Посебно се анализира спрега колокације и синонимије, па се на основу колокација истражују значења лексема *сићан* и *мали*, *слаб* и *ћанак* и доносе се бројни закључци о карактеристикама њихове синонимије. Резултати ових истраживања имају и практичан педагошки значај, па се износе запажања о томе када и како синонимске парове треба представљати странцима који уче српски језик.

Колокацијска метода се показала врло корисном и у испитивању паронимије, што Јасмина Дражић показује на анкетном истраживању паронима *удар* и *ударац*, *излаз* и *излазак*, *ћролаз* и *ћролазак*, *ћрилаз* и *ћрилазак* итд.

Иако су парадигматски лексички односи много пута испитивани на материјалу одређених лексичких парова, Јасмина Дражић је показала да је колокацијска метода можда и најефикаснија у истраживању значењског односа међу члановима парадигматски повезаног лексичког пара. Указала је и на нераскидиву везу између полисемије, синтагматских и парадигматских односа у језику.

Треће поглавље књиге посвећено је когнитивној перспективи значења речи. Састоји се из три потпоглавља: 1) *Појмовна мејонимија и кайејорија ћранзићивносћи*; 2) *Појмовна мејафора и вирћуелна комуникација*; 3) *Кайејоризација и оираде на ћпримеру ћридева* чист. Већ наслови ових целина унутар трећег поглавља показују да су у њему на конкретним примерима обрађени кључни појмови когнитивне семантике, а то су *ћојмовна мејафора*, *ћојмовна мејонимија* и *кайејоризација*.

У вези са метонимијом, Јасмина Дражић смело анализира глаголску метонимију, која представља један од највећих изазова у вези с овим појмовним и језичким механизмом. Наиме, у већини истраживања која су до сада обављена, овај феномен се обрађује на материјалу именичке метонимије. Иако је метонимија позната још од Античке Грчке, први проучаваоци су из неког разлога анализирали само именичку метонимију. Поставља се питање да ли глагол *ућићи* (први пример који наводи Ј. Дражић) у примеру *ућићи чараје* и у примеру *ућићи рућу* има исто значење или су у питању два значења у метонимијској вези.

Ауторка истражује глаголску метонимију на основу значења глагола *брисаћи*, *закојчаћи*, *којаћи* и *куваћи*. Примећује да су метонимијска значења ових глагола на различите начине обрађена у српским једнојезичним речницима – прва могућност је да су описана унутар једне лексикографске дефиниције и раздвојена тачком са запетом, друго решење је да су обрађена као подзначења једног значења, а треће да су представљена као посебна значења. Затим се износе предлози за одговарајућу обраду метонимијских значења у једнојезичним речницима.

Функционисање појмовне метафоре показује се на метафорама којима се концептуализују друштвене мреже. Богатом грађом потврђују се метафоре:

ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ СУ МЕСТО; ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ СУ ПРЕДМЕТ; ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ СУ ИЗАЗИВАЧ; ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ СУ ЉУДИ; ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ СУ ФИЗИЧКА СИЛА; ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ СУ ЗАПАЉИВА МАТЕРИЈА.

На примеру придева *чистӣ* као одредбе категоризовања показано је да је значење овог придева у директнијој вези са семантичким обележјима именице на коју се односи. Према речима Ј. Дражић (стр. 169), „фокус овог истраживања био је на апстрактним именицама како би се утврдио један део регистра који је одраз људске потребе да се именују баш те појаве као оне које немају насlage и прљавштину, које су у фигуративном значењу чисте. Утврђено је да су то махом именице из класе *nomen attributiva*, деривиране суфиксом -ост (*људјосӣ, лудосӣ, йакосӣ, охолосӣ, лењосӣ; радозналасӣ, сенћименћалносӣ, човечносӣ, срећеносӣ, радосӣ* итд.), међу којима превагу имају оне са негативним значењем.” Ово истраживање, чији резултати нам указују на језичке показатеље онога за шта имамо потребу да установимо да ли спада у прототипе дате категорије, корисно је и са становишта испитивања категоризације, али и из угла проучавања колокација. Веома је важан податак да у РЈАЗУ нису потврђени данас уобичајени спојеви који се састоје из придева *чистӣ* и апстрактних именица. Овај податак истовремено указује на језичке промене, али и на чињеницу да су оне изазване променом у слици света говорника нашег језика.

Четврто поглавље монографије носи наслов *Лингвокултуролошка йерсїекїїва значења речи*. Лингвокултуролошки приступ у лексикологији представља један од главних путева отварања ове науке према сродним дисциплинама. Због тога ова целина показује актуелност лексиколошких анализа Јасмине Дражић. Дисциплине које проучавају везу између језика и културе могу се најгрубље поделити на лингвокултурологију и етнолингвистику. Лингвокултурологија се бави испитивањем односа између савремене културе и језика, док етнолингвистика проучава везу између језика и народне традиције (језик обичаја, обреда, ритуала, веровања). У овом поглављу монографије уочавамо и лингвокултуролошка и етнолингвистичка испитивања. Из лингвокултуролошке перспективе испитани су концепти доброта и храброст. На основу етнолингвистичке методологије анализирани су називи за биље у српској традиционалној култури и Вуковом *Рјечнику*. Анализирају се, на пример, магијске формуле терања и призивања, што су типичне етнолингвистичке теме, посебно у руској етнолингвистичкој школи Н. И. Толстоја, чији се радови и цитирају у овом поглављу. Анализа показује да је биље било необично важно у свакодневном животу народног човека. Примећује се да је „биљка истовремено слика схватања премодерног човека, његове спољашњости и унутрашњег бића, симбол оностраних, невидљивих сила као и реалија у обредним радњама”.

Вукове пословице послужиле су као материјал за истраживање концепта *СИРОМАШТВОИ* БОГАТСТВО. Закључује се да највише вредности за народног човека представљају разборитост, мудрост и памет, а не материјално богатство. Истраживање показује да је човек у народним пословицама представљен као „предан своме раду, опрезан према својој имовини, али и у односу с околином, дарежљив и емпатичан, без обзира на то да ли ће бити награђен или не”.

Иако се чини да је о Вуковом *Рјечнику* већ одавно све речено, ово значајно лексикографско остварење свакодневно отвара нове могућности за истраживање, па су у потпоглављу књиге Јасмине Дражић Вукова *лингвокултурологија и лексикографија* представљени неки аспекти овог речника који су сасвим нови и оригинални, посебно у вези са Вуковим лексикографским поступцима у обради речи.

Пето поглавље монографије насловљено је *Творба речи у културолошкој јерсијективи*. Садржи четири потпоглавља: 1) *брајл: деривационо њездо у јрошлости и данас*; 2) *Секундарна међујезичка конверзија*; 3) *Лексичка креативност у роману Па као*; 4) *Нове српске колокације из глобалној свећа*. Творба речи је све чешће предмет лексиколошких истраживања, што је дошло након што су у многим језицима пописана и описана творбена средства – творбене јединице и творбени механизми. На ред су дошла семантичка истраживања тих јединица, њихови синтагматски и парадигматски односи, њихов творбени и семантички потенцијал и семантички резултати њихових повезивања.

У истраживању о БРАТУ, ауторка је анализирала овај концепт у традиционалној језичкој слици света представника српске лингвокултуралне заједнице и упоредила га са сликом БРАТА у савременој слици света. Иако су анализиране различите језичке јединице, у центру пажње су, ипак, били деривати у Вуковом *Рјечнику* наспрам деривата именице *брајл* у *Асоцијативном речнику* и *Семантичко-деривационом речнику*. Истраживање је информативно јер показује колико је велики потенцијал деривата у лингвокултуролошкој анализи.

Посебну пажњу привлачи истраживање Јасмине Дражић које је посвећено међујезичкој конверзији. На основу материјала из *Српској речника нових англицизама* описани су и класификовани сви типови конверзије приликом позајмљивања лексема из енглеског језика: модел именица > придев (*масџер сџудује*), именица > прилошки спој / прилог (*јасџи у даун*), модел придев > именица (*јрећи на јосџијејг*), модел придев > прилог/предлог (*осећајџи се хај*), модел глагол > именица (*сџавиџи некоја на ијнор*), модел предлог > именица (*мараме су ин*). Анализиран је морфосинтаксички, деривациони, социолингвистички, семантички, творбени и стилски аспект ове појаве, што значи да је свеобухватно испитана, а закључци су представљени јасно и информативно.

Предмет анализе романа *Па као* Владимира Табашевића јесте идентификација и опис неубичајених, занимљивих лексичких јединица у овом делу. Ауторкина одлука да анализира лексику једног књижевног дела представља готово необичну појаву у српској лексикологији, што не би смело бити. Иако највећи број лексиколога има диплому и из књижевности, а не само из српског или неког другог језика, занемарљиво је мали број радова у којима се истражује лексика књижевног дела. Необичне лексеме употребљене у овом роману показују важност и инспиративност анализе лексике у књижевноуметничком функционалном стилу. Навешћемо неколико примера за лексеме које су привукле ауторкину пажњу: *јаранојеви*, *свећање*, *јркмице*, *свасџичар*, *умоџиџи* итд.

Монографски изглед овој књизи даје и поглавље *Завршна разматрања*, које, као и *Уводна разматрања*, повезује сва истраживања у једну целину, указује на научне чињенице које сва поглавља уводе у један теоријско-методолошки круг. Нарочито је важна и није сасвим уобичајена чињеница да ово поглавље започиње потпоглављем *Рекапитулација и перспективе*, после чега се наводе *Библиографска белешка*, *Списак литературе*, *Списак речника* и *Извори*. Извори и литература се наводе обједињено, па и то доприноси утиску да књига Јасмине Дражић *Присутни проучавању значења речи* представља монографију, а не зборник радова.

Уместо закључка приказа монографије Јасмине Дражић *Присјутни проучавању значења речи*, будућим читаоцима ћемо скренути пажњу на најзначајније делове ове књиге. Ова оцена је, наравно, само мишљење аутора приказа, које не мора бити сасвим објективно, па ни сасвим тачно.

У *Уводним разматрањима* треба обратити пажњу на хронологију приступа лексичком значењу, јер историјски преглед погледа на лексичко значење до сада није обрађен у српској лингвистици. Могуће га је пратити у књизи Милке Ивић *Правци у лингвистици*, али је тамо питање значења тек једно од бројних лингвистичких питања која се обрађују, док је Јасмина Дражић представила најважније лингвистичке школе и утицаје који су изградили данашњу лексикологију.

Кроз целу монографију провлаче се истраживања колокација. Важно је уверити се у потенцијал колокацијских истраживања у лексичкој семантици. Јасмина Дражић је показала да се колокацијска метода може користити у истраживањима синонимије, антонимије, паронимије, полисемије, категоризације, динамике синтагматских лексичких односа, нових колокација итд.

У поглављу о когнитивној перспективи значења речи нарочиту пажњу заслужује анализа метонимије глагола. Ово питање спада у једно од најтежих проблема у лексикологији, а Јасмина Дражић се храбро ухватила укоштац с њим.

У вези са целином монографије која је посвећена лингвокултуролошкој перспективи значења речи, позор заслужује велики број различитих извора и метода којима се обрађује грађа из тих извора. До података се долази на основу описних речника, асоцијативних речника, Вуковог *Рјечника* (као изворишта података о традиционалној култури). Закључци се изводе на основу анализе лексичког фонда, али и паремиолошког и фразеолошког фонда српског језика. Неки подаци се директно преузимају из лексикографских и других приручника, а до неких се долази анкетом. У једном поглављу, на малом броју страна, ауторка је успела да представи све најважније лингвокултуролошке приступе у лексиколошким истраживањима.

Поглавље о творби речи садржи веома важно истраживање о моделима конверзије који се дешавају приликом позајмљивања англицизама. Ови процеси нису до сада тако детаљно и свеобухватно описани, а спадају у најважније начине за позајмљивање нових речи из енглеског језика и у неологији уопште.

Навођење задатака за даља истраживања представља необичан начин за завршавање монографије, а требало би да постане узор лингвистима и да се свака монографија завршава списком захтева које аутор задаје себи и стручњацима који се баве истом облашћу. Овај списак има вишеструку улогу – показује чиме се, у ствари, аутор бавио у својој монографији и који су га проблеми мотивисали; обавезује аутора да настави да се бави задацима које је сам поставио; инспирише друге ауторе да наставе проучавање започетих, а недовршених задатака. Квалитет једне монографије мери се бројем решених, али и бројем отворених питања. У том смислу, може се оценити да монографија Јасмине Дражић ври и од броја задатих питања и од мноштва понуђених решења.

Рајна Драгићевић

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

Ивана Антонић. *Временски односи у језику Андрићеве нарације*.

Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница

Зорана Стојановића, 2022, 356 стр.

Када је реч о истраживањима темпоралног семантичког поља у савременом српском језику значајно место припада Ивани Антонић, која је овој теми посветила бројне радове и студије. Након докторске дисертације *Временска реченица у стандардном српском језику* (1995) и монографије *Временска реченица* (2001) ауторка је у својим истраживањима анализом обухватила не само сентенцијалне, него и номинално-падежне структуре којима се исказују различити типови темпоралне детерминације.¹ У монографији *Временска реченица* Ивана Антонић (2001) приказала је изразито разубеђено семантичко поље темпоралности, полазећи од два начина темпоралне детерминације реченичне предикације – апсолутне (одмеравање времена с обзиром на моменат говора) и релативне (одмеравање времена с обзиром на неку другу референтну тачку у времену). Ауторка наводи да оба типа темпоралне детерминације могу бити реализована различитим језичким средствима, при чему се темпорална детерминација адвербијалном, номиналном и сентенцијалном формом може реализовати као *темпорална идентификација* и као *темпорална квантификација*. Темпорална идентификација подразумева смештање реченичне предикације унутар издвојеног временског одсека, може бити локационог типа (значење симултаности) и оријентационог типа (значење anteriornosti и posteriornosti).² Темпорална квантификација представља одмеравање предикације у времену с обзиром на дужину трајања (значење лонгитудиналности, терминативности и ингресивности), учесталост појављивања у времену (повремено и регуларно понављање) и брзину одвијања у времену. Унутар издвојених семантичких типова и подтипова ауторка указује на бројне семантичке специфичности које заједно са различитим морфолошким и синтаксичко-семантичким категоријама и параметрима чине семантичко поље темпоралности посебно комплексним. Постављене теоријске основе ауторка је надаље развијала указујући на специфичности различитих формалних средстава за исказивање временских односа. Књигом *Временски односи у језику Андрићеве нарације* ауторка као да заокружује своја бављења овим семантичким пољем будући да у њој посматра сва три формална средства темпоралне детерминације: темпоралну клаузу, номиналне и адвербијалне темпоралне детерминаторе, али отвара и питање темпоралне континуираности и темпоралних односа на међуреченичном нивоу.

Књига *Временски односи у језику Андрићеве нарације* резултат је десетогодишњих истраживања овог семантичког поља пре свега у оквиру пројекта

¹ Списку литературе који прати ову монографију и пружа детаљан увид у бројне радове Иване Антонић везане за темпоралну детерминацију, а публиковане у периоду од 1998. до данас, ваља додати и најновију монографију *Оледи из синтаксе и семантике падежа* (Антонић 2023).

² Темпорална идентификација сентенцијалном формом, за разлику од других формалних јединица, може бити и локационо-оријентационог типа.

„Andrić-Initiative: Ivo Andrić im europäischen Kontext / Иво Андрић у европском контексту”³, и једним делом резултат је рада на пројекту „Синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања српског језика”⁴. Садржи девет текстова, првобитно објављених у тематским зборницима радова насталим након сваког годишњег симпозијума у оквиру пројекта „Andrić-Initiative”, а које је ауторка, уз незнатне садржинске измене, окупила овом приликом у намери да се на једном месту нађу текстови које повезује „особена приповедна и романескна наратива савременог приповедача Иве Андрића” (стр. 14–15), и, оно што је, чини се, још важније, јединствено тематско поље, „синтаксичко-семантичка формализација темпоралности као једне од темељних семантичких, лингвистичких, али и когнитивних категорија” (стр. 15). Текстови су подељени у пет поглавља, с обзиром на формална средства којима су исказани временски односи и према субпољима у оквиру семантичког поља темпоралности.

Након *Уводне белешке* следе поглавља: I Темпорална детерминација сентенцијалном формом, и у оквиру овог поглавља текст *Сентенцијална темпорална детерминација у језику Андрићевих приповедача* (стр. 23–60); II Темпорална детерминација номинално-падежном формом и текст насловљен *Номинално-падежна темпорална детерминација у Андрићевим приповекама из периода 1925–1941* (стр. 63–122); у трећем поглављу III Темпорална детерминација адвербијалном формом окупљено је пет текстова: *Адвербијална темпорална идентификација у Андрићевом роману На Дрини ћуприја* (стр. 125–158); *Адвербијална темпорална квантификација у Андрићевој Травничкој хроници* (стр. 159–182); *Адвербијално темпорална фреквенција у Андрићевој Проклетој авлији* (стр. 183–212); *Адвербијална темпорална квантификација: брзина (/темпо) у Андрићевом Омерпаши Латасу* (стр. 213–240) и *Адвербијалне лексеме као индикатори значења изненадне појављивања у времену у Андрићевој прози* (стр. 241–264); у поглављу IV. Темпорална континуираност је текст *Темпорална континуираност у Андрићевој Госпођици* (стр. 267–292); а последње поглавље V. Темпорална конфигурација на међуреченичном нивоу чини текст *Темпорална конфигурација на међуреченичном нивоу у Андрићевом незавршеном (реконструисаном) роману На сунчаној страни* (стр. 295–322). Након извора, ауторка даје, за ову прилику обједињен, јединствени списак литературе, затим списак скраћеница и симбола, будући да посматране језичке јединице доследно приказује помоћу симболичких записа њихове синтаксичко-семантичке структуре, а на самом крају књиге налазе се именски и појмовни регистар.

Прва тема, чак и по хронологији настанка, јесте релативна темпорална детерминација исказана сентенцијалном формом у Андрићевим приповеткама из аустроугарског периода (1892–1922). Синтаксичко-семантичка ана-

³ Овим пројектом руководи Бранко Тошовић у Институту за славистику Универзитета „Карл Франц” у Грацу (Аустрија).

⁴ Пројекат Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања (бр. 178004) на Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду финансирало је Министарство за образовање, науку и технолошки развој Владе Републике Србије у периоду 2010–2019.

лиза свих издвојених типова, односно подтипова ове врсте детерминације временских односа укључује веома прецизне статистичке податке⁵ везане првенствено за фреквентност везника, аспекатске конфигурације управне и зависне предикације, заступљеност појединачних семантичких типова релативне темпоралне детерминације у корпусу, као и за позицију темпоралне клаузе у односу на матричну реченицу. Уз то, ауторка успоставља корелације између појединачних семантичких обележја сентенцијалних темпоралних детерминатора, с једне стране, и тематике и Андрићевог наративног поступка, с друге стране.

У тексту *Номинално-падежна темпорална детерминација у Андрићевим приповећкама из периода 1925–1941* ауторка настоји да прегледом система предлошко-падежних конструкција са темпоралним значењем успостави структурну мрежу овог семантичког поља, те да укаже на његову улогу у језичком изразу Иве Андрића. Ауторка показује да се у Андрићевим приповећкама из посматраног периода могу наћи бројни примери номинално-падежних темпоралних структура у готово свим до сада издвојеним значењима у оквиру овог семантичког поља. Укупно 69 уочених синтаксичко-семантичких модела распоређено је унутар издвојених семантичких поља, у пољу темпоралне идентификације 71,69%, у пољу темпоралне квантификације 28,31%. Ауторка показује и статистичким подацима потврђује распоређеност појединачних модела унутар сваког од субпоља као и релевантна семантичка обележја присутна у сваком од субпоља. У корпусу није уочено само неколико предлога присутних у савременим језику (предлози *усред, њочешком, средином, крајем*) и значење једног типа квантификоване постериорности која се исказује конструкцијом акузатива а са предлогом *за / кроз* и квантификатором као обавезним детерминатором уз имперфективну предикацију. Занимљиво је, пак, што су се у њему нашле предлошко-падежне конструкције са саме периферије поља темпоралности, а које имају тенденцију повлачења (конструкције генитива са предлогом *њојџкрај*, локатива именица којима се именују празници са предлогом *о*, генитива неких временских појмова и девербативних именица са предлогом *за*, акузативно-генитивни квантификатор са предлогом *на*, конструкција акузатива са предлогом *ипред* и генитива временског појма са предлогом *иза*). Добијени резултати потврђују особеност Андрићевог приповедачког израза, а Ивана Антонић закључује да „бројност и разноврсност синтаксичко-семантичких и лексичких модела с обележјем актуализација (+) јесу формално језичка одлика живописног, сугестивног приповедачког дискурса у којем се најпре готово фотографски слика предео, амбијент, ликови у једном већ успостављеном, резултативном, по правилу, суморном стању, које се онда, у тренутку, наглим обртом мења у трагични исход” (стр. 120), те су стога битна језичко-стилска особина Андрићевог приповедачког поступка.

Пети део књиге у целисти је посвећен адвербијалној темпоралној детерминацији. Ауторка посматра пунозначне прилоге незаменичког типа које

⁵ Прецизни статистички подаци везани за резултате проведених анализа наводе се доследно у свим текстовима који сачињавају ову књигу.

карактерише низак степен граматикализованости и висок степен лексикализованости, а који су, попут сентенцијалних и номинално-падежних форми, индикатори релативне темпоралне детерминације. Издвојени су и они прилози који имају могућност истовремено апсолутне и релативне темпоралне детерминације реченичне предикације. Поред ових формалних јединица, анализом су, по први пут овом приликом, обухваћени и заменички прилози, који, за разлику од правих прилога, показују подједнако низак степен и граматикализованости и лексикализованости, а висок степен контекстуализованости.

У првом тексту овог поглавља, *Адвербијална ѿемјорална иденѿификација у Андрићевом роману На Дрини ћуприја*, издвојено је 120 прилошких јединица, незаменичког (нпр. *ѿре, ѿсле, одувек, заувек...*) и заменичког типа (нпр. *саг, некад, никад, доѿад, оѿад...*), који у Андрићевом роману имају функцију темпоралних детерминатора са значењем темпоралне идентификације локационог типа линеарна симултаност са обележјем процесуалност (–) и процесуалност (+) и са значењем пунктуалне симултаности. За већину прилошких јединица релевантан је аспект апсолутне темпоралне детерминације што директно утиче на глаголско време реченичне предикације.

Три субпоља темпоралне квантификације адвербијалним формалним јединицама – темпорална квантификација у ужем смислу, фреквенција и брзина одвијања у времену, предмет су анализе у три наредна текста овог поглавља. У тексту *Адвербијална ѿемјорална кванѿификација у Андрићевој Травничкој хроници* анализирано је 80 прилошких лексема, а ауторка указује на могућност комбиновања појединих прилога са одговарајућим предлозима који у том случају имају улогу семантичког модификатора лексичког значења, чиме дати прилози добијају обележје темпоралне квантификације. Такав је случај, на пример, са предлозима / префиксима *од (сага – од сага / одсаг), до (ѿада – до ѿада / доѿада)*, *за (увек – заувек), ѿо (некад – ѿонекад)*. Уколико се неки од посматраних прилога појаве у облику компаратива или пак суперлатива, у ово семантичко субпоље уносе и обележје градуелности, прогресивног или регресивног типа (нпр. *И осећао је да је засео мноѿо дуже неѿо ѿѿѿо је ѿребало и било ѿредвиђено, али се није дизао*). Као и у случају свих посматраних Андрићевих приповедака и романа и *Травничка хроника* показала се као одличан извор за анализу семантичког поља темпоралности у целисти, те да се Андрићев језик у овом делу, када се ради конкретно о исказивању одмеравања дужине трајања предикације адвербијалним формама, не разликује од савременог језичког стања. У роману *Проклеѿа авлија* посматране су прилошке јединице са значењем темпоралне квантификације типа темпорална фреквенција, а добијени резултати према речима ауторке омогућује унеколико редефинисање структуре овог значењског поља. У тексту *Адвербијална ѿемјорална кванѿификација: брзина (/ѿемјо) у Андрићевом Омерпаши Латасу* Ивана Антонић најпре настоји разрешити питање одговарајућег термина: брзина или темпо. Термин *брзина* више одговара овом појму у физици, док термин *ѿемјо* више одговара схватању овог појма у музици. Важно је истаћи да се значење брзине (/темпа) обично не издваја као посебан семантички тип у оквиру овог семантичког поља у граматичкој

и филолошко-лингвистичкој литератури када се ради о сентенцијалним и номинално-падежним формама (стр. 220–221). Ивана Антонић пак ово значење укључила је у субпоље темпоралне квантификације већ у ранијим својим студијама (АНТОНИЋ 1995; 2001; 2005). Овом приликом анализом је обухваћено 130 примера са различитим прилошким лексемама (нпр. *брзо, брже, хитно, наило, зачас, једва приметно...*) и фразним номинално-падежним структурама са прилошким значењем (нпр. *на брзину, ноћу пред ноћу...*), те издваја лексичко-семантичке и граматичко-семантичке параметре који условљавају појаву детерминатора са овим значењем. Добијени резултати анализе употпунили су досадашње ауторкине увиде у ово семантичко субпоље и потврђују разноврсност и богатство Андрићевог језичког израза. У тексту *Адвербијалне лексеме као индикатори значења изненадног појављивања у времену у Андрићевој прози* Ивана Антонић указала је на релевантност семантичке компоненте *изненадног појављивања* у неколико семантичких поља и субпоља: код значења темпоралне квантификације типа брзина одвијања у времену (нпр. *Ту се наило окрену и одједном узе озбиљан и увређен израз*), код значења релативне темпоралне детерминације (нпр. *Ана Марија се одједном тврже*), чак и у оквиру модалног семантичког поља (нпр. *А зајим се девојка, исто иако наило и неразумљиво за њега, изгубила низ стирмину, иуи зираде Конзулаша*), као и квалификативног семантичког поља (нпр. *Одједном се наило ошворице враћа*).

Засебно субпоље у оквиру семантичког поља темпоралности које нема своје формалне експоненте у систему сентенцијалних и номиналних језичких структура – *темпорална континуираност*, анализирано је у петом поглављу књиге. Ауторка је овом приликом своју пажњу усмерила на одређене глаголске лексеме (глаголи *ишрајати, одржавати се // одржати се, ошћајати // ошћати*, фазни глаголи *нашћављати // нашћавити, породжавати // породжити, крејати // кренути*) и прилошке лексеме (прилози типа: *стијално, нећресћано, вечно, ваздан, свакодневно...*), као и различите фразне и идиоматизоване структуре (нпр. *без ћресћанка, из дана у дан, дан за даном*) којима се исказује управо ово значење. Бројним примерима преузетим из романа *Госпођица* ауторка указује на то да ово субпоље укључује бинарни однос два антонимна члана – континуираност: дисконтинуираност, при чему се „оба опозитна значења испољавају у неколико различитих модификација у распону од апсолутне континуираности до апсолутне дисконтинуираности, с тим да дисконтинуираност по дефиницији укључује пресупозицију континуираности” (стр. 274).

У последњем тексту, *Темпорална конфигурација на међуреченичном нивоу у Андрићевом незавршеном (реконструисаном) роману На сунчаној страни*, у фокусу су темпорални односи који се успостављају између најмање две реченице било у реченичном комплексу, сложеној реченици било између самосталних реченица унутар једног текста.

Као што је ауторка више пута нагласила у овој књизи, и у случају романа *На сунчаној страни* показало се да Андрићев језик не одступа много од савременог језичког стања, те да је његов наративни дискурс изузетно разноврстан и стога погодан за анализу различитих језичких форми и значења.

Најбоља потврда тога јесте управо књига *Временски односи у језику Андрићеве нарације*, у којој ауторка у својим првенствено синтаксичко-семантичким истраживањима, полазећи од описа и анализе семантичког поља темпоралности долази до, како сама наводи, структурних синтаксичко-стилских појава. Шта више, Андрићев језички израз кроз одређене своје специфичности пружа нове увиде и могућност нових систематизација овог семантичког поља. Може се рећи, а надамо се да је то овај кратки приказ и показао, да монографија Иване Антонић *Временски односи у језику Андрићеве нарације* заузима утицајно и важно место у нашој лингвистичкој литератури, на шта су у својим рецензијама указали и професори Бранко Тошовић, Срето Танасић и Слободан Павловић.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. У: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Бранко Тошовић. *Синџакса савременога српског језика. Просја реченица*. У редакцији Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 119–300.
- Антонић, Ивана. *Огледи из синџаксе и семантике падежа*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2023.
- Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Бранко Тошовић. *Синџакса савременога српског језика. Просја реченица*. У редакцији Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.

*

- ANTONIĆ, Ivana. *Vremenska rečenica u standardnom srpskom jeziku*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 1995.
- ANTONIĆ, Ivana. *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.

Наташа Киш

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
natasakis14@gmail.com

Марина Николић, Светлана Слијепчевић Бјеливук. *Српски јавни дискурс у њандемији*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022, 210 стр.*

У склопу едиције „Монографије” Института за српски језик САНУ недавно је објављена књига *Српски јавни дискурс у њандемији* Марине Николић и Светлане Слијепчевић Бјеливук. Њоме се тематски заокружује целина отпочета 2020. објављивањем електронског издања *Речника њојмова из њериода ѡидемије ковида* (Слијепчевић Бјеливук – Николић 2020), знатно допуњеног и унапређеног две године касније, када је светлост дана угледао и *Речник ковида (ѡемајски и асоцијативни)* (Слијепчевић Бјеливук – Николић 2022). Услед тектонских поремећаја које је у свим сегментима живота проузроковала пандемија ковида, јавила се и потреба за састављањем општег инвентара и описом лексике која је, изместивши се из периферног терминосистема медицине и њених појединачних грана, дубоко продрла у свакодневни говор и, следствено, у све области српског јавног дискурса¹. Имајући у виду брзину којом су настајале и шириле се нове лексеме (и изрази), пандемија је, према речима ауторки, лингвистима омогућила да стекну увид у механизме језичких промена мотивисаних изненадним околностима. Уколико се има у виду да се промене на различитим нивоима језичке структуре начелно одвијају постепено, јасно је да смо у поменутом двогодишњем периоду били сведоци наглог процеса прилагођавања српског језика, односно језичке делатности његових говорника кризној ситуацији.

Монографију чини седам поглавља: 1. *Увод* (стр. 9–13), 2. *Теоријско-методолошки оквир* (стр. 15–34), 3. *Речник* (стр. 35–80), 4. *Лудички карактер дискурса* (стр. 81–94), 5. *Метафоре у јавном дискурсу у њандемији* (стр. 95–121), 6. *Манипулативне и ѡерсуазивне стратегије у јавном дискурсу* (стр. 123–153), 7. *Закључак* (стр. 155–163). Затим следи списак коришћених извора (стр. 165–166) и цитиране литературе (стр. 167–176), праћен регистром аутора (стр. 177–179) и регистром појмова (стр. 181–186), *Малим речником ковида* (стр. 187–204), резимеима на енглеском (стр. 205–206) и руском језику (стр. 207–208), те белешком *О ауторима* (стр. 209–210).

Полазећи од референтне научне и лексикографске литературе рађене на материјалу страних језика, у уводном поглављу ауторке у кратким цртама представљају теоријски оквир, полазне хипотезе и циљеве истраживања. У намери да се целовито сагледају најзначајније новине које се очитују у

* Овај приказ финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору бр. 451-03-47/2023-01/ 200167, који је склопљен с Филолошким факултетом Универзитета у Београду.

¹ Прагмалингвистичка испитивања сложених међуодноса језика и друштва у сфери јавног дискурса окосница су и пројекта *Јавни дискурс у Републици Србији* (енг. *Public Discourse in the Republic of Serbia*, скраћено PDRS), који се спроводи под окриљем програма ИДЕЈЕ Фонда за науку Републике Србије (2022–2025), а чији је носилац Институт за српски језик САНУ. За детаљније податке о програмским активностима и досадашњим резултатима овог пројекта в. <<https://javnidiskurs.rs/>>.

лексици, али и у дискурзивним стратегијама, у анализу се, поред лексичко-семантичких, творбених, синтаксичких, прагматичких и правописних аспеката, додатно укључују социолингвистички и когнитивнолингвистички чиниоци промена које су наступиле током пандемије, што истраживању даје интердисциплинарну ноту.

Друго поглавље, посвећено је ближем дефинисању теоријско-методолошког оквира, циљева и хипотеза рада, спецификацији корпуса, те прегледу досадашњих истраживања. Као централни предмет, одређује се вишеаспектно испитивање језичко-стилских особености српског јавног дискурса у временски и тематски омеђеном периоду (од марта 2020. до марта 2022. године). Истраживање се најпре усредсређује на опис иновација на лексичком и фразеолошком плану, будући да се оне издвајају као најслојевитије. Анализу употпуњује разоткривање кључних стратегија манипулације и персуазије, с освртом на особености когнитивних механизма обраде имплицитних порука, те на опозицију *манифеситно (изложено) : латентно (прикривено)*. Посебан сегмент наведеног поглавља доноси податке о природи и обиму ексерциране грађе, која укључује примере преузете из електронских и штампаних медија, веб-сајтова, званичних канала информисања грађана, али и друштвених мрежа, чиме се обухвата шири простор јавног дискурса. Читалац овде сазнаје да је један део материјала прикупљен ручним путем, док други, бројнији, сачињавају примери добијени аутоматском претрагом кључних речи повезаних с пандемијом на платформама BigBoxData и Sketch Engine. Тако постављена анализа суштински се заснива на квалитативној методи обраде грађе, премда јој се по потреби придружују и квантитативни подаци, углавном ради испитивања фреквенције и/или дистрибуције нових речи и израза у званичним средствима јавног информисања, одн. у каналима неформалне комуникације. Преглед референтних истраживања сведочи о великом занимању страних и домаћих лингвиста за механизме језичких промена које је изнедрила пандемија ковида, истовремено отварајући простор за даља испитивања особености јавног дискурса у изванредним ситуацијама, налик оним изазваним ратовима или економском кризом. Обрада грађе спроводи се путем теоријско-методолошке апаратуре формалне лингвистике, као и вишедимензионалне методологије својствене правцима насталим у склопу критичке анализе дискурса.

У средишњем, трећем поглављу монографије читалац стиче увид у систематске промене које су се одиграле у српском језику током пандемије. Најочигледнија се тиче прилагођавања лексичког система новонасталој ситуацији, примарно посредством реорганизације лексичког система, при чему лексика својствена периферним системима продире у свакодневни говор мењајући (ширећи) структуру свог семема. Други вид лексичких иновација настаје позајмљивањем речи из страних језика, углавном из енглеског, или пак стварањем нових речи у српском језику путем различитих творбених механизма. Анализа потврђује да је за период пандемије карактеристично да се речи из затвореног терминосистема биомедицинских наука (епидемиологије, имунологије, пулмологије, молекуларне биологије) шире на сферу јавног дискурса, те постају саставни део свакодневног говора.

Када је реч о класификацији речничког фонда, ауторке лексику најпре распоређују према семантичком критеријуму руководећи се високим степеном разноликости неологизама на морфолошком, творбеном, етимолошком, те регистарском плану. Према наведеном критеријуму, издваја се девет семантичких поља, при чему саму поделу знатно олакшава чињеница да је удео полисемичних јединица у грађи обухваћеној истраживањем сразмерно скроман. У складу с увреженом лексикографском праксом, у монографији се такве лексеме најпре описују према примарном значењу. Заступљена су следећа семантичка поља: ЧОВЕК (нпр. *антииваксер*, *ваксер*, *ваксоскејтиш*, *йроваксер*), БОЛЕСТ (нпр. *ковид*, *бесковидни*, *бесимийомни*, *заковидати*, *ковидоманија*), ДРУШТВЕНИ ПРОЦЕСИ, СТАЊА, ПОЈАВЕ, ПОКРЕТИ (нпр. *коронизација*, *коронизам*, *ковид криза*, *инфодемиа*), ПОЛИТИКА (и политичке активности) (нпр. *корона режим*, *локдаун*, *ковид йасош*, *ковидокрајија*), ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ (нпр. *корона йарии*, *ковид журка*), ОБРАЗОВАЊЕ (нпр. *вебинар*, *ковид рок*, *зумовати*), ЕМОЦИЈЕ (нпр. *корона дейресија*, *ковид хистериа*), УМЕТНОСТ И СТВАРАЊЕ (нпр. *корона речник*, *корона йесма*). Најбројније семантичко поље везано је за човека, док је најбројнија лексичко-семантичка група, очекивано, окупљена око лексема *ковид* и *корона*. Унутар засебних поља, анализа се спроводи и према морфолошком поткритеријуму, уз напомену да је у даљој перспективи од изузетне важности спровођење двоструке деривационе и семантичке анализе пандемијске лексике, утолико што се може очекивати да ће, како то обично бива, јединице с високим степеном полисемије и израженим деривационим потенцијалом вероватно опстати у језику и по окончању дотичног периода, премда њихова будућа дистрибуција и фреквенција неће зависити искључиво од лингвистичких чинилаца. Анализу употпуњује одељак посвећен творбеним аспектима, где је показано да највећи део грађе обухвата лексику преузету из енглеског језика и прилагођену српском фонолошком и морфолошком систему, с тим да изванредан број твореница ипак обухвата јединице настале у српском језику. Као доминантна творбена гнезда, издвајају се она структурирана око лексема *корона* и *ковид*, што сведочи о њиховом високом степену самосталности, док се почев од јануара 2021. у јавном дискурсу увиђа и велика распрострањеност облика који улазе у творбено гнездо лексеме *вакцина* (нпр. *антиивакцинаш*, *антиивакцинацијски*, *вакцинаш*). Наведено гнездо обогаћује и група речи насталих око корена *вакс-/векс-* (енг. *vax* 'вакцина'), при чему се варијанте попут *антииваксерски* и *антиивексерски* разликују само по начину транскрипције енглеског корена у српском језику. Мноштво истозначних варијанти насталих помоћу разноврсних творбених форманата сведочи о њиховој нестабилности у језику, те чињеници да процес укоренивања и/или прилагођавања није завршен.

У склопу анализе речничког фонда везаног за пандемију ковида посебно место посвећено је и осврту на порекло речи и израза. Увид у грађу показује да је, као и у другим сферама, највећи број нових речи пореклом из енглеског, те да су углавном у питању глобални англицизми који, евентуално, само пролазе кроз процес трансфонемизације и/или трансморфемизације. Међу тзв. интернационалним неологизмима значајан удео имају јединице које у енглеском настају сливањем двеју речи или њихових делова (нпр. енг. *covidiot* [*covid* + *idiot*], срп. *ковигоиш*; енг. *maskne* [*mask* + *acne*], срп. *маскне*). Занимљиво

је да извештај број лексичких јединица позајмљених из енглеског језика има одговарајући значењски парњак у српском (или више њих), али да потоње облике често одликује неравномерна распрострањеност у јавном дискурсу (уп. нпр. енг. *fake news* и срп. *фејкњуз*, *лажне вестии*; енг. *lockdown* и срп. *локдаун*, *затварање*, *забрана креићања*). Коначно, један број страних речи спада у интернационализме пореклом из грчког и латинског, али оне углавном нису резултат спољашњег, већ унутрашњег позајмљивања. Тако се *йнеумонија* и *ексионеницијални расии* преузимају из терминологије медицине, односно статистике.

Последња два одељка трећег поглавља посвећена су разматрању двају актуелних, унеколико контроверзних питања. Прво се тиче правописних изазова, док се друго односи на појаву нових социјалних фемининатива. Правописне недоумице најпре се везују за колебање приликом писања назива саме болести, утолико што се од самог проглашења пандемије у средствима јавног информисања, као и неформалним каналима комуникације уочавају различите правописне варијанте (уп. *COVID-19*, *COVID 19*, *Covid-19*, *Kovid-19/Kовид-19*, *Kovid 19/Kовид 19*, *kovid/ковид*), чије нормирање отежава чињеница да за српски језик није уобичајено полусложеничко писање скраћеница састављених од комбинације речи и броја. Напомињући да су ортографска питања била у више наврата предмет расправе како домаћих, тако и страних одбора за стандардизацију, ауторке износе став да приликом њиховог систематског решавања посебно треба имати у виду чињеницу да су се форманти *ковид* и *корона*, с обзиром на високу фреквенцију, у значајној мери одомаћили и осамосталили у српском језику, што потврђује и податак да у грађи постоји незанемарљив број примера у којима они сасвим спонтано улазе у спојеве с другим самосталним елементима, с тим да сваки члан споја задржава свој акценат (уп. нпр. *ковид криза*, *ковид итесии*, *корона режим*, *корона мере*). Узимајући у обзир наведено, препорука је да се у писању првенство да облику *ковид* или, алтернативно, *ковид 19*. Последњи сегмент поглавља разматра изазове употребе и питања нормативности нових социјалних фемининатива за именовање женских представника професија које се баве лечењем, тј. испитивањем вируса (уп. *вирусолошкиња/вирологиња*, *еидемиолошкиња*, *имунолошкиња*). Посматрајући их у међуодносу са знатно одомаћенијим јединицама које означавају занимања, титуле и звања жена (уп. нпр. *деканка*, *директорка*, *професорка*), ауторке подсећају да многи новији социјални фемининативи следе сасвим неустаљене обрасце творбе (у поређењу с аналогним лексемама у језику), те оцењују да би се приликом одређивања њиховог нормативног статуса и, уопште, сврсисходности требало руководити лингвистичким критеријумима, одн. дубоко укореењеним обрасцима у језичкој традицији и језичкој култури.

У средишту четвртог поглавља налази се испитивање лудичког карактера дискурса. Овај сегмент доноси темељну прагмалингвистичку анализу различитих видова језичке игре коришћених током пандемије пре свега с циљем произвођења комичног ефекта, али и смањења стреса опште популације у кризним временима. Вишеаспектна обрада грађе открива да су у српском јавном дискурсу у доба пандемије изузетно раширене експресивна и лудичка функција језика, те да су у појединим сферама оне чак конкурентне

номинационој и комуникативној језичкој функцији. Показано је и да је језик медија изразито плодно тло за стварање нових речи лудичког призвука, при чему посебно место заузима каламбур. На примеру грађе ексцерпираних из пандемијског дискурса, уочавају се следећи типови каламбура: полисемијски (нпр. „[...] најважније је остати *йозийиван*, ха-ха.”), хомонимијски (нпр. „Сада је све у *реду*. Где год да пођеш мораш да чекаш у *реду*.”), антонимијски (нпр. „Србима је, чини се, суђено да се боре против *невидљивих*: [...] Важно је да ми останемо *видљиви*!”), паронимијски („За Нову годину ћу до ПРАГА. Кућног, наравно.”). Као значајна, издваја се тврдња да највећи број речи и израза у којима се огледа лудички карактер пандемијског дискурса чине окационализми (нпр. *сйенгай короничар*), за које није очекивано да ће опстати у језику, пре свега због тога што је њихово исправно декодирање условљено тематским и временским оквиром. Када је реч о творбеним механизмима присутним у структури окационализама овог типа, изразито бројне јесу сливенице (нпр. *коронизам* (*корона* + *афоризам*), *шљивофарм* (*шљива* + *Синофарм*), *УКОРона* (*укор* + *корона*) итд.), укључујући и оне које се дословно преузимају из страних језика, углавном из енглеског (нпр. *маскне*). Допринос овог поглавља огледа се и у томе што се анализа, која је превасходно формално-лингвистичка, употпуњује теоријско-методолошком апаратуром сродних интердисциплина у чијем су средишту научног проматрања социјални и психолошки аспекти пандемије.

Наредно поглавље доноси увид у употребу метафоре у пандемијском дискурсу. Испитивање се спроводи укрштањем поставки критичке анализе дискурса и теорије појмовних метафора поникле у склопу когнитивне лингвистике. Полазећи од сродних истраживања урађених на материјалу српског и страних језика, у овом делу потврђују се и додатно елаборирају досадашња запажања о распрострањености метафора рата и борбе (нпр. „помоћ за борбу против вируса корона”), које се користе превасходно ради задовољења прагматичких, одн. комуникативних и експресивних потреба у посматраном периоду. За такве примере заједничко је да се вирус метафорички концептуализује као непријатељ (Вирус је (ОПАСАН) ЧОВЕК), а медицинско особље и органи власти као ратници мобилисани у борби за опстанак (Људи су учесници битке). Поред тога, по учесталости издвојиле су се и метафоре природних непогода (нпр. „појава нових жаришта”), школе (нпр. „ми смо као лоши ђаци”), чудовишта (нпр. „да [...] потиснемо ову неман 21. века”), те спорта (нпр. „црни рекорди Србије”). Сагласно критеријуму преовлађујућих импликација, врши се и поткласификација на метафоре страха, потчињености и такмичења, уз напомену да су прве најбројније, те да се, супротно очекиваном, њихов перлокутивни ефекат не своди само на застрашивање грађана: говорник се може одлучити за стварање аналогича овог типа с циљем подстицања људи на доношење добрих одлука по њихово окружење и, посредно, по читаву популацију. Анализа такође открива да су у наведеној подгрупи уобичајена и позивања на библијска места, догађаје и личности (нпр. *корона айокалийса*, *ковид армагедон*). Коначно, обрада грађе сугерише да се појмовне метафоре доживљавају као полифункционални алати који у уму прималаца поруке могу изазвати најшири спектар емоција – од страха, немоћи и туге, преко емпатије, до среће и олакшања.

Шесто поглавље монографије доноси лингвистичку обраду манипулативних и персуазивних стратегија у пандемијском дискурсу. У њему се приступа анализи како манифестних, тако и латентних стратегија, а разматрају се и поједина обележја невербалне комуникације. За јавни дискурс у посматраном периоду карактеристична је поларизација која се врши на више нивоа (нпр. између заговорника и противника вакцинације), те стигматизација одређених друштвених група или појединаца (опозиција *ми : они*). Преглед грађе наводи на закључак да су се различити манипулативни и персуазивни циљеви постизали свесном и намерном употребом депрецијативне лексике, жаргонских и других израза својствених фамилијарном регистру, затим верзала и узвичне интонације, те посредством прагматичких маркера интензификаторског типа, често у служби сензационалистичког извештавања. Посебна пажња у склопу наведеног поглавља посвећује се обради говорних чинова, у првом реду директива и експресива. Показано је да се директним обраћањем у другом лицу множине императива (нпр. *остїянийте, смањийте, їерийте*) или футура (нпр. „[...] лако ћете се заразити”) остварује јачи убеђивачки ефекат код широких маса него што је то случај с уобичајеним моделима званичног обраћања, које на лексичком плану одликује рекурентна употреба еуфемизама (нпр. *обавезујућа їреїорука*), а на синтаксичком употреба безличних и пасивних реченица, те згуснуте реченичне структуре својствене бирократском стилу (нпр. „[...] у циљу спречавања заражавања и преношења инфекције [...]). За јавни дискурс у овом раздобљу уобичајено је и преношење пандемијске лексике на контексте који нису, барем директно, у вези с темом борбе против вируса. Тако се потешкоће с којима се сусреће сектор културе често концептуализују путем појмовне метафоре КУЛТУРА ЈЕ БОЛЕСНИК (нпр. „Култура је на респиратору [...]). Исправно тумачење таквих аналогичности у некој другој прилици често не би било посве успешно, јер их условљава веома широк спектар ванјезичких чинилаца.

У *Закључку* ауторке дају резиме најзначајнијих резултата истраживања, износе оцене о потпуној или делимичној потврђености полазних хипотеза рада, те дају смернице за будућа проматрања сложених међуодноса језика и друштва у временски, просторно и тематски обележеним околностима.

*

Књига *Српски јавни дискурс у їандемији* свеобухватно је сведочанство једне кратке, али интензивне епохе која је у свим сферама живота, те самим тим и јавног дискурса имала далекосежне одјеке. Истраживање је указало на комплексне механизме прилагођавања језика као основног и најсавршенијег средства људске комуникације потребама говорника у нарочитом друштвено-историјском тренутку. Имајући у виду да се у посматраном раздобљу превирања очитују на готово свим нивоима језичке структуре (лексичко-семантичком, творбеном, синтаксичком, прагматичком, дискурзивном, ортографском, те нормативном), студија посебно истиче значај њиховог унакрсног испитивања у спрези са социјалним, психолошким, когнитивним и културолошким катализаторима. Посебан допринос монографије огледа се у пружању целовите језичке слике света појединца и народа у једном кризном периоду. Сprovedена на темељима поузданог и доследно примењеног теоријско-ме-

тодолошког приступа, она доноси исцрпну синтезу претходних истраживања рађених о овој теми у свету и код нас, разоткривајући бројне, досад запостављене особености језичке динамике, које се неретко сматрају „подразумеваним” појавама. Напоследку, минуциозна и критичка анализа разнообразне грађе, преузете у изворном облику и посматране *in vivo*, отвара простор за потоња испитивања (изненадних) језичких промена како из угла лингвистике, тако и њој сродних дисциплина.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Слијепчевић Бјеливук, Светлана, Марина Николић. *Речник појмова из периода епидемије ковида*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2020. Доступно на: <<http://www.isj.sanu.ac.rs/tesnik-pojmova/>>. 30. 8. 2023.
- Слијепчевић Бјеливук, Светлана, Марина Николић. *Речник ковида (тематски и асоцијативни)*. Нови Сад – Београд: Прометеј – Институт за српски језик САНУ, 2022.

Анђела Васиљевић

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за романистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
andjela.vasiljevic.ue@gmail.com

РЕЦЕНЗЕНТИ ЗА КЊИГУ LXVI ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

др Евангелија Адаму, Национални центар за научна истраживања (CNRS),
Париз

проф. др Јелена Алџановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Милан Алџановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Миливој Алановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Нада Арсенијевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Исидора Бјелаковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски фа-
култет

проф. др Вељко Брборић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
академик Јасмина Грковић-Мелџор, САНУ, Универзитет у Новом Саду, Фи-
лозофски факултет

проф. др Наташа Драгин, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Рајна Драгићевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

проф. др Јасмина Дражић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Душка Кликовац, Универзитет у Београду, Филолошки факултет

проф. др Марина Курешевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски фа-
култет

проф. др Орсат Лигорио, Универзитет у Београду, Филозофски факултет
академик Александар Лома, САНУ, Универзитет у Београду, Филозофски
факултет

проф. др Маја Марковић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Александар Милановић, Универзитет у Београду, Филолошки фа-
култет

др Мотоки Нوماџи, Универзитет Хокаидо, Словенско-евроазијски истра-
живачки центар, Сапоро

проф. др Слободан Павловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски фа-
култет

проф. др Мато Пижурица, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Твртко Прџић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

др Анамарија Сореску-Маринковић, Балканолошки институт САНУ

проф. др Душан Стаменковић, Универзитет Содерторн, Стокхолм

проф. др Соња Филиповић-Ковачевић, Универзитет у Новом Саду, Филозоф-
ски факултет

проф. др Сабина Халупка Решетар, Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет

проф. др Гордана Штасни, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* објављује изворне научне радове, научну критику и приказе, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Мајице српске за филологију и лингвистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве странице чланка. Рад који је настао делимично на основу одбраћене докторске дисертације може обухватати до 30% њеног садржаја (не *verbatim*), уз упућивање на докторску дисертацију.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. Радови на српском објављују се ћирилицом и за њих се примењује *Правилник српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

Аутор је обавезан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада, у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се тичу самога истраживања, тако и подаци о литератури која је коришћена, те наводи из литературе.

У *Зборнику Мајице српске за филологију и лингвистику* објављују се радови који имају једног или два аутора.

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Електронску верзију рукописа у Word и PDF формату послати на адресу: jdjukic@maticasrpska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Верзија рукописа у PDF формату може бити замењена штампаном верзијом коју треба послати на адресу: Уредништво *Зборника Мајице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

По пријему рада Уредништво, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, у року од недељу дана одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалифи-

вана рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену или је, у случају мањих исправки, прегледа главни уредник (или један од чланова Уредништва) и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

У року од два месеца од пријема рукописа аутор се обавештава о томе да ли је рад прихваћен за објављивање и даје му се рок за евентуалну прераду или допуну рада. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. СТРУКТУРА РАДА

Рад садржи: име и презиме аутора, наслов, сажетак и кључне речи на српском, сажетак и кључне речи на енглеском, основни текст, списак цитираних литературе, резиме, афилијацију и електронску адресу аутора. Дужина рада треба да буде до једног ауторског табака. У зависности од тематике рад може, у договору са Уредништвом, бити дужи.

Обавезан редослед елемената рада:

а) име и презиме аутора: у изворним и прегледним радовима изнад наслова уз леву маргину, у приказима и хроникама испод текста уз десну маргину, италиком; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;

в) сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме (сажет опис садржине рада, тј. проширени сажетак, до 1/10 обима основног текста): име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Р е з и м е (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод;

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

Структура изворног научног рада мора бити таква да се у уводу јасно представе: научни контекст проблема, уз осврт на релевантне резултате

претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања, те да се, након анализе истраживаног проблема, у закључку јасно представе резултати.

Прегледни рад, који не садржи оригиналне резултате истраживања, треба да пружи целовит и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, нову синтезу научних информација, да укаже на сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и др. Прегледни рад треба да садржи и теоријски заснован став аутора.

4. ФОРМАТ

а) стандардни: A4; маргине 2,5 cm;

б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт Монах (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);

в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;

г) размак између редова: 1,5;

д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;

ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);

е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (1., 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи 1., 2. итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;

ж) илустративни примери се дају издвојени из основног текста; увучени су за 1,5 cm у односу на основни текст и од њега одвојени размаком од 6 pt; величина фонта 11pt.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;

б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени рад, у одговарајућој напмени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода (‘...’).

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (Грицкат 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (Веџерка 1961: 59–60);

- в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);
- г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);
- д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);
- ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (HALL 1959; 1962);
- е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;
- ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графици;
- з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

- и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968);
- ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитеровати латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

HAHN, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989.

ђ) фототипско издање:

Ивић, Милка. *Значења српскохрватској инсџруменџала и њихов развој (синџаксичко-семанџичка сџудија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

Николић, Јован. *Песмарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

ORSAT LIGORIO. Further Remarks on Dalmatian Romance Loanwords in the *Etymological Dictionary of the Croatian Language* (on Balkan Latin XVI). MARINA KUREŠEVIĆ, ALEKSANDRA COLIC JOVANOVIĆ. *Infinitivus pro imperativo* in Old Serbian Non-liturgical Narrative Texts. TAMARA LUTOVAC KAZNOVAC. Participial Continuants in the Letters of the High Porte Serbian Office to Dubrovnik. DEJAN SREDOJEVIĆ. Perception of Accent Quality in the Standard Serbian Language. EDITA ANDRIĆ, DUŠANKA ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ. False Friends in Hungarian and Serbian Phraseology. JOVANA MARČETA. Conceptualisation of *Woman* in French, Italian, and Serbian Proverbs. IVAN MILOŠEVIĆ, TIJANA VESIĆ PAVLOVIĆ. On the Schematic Structure of the Spatial Meanings of English Phrasal Verbs with the Particle *out* and Serbian Verbs with the Prefix *iz-*. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsf1@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs
Редакција LXVI/2 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 26. октобра 2023.
За издавача: проф. др Драган Станић, председник Матице српске
Стручни сарадник Одељења: Милена Кулић
Технички уредник: Вукица Туцаков
Штампање завршено децембра 2023.
Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин
Штампа: Сајнос, Нови Сад
Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије
и
Покрајински секретаријат за
високо образовање и научноистраживачку делатност

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику
ISSN 0352-5724
COBISS.SR-ID 9630978